

T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SAHÂBE KIRAATLERİNİN TEFSİRE YANSIMASI-RÂZÎ ÖRNEĞİ-

(Yüksek Lisans Tezi)

Yahya BALCI

Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR
Danışman

RİZE
2020

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında, Yahya BALCI tarafından hazırlanan *"Sahâbe Kıraatlerinin Tefsire Yansıması-Râzî Örneği-"* başlıklı bu çalışma, 07/07/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR (Kabul/Red)

Üye: Doç. Dr. Muhammet YILMAZ (Kabul/Red)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKUŞ (Kabul/Red)

__ /__ 2020

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Temel İslâm Bilimleri Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim *"Sahâbe Kıraatlerinin Tefsire Yansıması-Râzî Örneği-"* konulu tezimi, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Eserimde, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır.

Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiç bir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. 07/07/2020

Yahya BALCI

ÖN SÖZ

Yüce Allah'ın (c.c.) insanlığa son hitabı Kur'ân-ı Kerim, bu hitabın ilk muhatapları da sahâbe neslidir. Kur'ân-ı Kerim'in gönderiliş gayesi insanları ebedi huzura kavuşturmaktır. Bu gaye ise ancak ilahi mesajı doğru şekilde anlayıp yaşamakla gerçekleşir.

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında kelimelerin farklı okunuşlarının bizlere ulaşmasını sağlayan kıraat ilmi de önemli bir yere sahiptir. Çünkü kıraat ihtilaflarından bir kısmının anlama etkisinin olduğu bilinmektedir. Beşerin gücü nispetinde ve dilin imkân verdiği ölçüde Allah'ın (c.c.) kelamını anlama gayretinin ürünü olan tefsir eserleri, kıraat vecihlerinin manaya olan katkılarını da içermektedir.

Bu çalışmada, kıraat farklılıklarına genişçe yer veren Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) *Tefsîrü'l-kebîr* olarak da bilinen *Mefâtîhu'l-gayb* isimli eseri, sahâbe kıraatlerinin anlama etkisi bağlamında incelenmektedir. Tezimiz; giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından müteşekkildir.

Giriş bölümünde konunun önemi, amacı, çalışmanın kapsam ve metodu izah edilmekte, bunun yanında tezimize konu olan söz konusu tefsir üzerine yapılan çalışmalara kısaca temas edilmektedir.

Birinci bölümde Fahreddin Râzî ve ilmi kişiliği hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunması ve konuya ilişkin temel bilgilerin başka kaynağa ihtiyaç duymadan anlaşılabilmesi için kıraat ilmi ve kıraat imamları hakkında verilen kısa bilgiler de birinci bölümde sunulmaktadır. Bunlara ilaveten, ana konuya geçmeden önce müfessirin kıraatlere bakış açısıyla kıraat-tefsir ilişkisine dair bilgilere de bu bölümde kısaca değinilmektedir.

İkinci bölümde sahâbe kıraatlerinin Fahreddin Râzî'nin tefsirine yansıması başlığı altında, *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kıraat isnat edilen sahâbîler, sahâbe kıraatlerinin nakledilme yöntemleri ve gâyeleri ile sahâbe kıraatlerinin tefsire etkisi konularına yer verilmektedir.

Çalışmamızda konunun tespit edilmesinden bitimine kadar her aşamada bana yardımcı olan, bilgi ve tecrübeleriyle rehberlik eden, tezimi defalarca okuma zahmetinde bulunarak tavsiyelerde bulunan çok kıymetli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR hocama ve çalışma boyunca her zaman bana yardımcı olan değerli meslektaşlarım ve arkadaşlarım Ayhan YALÇIN, Cihan ERDOĞAN, Hamza KAYA ve Mecit ANAÇOĞLU hocalarıma, ayrıca sabır ve dualarıyla her daim yanımda olan aileme çok teşekkür ederim.

Yahya BALCI

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY 2
ETİK BEYAN 3
ÖN SÖZ 4
İÇİNDEKİLER 6
ÖZET 9
ABSTRACT 10
KISALTMALAR 11
GİRİŞ 12
BİRİNCİ BÖLÜM 17
FAHREDDİN RÂZÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ VE KIRAAT İLMİ 17
1. 1. FAHREDDİN RÂZÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ 17
1. 1. 1. Hayatı 17
1. 1. 2. İlmî Kişiliği 18
1. 1. 3. Eserleri 20
1. 1. 4. Mefâtîhu'l-Gayb 20
1. 2. KIRAAT İLMİ 22
1. 2. 1. Tanımı, Konusu ve Gayesi 23
1. 2. 2. Kıraat İlminin Tarihi Gelişimi 25
1. 2. 2. 1. Doğuşu 25
1. 2. 2. 2. Gelişmesi 26
1. 2. 2. 3. Yayılması 27

1. 2. 2. 4. Kıraatlerin Tasnifi.....29
1. 2. 2. 5. Fahreddin Râzî'nin Kıraatleri Tasnifi.....30
1. 2. 2. 6. Kıraat-Tefsir İlişkisi.....31
İKİNCİ BÖLÜM.....33
SAHÂBE KIRAATLERİNİN FAHREDDİN RÂZÎ'NİN TEFSİRİNE YANSIMASI VE NAKLEDİLMESİNDEKİ GAYELER.....33
2. 1. SAHÂBE KIRAATLERİNİN FAHREDDİN RÂZÎ'NİN TEFSİRİNE YANSIMASI.....33
2. 1. 1. Mefâtîhu'l-Gayb Tefsirinde Kendilerine Kıraat İsnat Edilen Sahâbîler.....33
2. 1. 2. Fahreddin Râzî'nin Sahâbe Kıraatlerini Nakletme Yöntemi..37
2. 1. 3. Sahâbe Kıraatlerini Naklederken Kullandığı Kavramlar.....37
2. 1. 4. Malûm Kalıplarla Yaptığı Nakiller.....37
2. 1. 5. Meçhûl Kalıplarla Yaptığı Nakiller.....40
2. 1. 6. Tefsirine Destek Olarak Kullandığı Kalıplar.....41
2. 2. TEFSİRDE SAHÂBE KIRAATLERİNİN NAKLEDİLMESİNDEKİ GAYELER.....43
2. 2. 1. Sahâbe Kıraatlerinin Tefsir Amacıyla Nakledilmesi.....44
2. 2. 2. Sahâbe Kıraatlerini Belirtmekle Yetinmesi.....49
2. 2. 3. Sahâbe Kıraatlerinin Mushafa Uygunluğunu Belirtmesi.....51
2. 2. 4. Sahâbeden Nakledilen Müterâdif Kıraatlere İşaret Etmesi 52
2. 2. 5. Sahâbe Kıraatlerini Nahiv Tercihlerini Açıklamada Kullanması.....54
2. 2. 6. Sahâbe Kıraatlerinin Mana Amaçlı Nakledilmesi.....63
2. 2. 7. Sahâbe Kıraatiyle Bazı Görüş ve Tercihleri Desteklemesi.....69
2. 2. 8. Sahâbe Kıraatlerini Başka Kıraatlere Şahit Göstermesi (İstişhad).....72

2. 2. 9. Sâhâbe Kıraatlerini Şâz Olarak Nitelemesi 74

2. 2. 10. Sahâbe Kıraatlerinin Fıkhî Hükümlere Delil Oluşu 78

2. 2. 11. Sahabe Kıraatlerini Sarf Kuralları Açısından Tahlil Etmesi 80

2. 2. 12. Sahâbe Kıraatiyle Sahih Kıraati Desteklemesi 80

2. 2. 13. Farklı Kıraatlerin Aynı Manada Olması 81

2. 2. 14. Kıraat Tercihinde Sahâbe Kıraatinden Yararlanması 82

2. 2. 15. Sahâbe Mushafındaki Kıraatle Sahih Kıraati Birlikte Değerlendirmesi 84

SONUÇ 86

KAYNAKLAR 89

ÖZ GEÇMİŞ 95

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR
Hazırlayan: Yahya BALCI
Yıl: 2020
Sayfa: 95

ÖZET

SAHÂBE KIRAATLERİNİN TEFSİRE YANSIMASI-RÂZÎ ÖRNEĞİ-

Kur'ân-ı Kerim'i anlama gayretinin bir ürünü olan tefsir eserlerinde müfessirler manaya etki eden kıraatlere de yer vermişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'in ilk muhatapları olan ve onu bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrenerek aynı şekilde başkalarına öğreten sahâbe ve kıraatleri de müfessirler için önemli bir referans olmuştur. Bu çalışmada kıraatler açısından zengin bir eser olan Fahreddin Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb* isimli tefsirindeki sahâbe kıraatleri ve tefsire yansıması konu edinilmiştir.

Girişin ardından iki bölüm ve sonuçtan müteşekkil olan tezin birinci bölümünde, kıraat ilmi hakkındaki kısa bilgilerin yanında Fahreddin Râzî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve kıraatlere yaklaşımıyla kıraat-tefsir ilişkisi konuları ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise sahâbe kıraatlerinin zikredilen tefsire yansıması, tefsirde kıraat isnat edilen sahâbîler, müellifin sahâbe kıraatlerini nakletmedeki yöntemi ile bu kıraatleri nakletmesindeki gayeler ve tefsire etkisi konuları işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim, Fahreddin Râzî, Sahâbe, Kıraat, Tefsir.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences
Department: Basic İslâmic Sciences
Thesis Type: Master Thesis
Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR
Author: Yahya BALCI
Year: 2020
Pages: 95

ABSTRACT

REFLECTİON OF COMPANİONS OF PROPHET MUHAMMAD'S RECİTATİONS TO QURAN EXPLANATİON-ESSAY OF RÂZÎ-

In works of hermeneutics, an output of endeavour of comprehension of Quran, explicators include also recitations which have effect on meaning. The first collocutors of Quran, who learned it from prophet Mohammed in person and taugth it to others: companions and their recitations have also become significant references for explicators.

In this work, recitations of companions and their reflection to explanation of Quran in Fahreddin Râzî's Quran explanation by the name of Mefâtîhu'l-gayb, a rich work in terms of recitations, are discussed.

In the first chapter of this thesis, which is consistent of a conclusion and two chapters following an abstract, beside short notions about hermeneutics Fahreddin Râzî's life, academic personality and his approach to recitations are reviewed.

As for the second chapter, in terms of recitation- explanation relation, recitations of companions' reflection to the mentioned explanation, companions who were imputed recitations in explanation, authors' method of reporting companions' recitations and aim of reporting these recitations and their effect on explanation are mentioned.

Keywords: Of Quran, Fahreddin Râzî, Companions of Prophet Muhammad, Recitation, Explanation of Quran.

KISALTMALAR

a.s.	:	Aleyhisselam
b.	:	Bin, ibn (oğlu)
bk.	:	Bakınız
c.c.	:	Celle Celâlühü
Doç.	:	Doçent
Dr.	:	Doktor
h.	:	Hicri
Hz.	:	Hazret, Hazreti
İSAM	:	İslâm Araştırmaları Merkezi
m.	:	Miladi
nşr.	:	Neşreden
Öğr.	:	Öğretim
ö.	:	Ölüm tarihi
s.a.v.	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
ts.	:	Tarihsiz

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Gönderiliş gayesi insanları iki cihan saadetine kavuşturmak olan Kur'ân-ı Kerim'in bu maksadı ancak onu doğru şekilde anlamakla gerçekleşir. Bilhassa Kur'ân-ı Kerim Müslümanları okumaya ve anlamaya teşvik etmektedir.[1] Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması ise nüzûlünden günümüze kadar inananların en fazla ilgilendiği konuların başında gelmektedir. Yüce Allah'ın (c.c.) gönderdiği son kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'e muhatab olan Müslümanlar bu mesajı en doğru şekilde anlayabilmenin gayreti içerisinde olmuşlardır. Özellikle de ilk muhataplar olan sahâbe neslinin bu konudaki hassasiyet ve gayretleri dikkat çekmektedir. Tebliğ vazifesini hakkıyla yerine getiren Hz. Peygamber (s.a.v.) öğretmiş olduğu hakikatlerin sonraki nesillere aktarılması noktasında kendisine arkadaşlık ve yoldaşlık eden sahâbeyi görevlendirmiştir.

Kur'ân-ı Kerim her yönüyle beşer üstü mu'ciz bir kitaptır ve onu anlamada birçok şeyin etkisinin ve katkısının olduğu da muhakkaktır. Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'i anlama çabasında göz ardı edilemeyecek faktörlerden biri de kıraat olgusudur. Kur'ân-ı Kerim'in kelimelerinin okunuş farklılıklarını konu alan ilim olarak tanımlayabileceğimiz kıraat ilmi de diğer ilimler gibi ilk dönemlerde sözlü olarak gelişimini sürdürmüştür. Bu noktada Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber yaşayıp Kur'ân-ı Kerim'i bizzat ondan alan ve öğrenen sahâbenin her alanda olduğu gibi kıraat alanındaki önemi de net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kur'ân ilimleri arasında büyük önemi haiz ilimlerden biri olan kıraat ilmi aracılığıyla kapalı olan bazı kelime ve manalar açıklığa kavuşurken farklı kıraatlerin katkısıyla bir anlam zenginliği ve derinliği de elde edilmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'i doğru bir şekilde anlamak, bu hususa etkisi olan kıraatler olmadan eksik kalmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'i anlama çabasının bir sonucu olan tefsir eserlerinde müfessirler de kıraat farklılıklarına ve anlama etkilerine

[1] el-A'râf 7/204; Yûsuf 12/2; el-Kehf 18/27; en-Nûr 24/1; en-Neml 27/92; el-Ankebût 29/45; Sâd 38/29; Muhammed 47/24; el-Müzzemmil 73/20.

çoğunlukla yer vermişlerdir.[2] Ancak bazı müfessirlerin kıraatlere eserlerinde fazlaca yer verdiği görülmektedir. Bu müfessirlerden biri de adeta ansiklopedik bir eser ortaya koyan Fahreddin Râzî'dir.

Tefsir[3] alanında tarzıyla bir ekol oluşturan Fahreddin Râzî, eserinde birçok konu ve meseleye yer verdiğinden, bu eseriyle kendisinden sonra sadece müfessirlerin değil diğer alanlardaki birçok kişinin faydalandığı bir kaynak haline gelmiştir. Birçok ilme dair bilgileri eserinde toplayan Fahreddin Râzî, bunu yaparken de farklı kaynaklardan yararlanmıştır. Bu anlamda Fahreddin Râzî'nin faydalandığı ilimler arasında kıraat ilmi de önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada, hicrî altıncı asrın sonlarında telif edilen ve kıraat farklılıklarını genişçe ele alan Fahreddin Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb* isimli eseri, ilk muhataplar olan, Kur'ân-ı Kerim'i en iyi anlayıp ilk tefsir örneklerini sunan, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber yaşayıp ilim tahsil eden sahâbenin[4] kıraatleri ve anlama etkisi çerçevesinde konu edinilecektir. Söz konusu tefsirin tercih ediliş sebebi ise tefsirin her alanda olduğu gibi kıraat alanında da neredeyse en geniş kaynaklardan biri olmasına rağmen kıraatlere yönelik üzerinde çok fazla akademik çalışmanın olmayışıdır. Yapılmış olan çalışmaların[5] genel anlamda

---

[2] Tefsirlerinde kıraatlere yer veren müfessirlerden bazıları şunlardır: Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân;* Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân;* Taberî, *Câmi'u'l-beyân;* Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh;* Begavî (ö. 516/1122), *Meâlimü't-tenzîl;* Zemahşerî, *el-Keşşâf;* İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân;* Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît;* Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn;* Ebussuud Efendi, *İrşâdu'l-akli's-selîm;* Şevkânî (ö. 1250/1834), *Fethu'l-kadir;* Âlûsî (ö. 1270/1854), *Ruhu'l-meânî;* İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Bilgi için bk. Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü,* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 152-177; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Faklılıklarına Etkisi,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 129-150.

[3] Tefsir; sözlükte "açıklamak, beyan etmek" manasındaki fesr kökünden türemiş olup "açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek" demektir. Terim anlamı olarak tefsir; "müşkil olan lafızdan murad edilen şeyi keşfetmektir" şeklinde ifade edilmektedir. Bir ilim olarak tefsir ise "insan gücü ve Arap dilinin verdiği imkân nispetinde Allah'ın muradına delalet etmesi bakımından Kur'ân metninin içerdiği manaları ortaya koymak" demektir. Bk. Muhammed Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Seyyid Geylânî, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 380; Muhammed b. Mukrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab,* (Beyrût: Dâru'l-İhyâ, 1995), 4/369; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 17-18; Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/281.

[4] Sözlükte "bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak" manasındaki sohbet kökünden türeyen sahâbe kelimesinin tekili sahâbîdir. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

[5] Mehmet Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri,* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998); Yıldız Akkuş, *Kırâat*

tefsirdeki kıraat olgusuna yönelik olduğu, konumuz olan sahâbe kıraatleri ve tefsire etkisi bağlamında eser üzerine bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu çalışmalardan Mehmet Adıgüzel'e ait olan doktora tezinde genel olarak kıraat ilmi hakkında bilgiler verilerek, kıraat ilminin mezkûr tefsirdeki ele alınış biçimi, müfessirin sahih ve şâz kıraatleri değerlendirmesi, Fahreddin Râzî'nin tefsirinde yer verdiği kıraatlerin tamamı dikkate alınarak ortaya konulmuştur. Müfessirin sûrelere göre kıraatleri değerlendirmesi de bu çalışmada ele alınmıştır. Esere ait diğer bir çalışma da Yıldız Akkuş'un yaptığı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada ise *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirindeki kıraatlerin *Celâleyn* tefsirinde bulunan kıraatlerle karşılaştırması yapılmıştır. İki müfessir ve kıraat ilmi hakkında verilen bilgilerin yanında, her iki müfessirin kıraatleri kullanma yöntemleri ile tefsirlerinde ele alış şekilleri karşılaştırmalı olarak adı geçen çalışmada konu edinilmiştir. Ayrıca alanla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde sahâbe kıraatlerinin ve tefsire etkilerinin müstakilen çalışılmadığı da görülmüştür. Konu hakkındaki çalışmaların ya sadece meşhur kıraat imamlarının rivâyet silsilesinde yer alan sahâbe kıraatleri bağlamında[6] ya da tefsir alanında öne çıkmış olan sahâbenin tefsir konusundaki görüş farklılıklarına yönelik olduğu tespit edilmiştir.[7] Bu alandaki eksikliği gidermeye bir nebze de olsa katkı sunabilmek, daha sonra yapılacak olan çalışmalara öncülük edebilmek ve konu hakkında küçük ve mütevâzi bir örnek sunabilmek için hacimli bir kaynaktan konunun çalışılmasında fayda mülahaza edildiğinden bu konu çalışılmaya değer bulunmuş ve tercih edilmiştir.

Bu çalışma ile tefsir kaynaklarında bulunan sahâbe kıraatlerinin tefsire etkisi bağlamında bir örnek sunulması hedeflenmiştir. Böylece kıraat tercihleri olan sahâbîler ile kıraat farklılıklarının tefsire yansıması, bir tefsir eseri üzerinden ortaya konulmuş olacaktır. Özetle bu çalışmada Fahreddin Râzî'nin sahâbe kıraatlerini değerlendirme biçimi ile bu kıraatlerin tefsire etkisi örneklerle izah edilmeye çalışılacaktır.

Bağlamında Celâleyn Tefsiri ve Mefâtihu'l-Gayb Adlı Tefsirin Karşılaştırılması, (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

[6] Ahmet Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, (Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

[7] Mehmet Zeki Süslü, *Kur'ân Tefsîrinde Sahâbenin Görüş Farklılıkları*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

Araştırmanın Kapsamı ve Metodu

Fahreddin Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb* isimli tefsir eseri çalışmamızın temel kaynağıdır. Ancak tez konumuz gereği bu eser içerdiği bütün kıraatler açısından ele alınmayacak sadece tefsirde kıraat isnatlarıyla beraber zikredilen sahâbenin kıraatleri ve bu kıraatlerin tefsire yansıması incelenecektir. Bunun yanında çalışma içerisinde verilen diğer bilgiler için, kıraat ve tefsir ilmine ait klasik ve modern birçok kaynağa başvurulacaktır. Bu çalışmada, zikredilen eser esas alınarak konuya katkı sunan diğer kaynaklardan da istifade edilmek suretiyle konu işlenecektir.

Fahreddin Râzî'nin tefsirinde yer alan sahâbe kıraatlerini tespit edebilmek için, çalışmanın başlangıcında eser taranarak konumuz olan sahâbe kıraatleri ve bu kıraatlerin hangi isimlerden ve ne tür sigalarla rivâyet edildiği, eserde zikredildiği yerlerle birlikte not edilmiştir. Ardından bu bilgiler ele alınan kapsam ve içeriğe göre tasnif edilmiştir. Bunu yaparken de eserde bulunan sahâbe kıraatlerinin tamamını kapsayacak şekilde alt başlıklar seçilmiştir. Ayrıca seçilen başlıkların özgün olmasına ve başlık altında verilen örneklerin konuyu açıklayıcı özellikte olmasına özen gösterilmiştir. Ele alınan örneklerde konumuzla alakalı kısımlar zikredilerek konunun net bir şekilde açıklanabilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada başlıklarla ilgili örnekler tespit edildiğinde her başlık altında farklı sayıda örnek olduğu hatta bazı konularda sadece bir örneğin olduğu görülmüş, örneği çok olan başlıklar altında konu anlaşılacak kadar yeterli sayıda örnekler verilmiş, diğer örneklerin geçtiği yerler dipnotta belirtilmiştir. Açıklanan örneklerin seçilen diğer başlıklar altında da incelenmesi mümkün olmasına rağmen, tefsirdeki sahâbe kıraatlerini daha fazla gösterebilmek ve tefsire etkilerini bütün yönleriyle açıklayabilmek gayesiyle tek örnek bulunan sahâbe kıraatleri için de tefsirde ele alınan bağlama uygun başlıklar oluşturulmuştur. Örnekler verilirken âyetler ve meâlleri tezin metin kısmında verilmiş, meâller tırnak içerisinde italik olarak gösterilmiştir. Ayrıca âyetlerin meâli verilirken Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlamış olduğu meâl esas alınmıştır.

Çalışmada konumuzla doğrudan ilgili olmayan konular özet şekilde verilmeye özen gösterilmiş, bazen de aktarılma ihtiyacı hissedilen bilgiler dipnot kısmında verilmek suretiyle metnin kısa ve anlaşılır olmasına gayret edilmiştir.

Ancak çalışma esnasında müellifin başka kaynaklardan veya kişilerden nakilde bulunduğu eserlere; ihtiyaç duyulması halinde farklı tefsirlere; kıraat ihtilaflarının yerlerini tespit edebilmek için ilgili kıraat eserlerine başvurulmuş ve bu bilgiler dipnot kısmında paylaşılmıştır. Bu bağlamda istifade edilen tefsirlerden Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân;* Ahfeş'in (ö. 215/830) *Me'âni'l-Kur'ân;* Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-beyân;* Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh;* Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf;* İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharreru'l-vecîz*; Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân;* Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*; Ebû Hayyân'nın (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-muhît* ve Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *ed-Dürru'l-mesûn* adlı eserlerini; kıraat kaynaklarından ise İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-seb';* İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *Muhtasar;* Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teysîr;* Fârisî'nin (ö. 461/1069) *el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'* ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr* isimli eserlerini zikretmemiz mümkündür.

Çalışmada teknik olarak bazı kurallara uygun davranılmıştır. Bu cihetle yazım kuralları açısından Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün Tez Yazım Kılavuzu esas alınmıştır. Tezde geçen Arapça kavramlar, müellifler ve eser isimlerinin yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi esas alınmış, çalışmada ismi metinde geçen zevatın ölüm tarihleri ismin zikredildiği ilk yerde verilmiştir. Dipnotlarda ismi geçen zevatın metinde de ismi geçiyorsa dipnotta ölüm tarihi ayrıca belirtilmemiş ancak sadece dipnotlarda ismi geçenlerin, ilk geçtiği yerde ölüm tarihleri zikredilmiştir.

Üzerinde çalıştığımız *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinin birçok baskısı olmakla birlikte[8] çalışmamızda bahse konu eserin 1420/1999 yılında, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî'de neşredilen otuz iki ciltlik Beyrût baskısı dikkate alınmıştır.

[8] *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinin çok sayıda yazma nüshalarının bulunmasına rağmen, birçok defa İstanbul, Mısır ve Beyrut'ta basılmıştır. Eser farklı kişiler tarafından değişik isimlerle ihtisar edilmiştir. Bunun yanında eserin gerek bazı sûrelerini içeren ve gerekse tamamını kapsayan Türkçe tercümeleri de yapılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Lutfullah Cebeci, "Mefâtîhu'l-gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/349-350.

BİRİNCİ BÖLÜM

FAHREDDİN RÂZÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ VE KIRAAT İLMİ

Bu bölümde önce Fahreddin Râzî'nin hayatı ilmî yönü ve tefsirine kısaca temas edilecek, daha sonra kıraat ilmi ve tarihi serancamı hakkında bazı malumatlar paylaşılacaktır. Çeşitli kaynaklarda her iki mevzu hakkında detaylı bilgiler mevcut olduğundan, burada sadece özet bilgiler verilecek, ilgili kaynaklara ise dipnotlarda işaret etmekle yetinilecektir.

1. 1. FAHREDDİN RÂZÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. 1. 1. Hayatı

Aklî ve naklî ilimlerin yanında özellikle tefsir alanında adından en çok söz edilen kişilerin başında Fahreddin Râzî gelmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti Rey şehrinde 544/1149 yılında dünyaya gelmiştir. Önce babasından ilim tahsilinde bulunmuş daha sonra Semerkant ve Buhara başta olmak üzere birçok şehre ilmî yolculuklar yapmıştır. Küçük yaşlardan itibaren önemli eserleri okumaya başlamış; tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, matematik ve tıp gibi farklı birçok alanda etkili olduğu için 'allâme' diye anılmıştır. Şâfiî ve Eş'arî kaynaklarında 'İmam' ünvanı ile anılan Fahreddin Râzî,[9] İslâmî ilimlerin hemen her sahasında kaynak eserler yazmayı başarmıştır.

Çalışmamızın temel kaynağı ve oldukça hacimli bir eser olan tefsirini yazarken Kur'ân-ı Kerim'e mesnetsizce yakıştırılmaya çalışılan batıl görüşlere aklın rehberliğinde manidar cevaplar vermiştir. Batınî ve Mu'tezilî görüşlere cevap verirken, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* eserine karşı Ehl-i Sünnetin en önemli savunucusu olmuştur. Bunu yaparken Mu'tezile'nin görüşlerini özgün bir şekilde

[9] Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/89.

ortaya koymaktan da çekinmemiştir. Nitekim bazı Mu'tezilî müfessirlerin görüşleri Fahreddin Râzî'nin eserinden faydalanılarak tespit edilebilmiştir. Bu tefsiri yazma gayesini, Kur'ân-ı Kerim'e gelecek olan saldırıları, aklî deliller ile savunmak olarak açıklamıştır. Hicrî altıncı asırda İslâm âlemini saran politik ve sosyal olaylar onu bu tür bir eser yazmaya sevketmiştir.[10] İtikatta Eş'arî, amelde Şâfiî mezhebine mensup olan Fahreddin Râzî, Eş'arî âlimlerden akâid ve kelâm, Şâfiî âlimlerden ise usûl-i fıkıh ve fıkıh dersleri okumuştur.[11]

Hayatının ilk dönemlerinde fakir olmasına rağmen, ömrünün sonuna doğru muhafızlar tarafından korunacak derecede büyük servete sahip olduğu, bunda sultanlardan gördüğü ikramların ve dünüründen oğluna intikal eden mirasın büyük katkısı olduğu rivâyet edilir. 1 Şevval 606/1210 yılında Herat'ta vefat etmiştir. Kerrâmîler tarafından zehirletilerek öldürüldüğü de söylenmektedir.[12]

1. 1. 2. İlmî Kişiliği

Fahreddin Râzî, ilk ilim tahsilini 'Rey hatibi' olarak bilinen babasından yapmış ve bu durum 16 yaşında babasının vefatına kadar devam etmiştir.[13] Daha sonra Simnan şehrinde Kemaleddin Simnani'nin (ö. ?) derslerine katılmıştır. Bir zaman sonra tekrar doğduğu Rey'e geri dönerek işrâki filozof Sühreverdi el-Maktül'ün (ö. 587/1191) öğrencisi Mecdüddin el-Cili'den (ö. ?) kelam ve felsefe tahsil etmiştir. Hocaları arasında; İbn Rüşd (ö. 595/1198), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Abdülkadir Geylani (ö. 561/1165-66) ve İzzeddin b. Abdüsselam (ö. 660/1262) gibi meşhur isimler bulunmaktadır. Yaptığı ilmî yolculuklar Fahreddin Râzî'nin ününü artırmıştır. Bu yolculuklar esnasında uğradığı Serahs şehrinde meşhur tabip Abdurrahman b. Abdülkerim (ö. ?) ile tanışıp dost olmuş ve onun için İbn-i Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-Kânûn fi't-tıb* adlı eserini şerhetmiştir. Daha sonra Buhara'ya geçmiş ve burada Hanefî âlimlerinden Şerefüddin el-Mesudi (ö. ?), Rakiyyüddin en-Nisâburi (ö. ?) ve Rükneddin el-

[10] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 2/245.

[11] Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzî,* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 3.

[12] Yavuz, "Fahreddin Râzî", 12/89.

[13] Ebû'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve Enbâu Ebnâi'z-zamân mimmâ Sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev Esbetehü'l-'ayân,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1367/1948), 3/382.

Kazvini (ö. 665/1266) ile fıkıh meselelerini; Nureddin es-Sâbuni (ö. 580/1184) ile de itikadi meseleleri tartışmış ve büyük beğeni toplamıştır.[14]

Fahreddin Râzî dini ilimler sahasında büyük bir şöhret kazanmıştır. Fıkıh ilmine ait görüşlerini, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Veciz* isimli eserine yazdığı şerhte toplamıştır. Ancak eser günümüze ulaşmadığından fıkhî görüşleri *Münâzarât* ve *Mefâtîhu'l-gayb* eserlerinden anlaşılmaktadır.[15]

Dînî ilimler içinde en çok tefsir ve kelâm ilimlerinde temayüz etmiştir. Dirâyet metodunu başarılı bir şekilde uyguladığı tefsir eseriyle sonra gelen müfessirlere kaynak teşkil etmiştir. Tefsirinde dönemindeki bütün ilimlerden istifade etmek suretiyle ilmî tefsir kapısını da aralamıştır.[16]

Fahreddin Râzî'nin tasavvufla da ilgilendiği bilinmektedir. Bunda Eş'arî âlimlerinin çoğunluğunun tasavvufa meyletmeleri, babasının da aynı çizgide olması ve çokça istifade ettiği Gazzâlî'nin etkisi büyüktür. Meşhur sûfî İbnü'l-Arabî'den tasavvuf yoluna girmesi için mektuplar aldığı da söylenmektedir.[17]

İslâm âlimleri arasında üstün zekâsı, güçlü hâfızası ve etkili hitabeti ile yaşadığı dönemin en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Kelâm, tefsir, fıkıh usûlü, astronomi, tıp, matematik, Arap dili, mantık ve felsefe gibi çeşitli alanlarda ilim tahsil etmiştir.[18]

Felsefe ile ilgili eserler yazmasından dolayı "feylesof"; kelâm ile ilgili kitapları sebebiyle "mütekellim"; tefsir alanında yeni bir çığır açtığından "müfessir"; usûl ilmine hâkimiyetinden dolayı "el-İmam" ve ulaştığı ilmî seviyeden dolayı "Şeyhü'l-İslam" gibi lakablarla anılmıştır.[19]

Derslerine sultanlar, vezirler ve devlet adamlarının da bulunduğu geniş bir kitlenin katıldığı rivâyet edilmektedir.[20] Ne zaman bir yere gidecek olsa fukahanın

---

[14] Yavuz, "Fahreddin Râzî", 12/89.

[15] Yavuz, "Fahreddin Râzî", 12/90.

[16] Yavuz, "Fahreddin Râzî", 12/90.

[17] Yavuz, "Fahreddin Râzî", 12/90.

[18] Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakâtu'l-müfessirin,* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1960), 1/90.

[19] Muhammed Salih Zerkan, *Fahreddîn Râzî ve Arauhu'l-kelâmiyye ve'l-felsefiyye,* (Beyrût: Daru'l-Fikr, ts.), 28.

[20] Hafız İmadüddîn Ebû'l-Fidâ İsmai'l-ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* (Beyrût: Mektebetü'l-Maarif, 1966), 13/55.

da içerisinde bulunduğu yaklaşık üç yüz kişinin kendisine eşlik ettiği söylenmektedir.[21]

1. 1. 3. Eserleri

Eserlerinin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber İbn Kesîr (ö. 774/1373), iki yüz kadar eseri olduğunu ifade etmektedir.[22] Fahreddin Râzî birçok alanda meşhur olan eserler yazmıştır. Örneğin kelâm, felsefe, mantık, tefsir, tıp, astronomi, matematik, usûl-i fıkıh, fıkıh, Arap Dili ve Edebiyatı ile biyografi alanlarında oldukça önemli eserler ortaya koymuştur. Farklı kaynaklarda Fahreddin Râzî'ye ait eserlere rastlamak mümkündür. Örneğin *Miftahu's-saâde* ve *Keşfû'z-zunûn* gibi bibliyografik eserlerde ve tabâkat türü kaynaklarda, eserleri hakkında geniş bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak konumuzla doğrudan bağlantılı olmadığı için burada müellifin konumuzun ana kaynağı olan tefsir eseri hakkında bazı bilgiler verilecek, diğer önemli eserleri hakkındaki bilgiler için dipnottaki kaynaklara işaret etmekle yetinilecektir.[23]

1. 1. 4. Mefâtîhu'l-Gayb

Mefâtîhu'l-gayb; et-Tefsîrü'l-kebîr olarak da bilinmekte olup, Fahreddin Râzî'nin tefsire dair en mühim eseridir. Bazı sûrelerin sonunda bulunan tarih notlarından ve en son Fetih sûresinde yer alan 603/1206-07 tarihinden, müellifin bu eseri hayatının sonlarında kaleme aldığı anlaşılmaktadır.[24] Tefsire, genel olarak felsefe ve çeşitli ilimlerle dolu oluşu, bu sebeple de anlaşılmasının güç olmasından dolayı "ulaşılamayan tefsir" denmiştir.[25] Fahreddin Râzî, meşhur tefsir eserinde diğer büyük tefsir kaynaklarında olduğu gibi âyetleri âyetlerle ve hadislerle tefsir ederken, nüzûl sebepleri, kıraat, muhkem ve müteşabih gibi

---

[21] Ahmed b. Mustafa Taşköprüzade, *Miftahu's-saâde ve Misbahu's-siyade fî mevduati'l-ulûm,* nşr. Kâmil Kâmil Bekrî, Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr, (Kahire: Matbaatü'l-İstiklali'l-Kübra, 1968), 2/117.

[22] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 13/55.

[23] Bk. Mustafa b. Abdillah eş-Şehir Hacı Halife Kâtip Çelebi, *Keşfû'z-zunûn an Esami'l-kütüb ve'l-fünûn*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 2/1614-1615-1714-1756; Yavuz, "Fahreddin Râzî", 12/93-94; Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, 64-67; Zerkan, *Fahreddîn Râzî*, 59-164.

[24] Cebeci, "Mefâtîhu'l-gayb", 28/348.

[25] Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 135.

hususlara da temas etmiştir. Âyetlerin, fıkıh, usûl, nahiv ve belagat yönlerini açıklamıştır.[26]

Fahreddin Râzî tefsirinde kıraatlere de geniş yer ayırmıştır. Kıraatlerle ilgili hususlarda dikkat ettiği noktaları şöylece özetleyebiliriz:

1-Her kıraat rivâyetini râvisine nispet ederek nakleder.

2-Naklettiği iki kıraat farkını aklî olarak izah eder.

3-Kıraatler arasında tercihler yapar, tercih ettiği kıraati de farklı görüş ve delillerle destekler.

4-Bazen kıraat vecihlerinin i'rablarını yapar.

5-Tercihlerinde kelimelerin telaffuzundaki hafiflik, belagat ve mevzuya uygun olması etkili olur.

6-Tevâtüren sabit olmayan kıraatlerin Kur'ân-ı Kerim'den sayılamayacağını ve kat'î bir delil olamayacağını söyler.[27]

7-Sahih ve meşhur kıraatlerin doğruluğunu Arap dili ve şiirinden getirdiği delillerle ortaya koyar.

8-Kıraat vecihleri arasında tercihte bulunurken âyetler ve sûreler arasındaki münasebet ve insicama dikkat eder.[28]

Eserin öne çıkan bazı özellikleri de vardır. Örneğin mushaf tertibinin gözetildiği tefsirde Fâtiha sûresinin tefsiri bir cilt olacak şekilde yapılmış,[29] müfessir yöntem ve metodunu ilk ciltte göstermiştir. Dirâyet metodu ile yazılan bir eser olarak görülse de rivâyet metodu da fazlaca kullanılmış, ilgili rivâyetler zikredilerek izah edilmiştir. Âyetler arasındaki anlam bütünlüğü farklı kıraat vecihleri ile açıklanmıştır. Müellifin mensubu olduğu mezheplerin görüşleri savunulurken karşıt görüşler tenkit edilerek zayıflığı ortaya konmuştur.[30]

---

[26] Muhammed Huseyn Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn,* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2000), 1/207-210.

[27] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 2/266-268; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri,* 136-137.

[28] Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, 446-448.

[29] Müfessirin bizzat kendisi bunun sebebini izah etmektedir. Bazı zamanlarda bu yüce sûreden on bin faydalı mesele çıkarılabileceğini söyleyen Fahreddin Râzî, kitabı tasnif etmeye başladığı zaman söylediği şeyin yapılmasının imkân dâhilinde olduğunu kanıtlayabilmek için bu mukaddimeyi takdim ettiğini ifade etmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Teymî er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* (Beyrût: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999), 1/21; Cebeci, "Mefâtîhu'l-gayb", 28/348.

[30] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 2/245; Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri,* 65.

Önceki kaynaklardan ve müelliflerinden nakillerde bulunsa da Fahreddin Râzî, kendi otoritesini ortaya koyarak yaptığı nakilleri tartışarak tercihlerde bulunmuştur. Müteşabih âyetlerin te'vilinde de hünerini ve ilmini ortaya koyan Fahreddin Râzî, bu konudaki ısrarından dolayı şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de her şeyin bulunduğuna dair inancı, müellifi eserde tefsirin dışında çeşitli bilgiler vermeye sevketmiştir. Müellifin yaşadığı dönem ve aldığı eğitim ise kendisini kelâm konuları ile ilgilenmeye yöneltmiştir. Bu nedenle eser kelâm ilmi açısından da vazgeçilemeyecek temel bir kaynak olmuştur.[31]

Fahreddin Râzî'nin, tasavvufa yöneldiği dönemlerde kaleme alındığı ileri sürülen eserde, tasavvufî izah ve fikirler oldukça fazladır. Müellif umulmadık yerlerde âyetin bir kelimesinden tasavvufî manalar çıkarmış ve mutasavvıfların delil olarak ele almadığı âyetlerden tasavvuf lehine deliller ve çıkarımlar yapmıştır. Tasavvufun en hassas konularından biri olan vahdet-i vücûd konusunu dahi büyük bir ustalık ve başarıyla ele almış ve adeta tasavvufî tefsir örneği göstermiştir.[32]

Tefsire rivâyet ve dil yönünden Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) kaynaklık ederken, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı tefsir eseri müellifin en önemli rivâyet kaynağı konumundadır. Müellif bu önemli eseriyle kendisinden sonra gelecek olan gerek klasik gerek modern dönemde birçok ismi de etkilemiş ve onlara kaynaklık etmiştir. Beyzâvî, İbn Kesîr, Ebussuud Efendi (ö. 982/1574), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Muhammed Abduh (ö. m. 1905), Reşid Rıza (ö. m. 1935) ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. m. 1942) gibi birçok müfessir Fahreddin Râzî'nin tefsirinden büyük ölçüde yararlanmıştır.[33]

1. 2. KIRAAT İLMİ

Kıraat ilmi hakkında daha önce telif edilen eserlerde ve günümüzde yapılan çalışmalarda detaylı bilgiler verildiğinden, aynı bilgileri tekrar etmemek ve asıl konumuz hakkında detaylı bilgiler verebilmek adına bu başlıkta kıraat ilminden uzun uzadıya bahsedilmeyecektir. Ancak çalışmamızın konusunun

[31] Cebeci, "Mefâtîhu'l-gayb", 28/349.
[32] Cebeci, "Mefâtîhu'l-gayb", 28/349.
[33] Cebeci, "Mefâtîhu'l-gayb", 28/349.

kıraatlerle doğrudan ilişkili olması ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi gayesiyle kıraat ilmiyle ilgili bazı temel bilgilere işaret edilecektir.

1. 2. 1. Tanımı, Konusu ve Gayesi

Kıraat ilmi sözlükte "okumak, tilâvet etmek, telâffuz etmek" manasında semâî (işitmeye dayalı) mastar olup[34]; "sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilâvet etme" manasında isimdir.[35] Terim olarak ise kıraat imamlarının her birinin, belirli rivâyet ve tarikleri kullanarak kendilerine has üslûp ve kurallar ile Kur'ân-ı Kerim'i tilâvet etmelerine denir.[36]

Kıraat ilminde otorite olan İbnü'l-Cezerî[37] ise kıraat ilmini; "Kur'ân kelimelerinin eda keyfiyetini[38] ve bu kelimelerdeki ihtilafı, râvîlerine nispet ederek bildiren bir ilimdir" şeklinde tanımlar.[39]

Başka bir ifadeyle Kur'ân-ı Kerim'in kelimelerinin okunuşlarını ve okunuş farklılıklarını nakledenlerine nispet etmek suretiyle bildiren ilme "kıraat ilmi"

---

[34] el-İsfehânî, *el-Müfredât,* 402; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab,* 11/78; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetu'n-neşr,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 29; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri,73.*

[35] Abdulhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/426; Ramazan Pakdil, *Talim, Tecvid ve Kıraat,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 353.

[36] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrahim Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-elfâz,* (Beyrût: Alemu'l-Kutub, 1993), 3/338; Muhammed Abdülazim Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî, (Beyrût: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 1/336.

[37] Gerçek ismi Ebü'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'dir. Kıraat ve hadis ilimlerinde otorite olan Cezerî yıllarca Şam'da kıraat dersleri okutmasının ardından 1936 senesinde Yıldırım Bayazıd devrinde Bursa'ya gelmiş ve bu ilimizde kıraat dersleri okutmuştur. Kıraat-i seb'a (7 kıraat) anlayışını ortaya koyan İbn Mücâhid'e alternatif olarak kıraat-i aşere (10 kıraat) anlayışını ortaya koymuş ve bunu destekleyen *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr* eserini yazmıştır. Daha sonra *Tayyibetü'n-neşr* adıyla bu eserini manzum olarak tekrar kaleme almıştır. Ardından okuyacaklara kolaylık olsun diye onu, *Takribü'n-neşr fi'l-kırââti'l-aşr* diye ihtisar etmiş ve günümüzde takip edilen aşere sisteminin temelini atmıştır. Geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551-557; Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi,* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 93-96.

[38] Eda Keyfiyeti: Kur'ân-ı Kerim'in kelimelerinin başlangıçtan günümüze kadar okuyucular vasıtası ile ağızdan ağza nakledilerek alınan bütün okuma şekilleridir. Geniş bilgi için bk. Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi,* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 97-99; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 47.

[39] Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukri'în ve murşidu't-tâlibîn,* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1980), 61.

denilmektedir.[40] Diğer bir tanımla; Kur'ân-ı Kerim kelimelerinin farklılıklarını ve mütevâtir okunuş çeşitlerini nakledenlerine nispet ederek bilmektir.[41]

Tanımlardan anlaşıldığına göre kıraatler, her kıraat imamının kendinden önceki imamlar vasıtasıyla, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaşan bir senet zinciri ile gerçekleşmiştir. Bundan dolayı da kıraatlerin temelinde "nakil" bulunmaktadır.[42] Yine tanımlardan anlaşılacağı üzere, Kur'ân-ı Kerim'in kelimelerinin okunuşlarında -her kelimede olmasa da- kıraat imamları arasında bazı okuyuş farklılıkları vardır. İşte bu kıraat farklılıkları her imamın özelliğini ve okuyuş karakterini ortaya koymakta ve kıraat imamları da bu şekilde birbirinden ayrılmaktadır.[43]

Kıraat ilminin konusu Kur'ân kelimeleridir. Kur'ân-ı Kerim'in kelimelerinin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Cebrail (a.s.) aracılığı ile öğretilen okunuş farklılıklarıdır.[44] Ayrıca kıraat vecihleri, kıraat ilminin tarihi ve ekolleri de bu ilmin konusunu oluşturur.[45]

Kıraat imamları tarafından okunan ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaşan sahih kıraatleri, zayıf ve mevzu olanlarından ayırarak öğretmek bu ilmin esas gayesidir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'i tebliğ eden Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerim'i ne şekilde intikal ettirdiyse, aynı şekilde gelecek nesillere ulaştırmak, orijinal telaffuzu korumak da kıraat ilminin hedeflerinden biridir.[46]

Özetle, kıraat ilminin gayesi, mütevâtir[47] ve meşhur[48] kıraatleri öğrenme, muhafaza etme ve okuyabilme melekesini kazanmaktır.[49]

---

[40] Pakdil, *Talim, Tecvid ve Kıraat,* 353.

[41] Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 73.

[42] Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi,* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 91.

[43] Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri,* 73.

[44] Pakdil, *Talim, Tecvid ve Kıraat,* 353.

[45] İsmail Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâatı,* (Konya: Nedve Yayınları, 1981), 235; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 15.

[46] Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 15.

[47] Mütevâtir Kıraat: Yalan bir haberi nakletme konusunda bir araya gelmeleri aklen mümkün olmayan sayıdaki bir topluluğun, yine kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettikleri kıraatlerdir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukri'în,* 80; Ebü'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Merkezü'd-Dirasati'l-Kur'âniyye, (Medine: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerif, ts.), 2/502-503; Mennâ Halil Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.), 169; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları,* 108-109.

1. 2. 2. Kıraat İlminin Tarihi Gelişimi

Diğer ilimler gibi kıraat ilmi de Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra zaman içerisinde farklı aşamalardan geçerek sistemli ve müstakil bir ilim olarak teşekkül etmiştir.

1. 2. 2. 1. Doğuşu

Kur'ân-ı Kerim'in vahyi ile beraber taliminin başladığı bilinmekle birlikte, farklı kıraat vecihlerinin ne zaman başladığı ihtilaflıdır. Kaynaklar bu zamanı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerim'in yedi harf[50] üzere indirildiğini söylediği döneme kadar götürür. Bu izin ve ruhsata binaen Hz. Peygamber (s.a.v.) farklı kıraatlerle Kur'ân talimini serbest bırakmıştır. Bunun neticesinde sahâbîler bu farklılıkları gerek Hz. Peygamber (s.a.v.), gerekse halifeler devrinde muallim olarak gönderildikleri bölgelerde öğrencilerine aktarmışlar ve böylece bu ilim sahasında da ilk tabakayı teşkil etmişlerdir.[51]

Osman b. Affân'ın (ö. 35/656) hilafeti sırasında mushafların istinsahını müteakiben, mushaflardan her biri o mushafın ihtiva ettiği kıraat vecihlerini öğretecek kişiyle beraber farklı şehirlere gönderilmiştir. Mushafların gönderildiği bölgelerde yaşayanlar kıraat vecihlerini bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrenmiş olan sahâbeden almışlar ve öğrendikleri şekilde okumuşlardır. Bu şehirlerde şöhret bulan imamların kıraatleri hakkında İbn Mücâhid, bu kıraatlerin

---

[48] Meşhur Kıraat: Senedi sahih olup, Arap gramerine ve Resm-i Mushaf hattına uygun olmakla beraber tevâtür derecesine ulaşamayan kıraatlerdir. Bk. Süyûti, *el-İtkân,* 2/503; Kattân, *Mebâhis,* 169.

[49] Pakdil, *Talim, Tecvid ve Kıraat,* 353.

[50] Yedi Harf: Âlimlerin üzerinde en fazla ihtilaf ettiği konulardan biridir. Kelimenin kırka yakın manaya ihtimalli olduğu söylenmiştir. Mesela; Nâsih, mensûh, hâs, umûm, mücmel, mübeyyen ve müfesserdir. Helal, haram, muhkem, müteşâbih, inşâ ve ihbârdır. Vaad, vaîd, mutlak, mukayyed, tefsîr, i'rab ve te'vîldir. Emir, nehiy, talep, dua, haber, istihbâr ve zecr'dir gibi görüşler söylenmiştir. Bk. Süyûtî, *el-İtkân,*1/57; İbnü'l-Cezerî ise söylenen görüşlerin sahih olmadığını, konu ile ilgili hadislerden anlaşıldığı üzere sahâbenin ihtilaf edip Hz. Peygamber'e (s.a.v.) başvurmalarının bizzat Kur'ân-ı Kerim'in harflerinin okunuşlarından kaynaklanan ihtilaflar olduğunu ve kendisinin yedi harfin yedi vecih olduğuna kanaat ettiğini ifade eder. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr,* thk. Ali Muhammed Debba, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/26-27. Sonuçta hadis ve kıraat alanında "Ahrufu's-Seb'a" diye isimlendirilen yedi harfle Kur'ân-ı Kerim'i okuma ruhsatının, Allah (c.c.) tarafından Peygamberimiz'e (s.a.v.) veriliği anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri,* 1-15; Kadir Taşpınar, *Ebussuud Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu*, (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 31-33.

[51] Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 18.

Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi şehirlerdeki bütün insanlar tarafından üzerinde icmâ edilerek okunduğunu söylemektedir.[52] Osman b. Affân döneminde istinsah edilen (çoğaltılan) ve üzerinde sahâbenin icması gerçekleşen mushaflar kısa bir sürede bütün İslam âlemine yayılmış ve özellikle bu mushafların gönderildiği şehirler başta olmak üzere kıraat ilim merkezleri teşekkül etmiştir.[53]

1. 2. 2. 2. Gelişmesi

Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nüzûlünden itibaren Müslümanların ilgilendiği bir konu olmuştur. Vahyin başlaması ile Kur'ân-ı Kerim'in talim ve tilâveti de başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerim'i işitenlerin rahatça anlayabileceği bir okuyuşla, kurallarına uyarak yavaş yavaş okur ve genellikle her âyetin sonunda da dururdu.[54] Onun ümmetine vahyi intikali, kendisine aktarılan sema ve arz metoduna göre gerçekleşmiştir. Cebrail'den (a.s.) sema yoluyla aldığı vahyi sonra ona arz etmiş, Cebrail'in (a.s.) uygulamış olduğu talim metodunu kendisi de aynen ümmetine tatbik etmiştir. Kur'ân-ı Kerim tilâvetine yönelik bu yöntemi ashabına ferdî olarak uygulayan Hz. Peygamber (s.a.v.), aynı metodu toplu şekilde de uygulamıştır.[55]

Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerim'in okutulması ve öğretilmesi hususunda büyük hassasiyet göstermiş, İslâm'a yeni giren bölgelere görevlendireceği kişileri de Kur'ân-ı Kerim'i tilâvet etmede öne çıkan kişilerden seçerek, kendilerine Kur'ân-ı Kerim'in talimini öncelemelerini öğütlemiştir.[56] İslâm'ın başlangıcında Kur'ân-ı Kerim'i iyi bilen, ezberleyen veya öğretme hususunda temayüz eden sahâbeye "kurrâ"[57] denilmiştir.[58] Zehebî (ö. 748/1348), Kur'ân-ı Kerim talimi ile ilgilenip Kur'ân-ı Kerim'i bizzat Hz. Peygamber'den

---

[52] Ebû Bekir Ahmed b. Musa İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâât,* thk. Şevki Dayf, (Kahire: Dâru'l- Meârif, 1400), 49.

[53] Birışık, "Kıraat", 25/ 427.

[54] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh,* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Fedâilü'l-Kur'ân", 4; Necati Tetik, *Kıraat İlminin Talimi,* 21; Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi,* 24.

[55] Tetik, *Kıraat İlminin Talimi,* 31-32.

[56] Tetik, *Kıraat İlminin Talimi, 36-38.*

[57] Kurrâ: Okuyan ve okuyucu anlamlarına gelen "kârî" kelimesinin çoğuludur. Terim olarak; kendilerine yedi veya on kıraat nispet edilen meşhur kıraat imamlarına verilen bir isimdir. Bk. Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân,* 1/449.

[58] Mustafa Öz, "Kurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/445.

(s.a.v.) öğrenen ve on kıraat imamının da senetlerinde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra ikinci halkada bulunan şu yedi sahâbîyi zikretmiştir. Übey b. Kâ'b (ö. 20/640), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652), Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/660), Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 44/664), ve Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665).[59]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında Kur'ân-ı Kerim'in vahyi devam ettiğinden bir kitap haline getirilememiş olup, Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) halifeliği döneminde de Kur'ân-ı Kerim'in kıraati yine şifâhi olarak devam etmiştir. Ancak bu süreçte hafız sahâbîlerin şehit olması neticesinde Kur'ân-ı Kerim kurulan bir komisyonla iki kapak arasında bir kitap haline getirilmiştir.[60]

Osman b. Affân dönemine gelindiğinde ise Kur'ân-ı Kerim'in çoğaltılması ve kıraatler açısından esas olabilecek nüshaların çevre şehirlere gönderilmesi bu dönemin en önemli özelliği olmuştur.[61] Yaşanan bütün bu gelişmeler kıraat ilminin de gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1. 2. 2. 3. Yayılması

Osman b. Affân döneminde çoğaltılan mushaflar kârîler nezaretinde çeşitli bölgelere gönderilmişti. Bu mushafların ihtiva ettiği kıraat ihtilaflarını kârîlerden öğrenen kurrâlar, bulundukları bölgelerde kıraat eğitiminin sistemleşmesinde ve yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Sahâbe neslinden sonra tabiin devrinde de kurrâların sayısının artmasıyla kıraat farklılıkları daha belirgin hale gelmiş, kıraat imamlarına kadar devam eden süreçte bu farklılıklar tespit edilerek kıraatlerin bazı şartları açıklanmıştır.[62]

Hicrî ilk üç yüzyıl içerisinde çoğunlukla Mekke, Medine, Kûfe, Şam ve Basra gibi bölgelerde artan kıraat faaliyetleri, gerçekleşen fetihler ve İslâm'ın yayılmasına bağlı olarak Kuzey Afrika, Mısır, İran, Endülüs, Anadolu ve Orta Asya'ya kadar yayılmıştır. İlk zamanlarda sahih rivâyet tercihleri olan âlimlerin sayısı oldukça fazla iken zaman içerisinde insanların bu âlimlerden bazıları

[59] Ebu Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr 'ala't-tabakâti ve'l-a'sâr,* thk. Tayyar Altıkulaç, (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 1/102-126.
[60] Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 19.
[61] Taşpınar, *Ebussuud Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu*, 30.
[62] Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 31.

üzerinde yoğunlaşması ile ilk kıraat ekolleri de teşekkül etmeye başlamıştır. Kıraat alanında yazılan ilk eserler ve kıraat talimi çalışmaları incelendiğinde, kendi içinde tutarlılığa sahip olan kıraatlerin sayısının otuzdan fazla olduğu görülmektedir.[63] Hicrî üçüncü yüzyıldan itibaren ise diğer ilimlere ait eserler tedvin edildiği gibi, kıraat ilmine ait eserler[64] de kaleme alınmış ve böylece kıraat ilmi de ayrı bir ilim olarak ortaya çıkmış ve yayılmaya başlamıştır.

Müslüman olduktan sonra İslâm'a büyük hizmetlerde bulunan Türkler arasında ve dolayısı ile Anadolu'da kıraat ilminin yayılması; meşhur kıraat âlimi İbnü'l-Cezeri'nin Yıldırım Bayazıd (ö. 807/1403) döneminde Bursa'ya gelmesi, orada kıraat alanında çeşitli eserler kaleme alması ve kıraat eğitimi vermesi ile sistemli bir hale gelmiştir.[65] Farklı kıraatlerin ve okuyuş tarzlarının ehil kişiler tarafından uygulamalı olarak öğrenilmesi ve öğretilmesinde, Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri ile ilgilenen kişilerin kıraatlerden kaynaklanan farklı manaları anlayıp ifade etmelerinde, Kur'ân-ı Kerim'in ifade ettiği manaların daha iyi ve doğru anlaşılmasında kıraat eğitiminin çok büyük faydalarının olduğu açıktır. Bu durum kıraat ilminin yayılmasında etkili olmuştur.

Günümüzde yedi, on ve diğer farklı kıraatler araştırılmakta ve icra edilmektedir. Ancak kıraatlerden sadece üç tanesi İslâm dünyasında büyük oranda benimsenmektedir. Bunlar içerisinde en fazla bilinen ve uygulanan Âsım kıraatinin Hafs rivâyeti olmuştur. Bugün elimizde bulunan Kur'ân-ı Kerim'lerin çoğunun basımı bu kıraat esas alınarak yapılmaktadır. Bunun dışında bilinen ve icra edilen kıraatlerden biri de Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde okunan Nâfî kıraatinin Verş rivâyetidir. Bu bölgelerdeki mushaflar ise bu kıraat esas alınarak basılmaktadır. Bilinen ve uygulanan diğer bir kıraat ise Sudan'ın Mısır'a yakın bölgelerinde okunan, Ebû Amr kıraatidir. Bu kıraat diğerlerine göre en az okunan kıraattir.[66]

---

[63] Birışık "Kıraat", 25/427.

[64] Hicrî üçüncü asırla dokuzuncu asır arasında birçok kişi tarafından kıraat sahasında çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Geniş bilgi için bk. Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri,* 99-105.

[65] Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri,* 95-96.

[66] Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 42.

1. 2. 2. 4. Kıraatlerin Tasnifi

Kıraatler, senetleri yönünden tasnife tabi tutulurken genellikle Celâleddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505), Mütevâtir,[67] Meşhur,[68] Âhâd,[69] Şâz,[70] Müdrec[71] ve Mevzû[72] şeklinde yapmış olduğu altılı tasnifi esas alınmıştır.[73] Bu tasnife göre kıraatleri sahih olanlar ve sahih olmayanlar olarak değerlendirmek mümkündür. Muttasıl bir senede sahip olup, bir yönüyle de olsa Arap gramerine ve Hatt-i Osmâni'ye uygun olanlar sahih, bu şartların birini veya daha fazlasını taşımayanlar ise şâz kıraatlerdir.[74]

Kıraat ilminin önde gelen isimlerinden İbnü'l-Cezerî'ye göre, bir kıraat bu üç sıhhat şartını taşıyorsa, yedi veya on kıraat imamından hangisine ait olursa olsun sahihtir ve Kur'ân-ı Kerim'in aslından olduğu için reddi ve inkârı mümkün değildir.[75] Kıraatler de bu şartlara göre tasnif edilmişlerdir.

Günümüz akademisyenlerinden Abdurrahman Çetin ise eserinde altılı tasniften sonra kıraatleri mütevâtir ve şâz olmak üzere iki başlık altında değerlendirir. Bu tasnifte on kıraat mütevâtir, on kıraatin dışındakiler ise şâz olarak görülmektedir.[76]

---

[67] Mütevâtir Kıraat: Yalan bir haberi nakletme konusunda bir araya gelmeleri aklen mümkün olmayan sayıdaki bir topluluğun, yine kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettikleri kıraatlerdir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukri'în,* 80; Süyûtî, *el-İtkân,* 2/502-503; Kattân, *Mebâhis,* 169; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları,* 108-109.

[68] Meşhur Kıraat: Senedi sahih olup, Arap gramerine ve Resm-i Mushaf hattına uygun olmakla beraber tevâtür derecesine ulaşamayan kıraatlerdir. Bk. Süyûti, *el-İtkân,* 2/503; Kattân, *Mebâhis,* 169.

[69] Âhâd Kıraat: Senedi sahih olup, Resm-i hatta veya Arap gramerine uygun olmayan kıraatlerdir. Bk. Süyûtî, *el-İtkân,* 2/503-504.

[70] Şâz Kıraat: Senedi sahih olmayan kıraatlerdir. Bk. Süyûti, *el-İtkân,* 2/505; Kattân, *Mebâhis,* 169.

[71] Müdrec Kıraat: Kur'ân kıraatlerine tefsir amacı ile eklenen kelimelerdir. Bk. Süyûti, *el-İtkân,* 2/506-508; Kattân, *Mebâhis,* 170.

[72] Mevzû Kıraat: Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivâyet edilmediği halde sonradan uydurulan rivâyetlerdir. Bk. Süyûti, *el-İtkân,* 2/503; Kattân, *Mebâhis,* 169.

[73] Süyûtî, *el-İtkân,* 2/491-508.

[74] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/9; Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü,* 253-260.

[75] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/11.

[76] Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar,* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 234; Taşpınar, *Ebussuud Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu,* 25.

Kıraatler senetleri ve yapıları yönüyle de incelenmiş ve nispet edildikleri imamlar açısından kıraat-i seb'a/yedi kıraat,[77] kıraat-i aşere/on kıraat[78] ve kıraat-i erbaate aşere/on dört kıraat[79] şeklinde tasnife tabi tutulmuşlardır.

1. 2. 2. 5. Fahreddin Râzî'nin Kıraatleri Tasnifi

Çalışmamıza konu olan *Mefâtîhu'l-gayb* tefsiri incelendiğinde, Fahreddin Râzî'nin, eserini temellendirmek ve açıklık kazandırmak amacıyla onun, özellikle meşhur yedi kıraati esas aldığı; çok sık olmasa da aşere imamlarından Ebû Câ'fer (ö. 130/747-48) ve Ya'kûb'un (ö. 205/821) kıraatlerini dikkate alarak kıraatleri; mütevâtir, meşhur, şâz ve müdrec[80] olmak üzere dört isim altında zikrettiği görülmektedir.[81]

Fahreddin Râzî, kıraatleri yukarıda olduğu gibi tasnife tabi tutarken herhangi bir açıklama yapmadığı ancak meşhur kıraatleri tercih ederek şâz kıraatleri eleştirdiği görülmektedir. Bu kıraatler hakkında yaptığı açıklamalarda şâz kıraatlere karşı takındığı bu olumsuz tavrın sebebinin, böylesi kıraatlere itibar etmenin Kur'ân-ı Kerim'in mütevâtir oluşunu yaraladığı ve tahrifine yol açma endişesi olduğunu ifade etmektedir. Konumuz olan sahâbe kıraatleri açısından da

---

[77] Kıraat-i seb'a, meşhur oldukları şehirlere göre şu yedi kıraat imamından oluşmaktadır: Medîne'den Nâfi b. Abdurrahmân, râvileri: Kâlûn (ö. 220/835) ve Verş (ö. 197/812); Mekke'den Abdullah b. Kesîr, râvileri: Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbul (ö. 291/904); Basra'dan Ebû Amr b. el-'Alâ, râvileri: Dûrî (ö. 248/862) ve Sûsî (ö. 261/874); Şam'dan İbn Âmir, râvileri: Hişâm (ö. 245/859) ve İbn Zekvân (ö. 242/857); Kûfe'den Âsım b. Behdele, râvileri: Ebû Bekr Şu'be (ö. 193/809) ve Hafs (ö. 180/796); Hamza b. Habîb, râvileri: Halef (ö. 229/844) ve Hallâd (ö. 220/835); Kisâî, râvileri: Ebü'l-Hâris (ö. 240/854) ve Dûrî (ö. 248/862).

[78] Kıraat-i seb'a imamlarına, Medîne'den Ebû Ca'fer, râvileri: Îsâ b. Verdân (ö. 160/776) ve Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/786); Basra'dan Ya'kûb el-Hadramî, râvileri: Ruveys (ö. 238/852) ve Ravh (ö. 235/849); Kûfe'den Halef b. Hişâm (Halefü'l-Âşir), râvileri: İshâk (ö. 286/889) ve İdrîs (ö. 292/905) ilave edilerek kıraat-i aşere oluşturulmuştur.

[79] Kıraat-i aşere'ye ilave edilen şu dört imamla kıraat-i erbaate aşere oluşturulmuştur: Mekke'den İbn Muhaysin (ö. 123/741), râvileri: Bezzî (ö. 250/864) ve İbn Şenebûz (ö. 328/939); Basra'dan Yezîdî (ö. 202/817), râvileri: Süleyman b. el-Hakem (ö. 235/850) ve Ahmed b. Ferah (ö. 303/916); Basra'dan Hasan-ı Basrî, râvileri: Şücâ' (ö. 190/806) ve Dûrî (ö. 248/862); Kûfe'den A'meş (ö. 148/765), râvileri: Ebü'l-Abbâs el-Muttavvi'î (ö. 371/982) ve Şenebûzî (ö. 388/998). Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/118-224; Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-beşer bi'l-kırââti'l-erbe'ate Aşer,* thk. Şa'ban Muhammed İsmail, (Beyrût: 'Alemü'l-Kütüb, 1987), 1/75-76; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*,106-114; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar,* 237-255; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 37-41; Birışık, *Kıraat İlmi ve tarihi*, 101-130; Birışık, "Kıraat", 25/429.

[80] Bu kıraatlerin tanımları için bir önceki sayfadaki dipnotlara bakılabilir.

[81] Bahsedilen konu hakkındaki bazı örnekler için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 2/266; 6/373-374-419; 7/37-40-50; 9/479; 10/52-57; 11/352-355; 17/183; 22/65-66-77; 23/255; Ayrıca bk. Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, 54.

Fahreddin Râzî'nin tavrında bir değişiklik olmadığı, şâz kıraat sahâbeye ait olsa dahi aynı tutumunu devam ettirdiği görülmektedir.[82]

Fahreddin Râzî'nin kıraatleri bu şekilde tasnif ederken, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) sahih, âhâd ve şâz tasnifini; İbnü'l-Cezerî'nin ise Mekki'nin ortaya koyduğu bu tasnifi daha anlaşılır hale getirmek için mütevâtir, meşhur, âhâd ve şâz (müdrec) olarak değerlendirdiği kıraatleri kabul ettiğini görmekteyiz.[83] Bu sebeple Fahreddin Râzî'nin kıraat çeşitlerinin isimlerini zikrettiği yerlerde kıraatleri tasnife yönelik yeni herhangi bir şart zikretmediğini de dikkate alarak, onun kendisinden önce yapılan tasnifleri esas alarak kıraatleri bu minval üzere değerlendirdiğini söylememiz mümkündür. Örneğin o, Hac sûresinin son âyeti olan yetmiş sekizinci âyetin tefsirinde rivâyet edilen kıraatler hakkında değerlendirmelerde bulunurken isim zikretmeksizin şâz kıraatlerde olduğu gibi bu kıraatleri de eleştirmektedir. Bu tarz fazlalıkların Kur'ân-ı Kerim'de bulunamayacağını, bu şekildeki rivâyetlerin ancak tefsir kabilinden değerlendirilmesiyle sahih olabileceğini, aksi halde âyetlerin nakledildiği gibi bu rivâyetlerin de nakledilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[84]

1. 2. 2. 6. Kıraat-Tefsir İlişkisi

Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bize kadar ulaşmasında önemli bir yeri olan kıraat ilminin, aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim'in tefsir edilmesinde de oldukça önemli bir yeri vardır. Bilhassa kıraat ihtilaflarının kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'deki bazı kelimelerin farklı vecihleri, tefsir açısından da büyük bir zenginlik ve birikim kaynağıdır.[85]

Kıraat-tefsir ilişkisi bağlamında kıraat ilmine dair farklılıkları, usûl ve ferş ihtilafları olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci gruptaki usûl ihtilafları; med mertebeleri, imâleler, tahfîf, tahkîk, teshîl, cehr, hems ve

[82] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/138; 5/297; 9/479; 11/352-355; 20/321; 22/65-66-77.
[83] Adıgüzel, *Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri*, 54.
[84] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 23/255.
[85] Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 15.

ğunne gibi harf ve harekelerin telaffuzlarında meydana gelen ihtilaflardır. Ancak bu farklılıkların tefsire etki eden bir yönü bulunmamaktadır.[86]

Ferş ismi verilen ikinci kısımdaki ihtilaflara gelince, bunlar kelimelerin yapıları ve harekeleri ile ilgili farklılıklardır.[87] Bu ihtilaflar, kelimelerin ve âyetlerin manalarında etkili olmakta, farklı yorumların yapılmasına ve mana zenginliğinin oluşmasına sebep olmaktadır. Müfessirin yapması gerekenlerden biri de tefsire tesir eden böyle kıraat farklılıklarını açıklamak ve bu anlam zenginliğini okuyucuya yansıtmaktır.[88]

Suyûtî, müfessirin bilmesi gereken ilimleri sıralarken, sahâbenin kıraat ihtilaflarına dair yaptığı tefsirleri bilmenin gerekliliğine ve önemine dikkat çekmektedir. Sahâbenin birbirine zıt gibi görülen yorumların sebebinin ise kıraat farklılıklarına göre yaptıkları tefsir olduğunu söylemektedir.[89]

[86] Birışık, "Kıraat", 25/431; Murat Akkuş, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü: "et-Tahrîr ve't-Tenvîr" Örneği,* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 46-47; Hasan Baydemir, *Celâleyn Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşım,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 25.

[87] Murat Akkuş, "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir Dergisi* 2/3 (2015): 153.

[88] Birışık, "Kıraat", 25/431; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi,* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 174.

[89] Suyûtî, *el-İtkân,* 2/1217; Birışık, "Kıraat", 25/431.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHÂBE KIRAATLERİNİN FAHREDDİN RÂZÎ'NİN TEFSİRİNE YANSIMASI VE NAKLEDİLMESİNDEKİ GAYELER

2. 1. SAHÂBE KIRAATLERİNİN FAHREDDİN RÂZÎ'NİN TEFSİRİNE YANSIMASI

2. 1. 1. Mefâtîhu'l-Gayb Tefsirinde Kendilerine Kıraat İsnat Edilen Sahâbîler

Çalışmanın temel kaynağı olan *Mefâtîhu'l-gayb* isimli tefsir eseri incelendiğinde, Fahreddin Râzî'nin sahâbeden on yedi isme farklı kalıplar kullanarak iki yüz seksen dokuz kıraat nispet ettiği görülmektedir. Bu isimler vefat tarihlerine göre: Hz. Fâtıma (ö. 11/632),[90] Muâz b. Cebel (ö. 17/638),[91] Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644),[92] Abdullah b. Mes'ûd,[93] Übey b. Kâ'b,[94] Osman b.

[90] Fahreddin Râzî, Hz. Fâtıma'dan bir kıraat rivâyet etmektedir. et-Tevbe 9/128; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 16/178

[91] Fahreddin Râzî Muâz b. Cebel'den bir kıraat rivâyet etmektedir. el-Enbiyâ 21/57; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 22/153.

[92] Hz. Ömer (r.a.) kıraat-i seb'a imamlarından Nâfî ve İbn Kesîr ile kıraat-i aşere imamlarından Halef'in rivâyet senedinde bulunmaktadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/112-120; Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kıraati's-seb'a,* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996), 22; Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 1/107-108; Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi,* 85-86; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü,* 36*;* Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 34. *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden beş rivâyet yer almaktadır. el-Fâtiha 1/7; el-Bakara 2/148, 255, 283; et-Tevbe 9/111; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/117; 7/9-99; 16/150; 19/159.

[93] Abdullah b. Mes'ûd kıraat-i seb'a imamlarından Âsım ve Hamza ile kıraat-i aşere imamlarından Halef'in kıraat silsilesinde yer almaktadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/155; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 25; Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi,* 87; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 36; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 34; Abdullah b. Mes'ûd, Fahreddin Râzî'nin, en fazla kıraat rivâyet ettiği sahâbî olup kendisinden yüz otuz dokuz kıraat rivâyet etmiştir. Bu rivâyetlerin geçtiği âyetler şöyledir: el-Bakara 2/20, 37, 61, 83, 121, 129, 132, 158, 177,184, 196, 213, 217, 226, 259; Âl-i İmrân 3/30, 39, 80, 161, 175; en-Nisâ 4/6, 15, 19, 24, 34, 53, 89, 128, 143; el-Mâide 5/2, 38, 55, 60, 69, 89, 95, 114, 119; el-En'âm 6/27, 154; el-A'râf 7/105, 187; el-Enfâl 8/27, 59; et-Tevbe 9/117; Yûnus 10/12; Hûd 11/71, 81; Yûsuf 12/17, 32, 77, 109; İbrâhîm 14/7; el-Hicr 15/67; el-İsrâ 17/92; el-Kehf 18/86; Meryem 19/8, 26, 79; Tâhâ 20/15, 35, 63, 96, 97; el-Hac 22/5, 13, 27, 35, 46; el-Mü'minûn 23/35; el-Furkân 25/24, 68; en-Neml 28/37, 82; el-Kasas 28/9, 15, 17; es-Saffât 37/12, 123; Sâd 38/23; ez-Zümer 39/53; eş-Şûrâ 42/1; ez-Zuhruf 43/77; el-Haşr 59/19; es-Saff 61/14; el-

Affân,[95] Ali b. Ebî Tâlib,[96] Ebû Mûsâ el-Eş'arî,[97] Hz. Hafsa (ö. 45/665),[98] Zeyd b. Sâbit,[99] Hz. Âişe (ö.58/678),[100] Ebû Hüreyre (ö. 58/678),[101] Muâviye b. Ebî

Cum'a 62/8; el-Kalem 68/24, 50; el-Hâkka 69/11; Nûh 71/4, 25; el-Müddessir 74/6; el-İnsan 76/31; el-Mürselât 77/17, 32; en-Nâzi'ât 79/36; et-Tekvîr 81/11; el-İnşikâk 84/19; el-Ğâşiye 88/24; el-Fecr 89/18; el-Leyl 92/3; ed-Duhâ 93/8; el-Alak 96/15; el-Beyyine 98/5; ez-Zilzâl 99/4; el-Kâri'a 101/5; el-Mâ'ûn 107/1; Tebbet 111/1; Bu isnatların Fahreddin Râzî'nin tefsirinde geçtiği yerleri görmek için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 2/318; 3/465-532-585; 4/29-58-64-138; 5/213-247-297; 6/372-387-429; 7/32; 8/196-210-273; 9/413-435-499-528; 10/11-43-71-104-169; 11/236-249-282-355; 12/387-390-402-422-431-463-468-509; 14/186-326; 15/424-475; 16/163; 17/219; 18/373-381-429-450-490-520; 19/66-155; 21/409-496-513-529-563; 22/21-52-65-95-96; 23/203-208-220-225-233-276; 24/452-483-556-572-581-585-586; 26/323-353-384; 27/465-575-644; 29/511-532; 30/541603-617-623-649-658-701-762-771-775; 31/49-67-103-147-157-182-199; 32/224-242-255-267-301-350.

[94] Hem kıraat-i seb'a hem de kıraat-i aşere imamlarının İbn Âmir hariç tamamının rivâyet senedinde bulunan bir sahâbîdir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/107-108-133-134-155-178-186; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 22-23-25; Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi,* 85-86-87-88-89; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü,* 36-40-41; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 34. *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden farklı şekillerde olmak üzere elli üç rivâyet yer almaktadır. Bu kıraatler şu âyetlerde geçmektedir: el-Bakara 2/20, 61, 83, 106, 121,132, 144, 184, 249; Âl-i İmrân 3/175, 190; en-Nisâ 4/19, 24, 89, 129, 135, 159; el-Mâide 5/60, 69, 89; el-En'âm 6/109; et-Tevbe 9/35, 58; Yûnus 10/58; el-İsrâ 17/76; el-Kehf 18/76; Meryem 19/8, 36; Tâhâ 20/13, 15, 63; el-Enbiyâ 21/77; el-Hac 22/78; el-Mü'minûn 23/109; en-Nûr 24/27; el-Furkân 25/10, 62, 129; en-Neml 27/8, 25, 82; Yâsîn 36/32; ez-Zuhruf 43/35; el-Câsiye 45/4; Muhammed 47/21; el-Hadîd 57/19; el-Hâkka 69/11; el-Cin 72/23; el-Müddessir 74/6, 36; el-Fecr 89/27. Bu kıraatlerin Fahreddin Râzî'nin tefsirinde geçtiği yerler için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 2/318; 3/532-585-635; 4/29-68-97; 5/247; 6/511; 9/435-458; 10/12-43-169; 11/237-241-263; 12/390-402-422; 13/113; 16/39-75; 17/270; 21/ 381-487-513-539; 22/19-21-66-163; 23/257-298-356; 24/436-480-523-544-552-572; 26/271; 27/631-670; 28/53; 29/462; 30/623-675-700-714; 31/161.

[95] Kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve kıraat-i aşere imamlarından da Halef'in kıraat silsilesinde bulunmaktadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/133-134-144-155; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 23-25; Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 1/101-102; Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi,* 86-87-88; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü,* 36-40; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 34. *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden yedi rivâyet nakledilmektedir. el-Bakara 2/280; Âl-i İmrân 3/133, 178; Meryem 19/5; Tâhâ 20/63; Sâd 38/3; el-Kıyâme 75/1; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/85; 9/364-439; 21/507; 22/65; 26/367; 30/720.

[96] Kendisi kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Amr, Âsım, Hamza ve Kisâî ile kıraat-i aşere imamlarından Halef'in kıraat silsilesinde bulunmaktadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/133-134-155; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 25; Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 1/101-102; Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, 86-87-88; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü,* 36-40; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 34. *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden on dört rivâyet bulunmaktadır. el-Bakara 2/196; en-Nisâ 4/172; el-En'âm 6/99; Hûd 11/42; en-Nahl 16/42; el-İsrâ 17/23, 103; el-Kehf 18/102; Meryem 19/79; ez-Zuhruf 43/57; Muhammed 47/24; el-Mutaffifîn 83/26; el-A'lâ 87/1; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/297; 11/273; 13/85; 17/351; 20/209-321; 21/415-501-563; 27/639; 28/55; 31/92-127.

[97] Kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Amr ve Ya'kûb'un kıraat silsilesinde geçen isimlerden biridir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/133-134-186; Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 1/101-102-157; Dimyâtî, *İthâf,* 1/30; Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi,* 86; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü,* 36-41; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 34. *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden bir rivâyet yer almaktadır. el-Hâkka 69/11; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/623.

[98] *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden bir kıraat nakledilmektedir. el-Asr 103/1; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 32/278.

Süfyân (ö. 60/680),[102] Abdullah b. Abbas,[103] Abdullah b. Ömer (ö. 73/692),[104] Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)[105] ve Enes b. Mâlik'tir (ö. 93/711-12).[106] Bu sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Zeyd b. Sâbit, kurrâ ehlinin ilk tabakasında yer alan ve kıraatlerini bizzat Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arz etmiş olan isimlerdir.[107] İlk tabakaya daha sonra İbn Âşûr (ö. m. 1973) Ömer b. el-Hattâb'ı da dâhil etmiştir.[108]

Bu isimlerden bazılarının kıraat-i seb'a, bazılarının ise kıraat-i aşere imamlarının senet zincirinde bulunmaları da dikkat çeken diğer bir husustur. Adı geçen sahâbeden Übey b. Kâ'b, Nâfî'nin (ö. 169/785) kıraat silsilesinde zikredilmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşan senet şu şekildedir: Nâfî > Abdurrahman b. Hürmüz > *Übey b. Kâ'b* > Hz. Peygamber (s.a.v.).

---

[99] Kendisi kıraat-i seb'a imamlarından Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Ebû Câ'fer ile kıraat-i aşere imamlarından Halef'in rivâyet zincirinde yer almaktadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/112-120-133-134-155-178; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 22; Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ,* 1/101-102-107-108; Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi,* 85-86-89; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü,* 36-40; Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 34. *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden bir rivâyet nakledilmektedir. el-Mâide 5/115; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 12/464.

[100] *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden üç kıraat nakledilmektedir. en-Nisâ 4/117; et-Tevbe 9/128; Tâhâ 20/63; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 11/221; 16/178; 22/65.

[101] Fahreddin Râzî kendisinden bir rivâyet nakletmektedir. Yûsuf 12/72; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 18/487.

[102] *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden bir kıraat nakledilmektedir. el-Kehf 18/86; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 21/496.

[103] Fahreddin Râzî kendisinden elli rivâyet nakletmektedir. Bu kıraatlerin geçtiği âyetleri görmek için bk. el-Bakara 2/61, 148, 187, 226, 232, 282; Âl-i İmrân 3/18, 36, 97, 161, 184; en-Nisâ 4/6, 24, 101, 117, 143; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/105; el-A'râf 7/20; Yûnus 10/2, 18; en-Nahl 16/81; el-İsrâ 17/102; el-Kehf 18/66, 86; Meryem 19/8; el-Enbiyâ 21/47, 96; el-Hac 22/78; en-Nûr 24/60, 61; en-Neml 28/31; es-Saffât 37/12; Sâd 38/45; ez-Zümer 39/53; el-Mü'min 40/32; Fussilet 41/44; ez-Zuhruf 43/19, 57; ed-Duhân 44/31; el-Ahkâf 46/15; el-Münâfikûn 63/4; el-Kalem 68/50; el-Me'âric 70/1; el-Mürselât 77/33; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 3/532; 4/114; 5/272; 6/429-460; 7/99-169; 8/204-302; 9/413-451-499; 10/43; 11/199-221-249-284; 13/106; 14/219; 17/186-226; 20/254; 21/415-483-496-513; 22/149-186; 23/255; 24/420-554; 26/323-400; 27/465-512-570-625-639-661; 28/15; 30/547-617-637-775.

[104] *Mefâtihu'l-gayb* isimli eserde kendisine dört kıraat rivâyeti nispet edilmektedir. el-Bakara 2/165; el-A'râf 7/127; en-Nûr 24/58; el-A'lâ 87/1; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 4/178; 14/341; 24/416; 31/127.

[105] Fahreddin Râzî kendisinden dört kıraat rivâyet nakletmiştir. et-Tevbe 9/19, 47; Tâhâ 20/63; el-Fecr 89/6; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 16/13-64; 22/65; 31/153.

[106] *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde kendisinden üç kıraat nakledilmektedir. et-Tevbe 9/58; Yûsuf 12/84; el-Müzzemmil 73/6; Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 16/75; 18/500; 30/685.

[107] Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ,* 1/29.

[108] Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ,* 1/42; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Dârü't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, 1984), 1/61.

Kıraat-i seb‘a imamlarından İbn Kesîr (ö. 120/738) de senedini yine Übey b. Kâ‘b ile Hz. Peygamber’e (s.a.v.) şu şekilde ulaştırmaktadır: İbn Kesîr > Mücâhid b. Cebr > *Abdullah b. Abbas* > *Übey b. Kâ‘b* > Hz. Peygamber (s.a.v.).

Yine kıraat-i seb‘a imamlarından biri olan Ebû Amr (ö. 157/770) ise şu senetlerle Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşmaktadır: Ebû Amr > Mücâhid b. Cebr > Abdullah b. Sâib > *Zeyd b. Sâbit* > Hz. Peygamber (s.a.v.); Ebû Amr > Yezîd b. Rûmân > Abdullah b. Ayyâş > *Übey b. Kâ‘b* > Hz. Peygamber (s.a.v.); Ebû Amr > Hasan-ı Basrî > Hittân b. Abdullah > *Ebû Mûsâ el-Eş‘arî* > Hz. Peygamber (s.a.v.).

İbn Âmir (ö. 118/736) ise Osman b. Affân ile şu senetle Hz. Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşmaktadır: İbn Âmir > Muğire b. Ebû Şihâb > *Osman b. Affân* > Hz. Peygamber (s.a.v.).

Kıraat-i seb‘a imamlarından bir diğeri olan ve bizim de kıraatini tatbik ettiğimiz Âsım’ın (ö. 127/745) senet zincirleri ise şöyledir: Âsım > Ebû Abdurrahman es-Sülemî > *Ali b. Ebî Tâlib* > Hz. Peygamber (s.a.v.); Âsım > Zir b. Hubeyş > *Abdullah b. Mes‘ûd* > Hz. Peygamber (s.a.v.).

Yine kıraat-i seb‘a imamlarından Hamza’nın (ö. 156/773) Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaştığı senetleri şöyledir: Hamza > Abdurrahman b. Ebû Leylâ > *Ali b. Ebî Tâlib* > Hz. Peygamber (s.a.v.); Hamza > Humrân b. A‘yen > Ubeyd b. Nudayle > *Abdullah b. Mes‘ûd* > Hz. Peygamber (s.a.v.).

Kıraat-i seb‘a imamlarının sonuncusu olan Kîsâî’nin (ö. 189/805) Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşan senedi hocası Hamza’nın senediyle aynıdır.

Kıraat-i aşere imamlarından olan Ebû Ca‘fer’in kıraat silsilesinde ise şu isimler bulunur: Ebû Ca‘fer > Abdullah b. Ayyâş > *Abdullah b. Abbas* > *Übey b. Kâ‘b* > Hz. Peygamber (s.a.v.).

Ya‘kûb’un senet zinciri ise şu şekildedir: Ya‘kûb > Ebû Amr > İbn Kesîr > Mücâhid b. Cebr > *Abdullah b. Abbas* > *Übey b. Kâ‘b* > Hz. Peygamber (s.a.v.).

Kıraat-i aşere imamlarının sonuncucu olan Halef’in (ö. 229/844) senedinde bulunan isimler, hocaları olan Âsım ve Hamza’nın senetlerindeki isimlerden oluşmaktadır.[109]

[109] Birışık, “Kıraat”, 25/428; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i Aşere,* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 305-314.

Ayrıca eserde yer alan sahâbîler ve kendilerine yapılan kıraat isnatları dikkate alındığında Fahreddin Râzî'nin, tefsirinde sahâbe kıraatlerinden büyük ölçüde istifade ettiği görülmektedir.

2. 1. 2. Fahreddin Râzî'nin Sahâbe Kıraatlerini Nakletme Yöntemi

Fahreddin Râzî, tefsirinde gerek sahih gerekse şâz olan sahâbe kıraatlerine fazlaca yer vermiş ve sahâbe kıraatlerini naklederken farklı ifade ve kalıplar kullanmıştır. Fahreddin Râzî'nin kullandığı ifade ve kalıpların çokluğu, sahâbe kıraatlerinden oldukça fazla istifade ettiğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu sebeple müfessirin sahâbe kıraatlerini nakletmede kullandığı ifade ve kalıpları ve bu kıraatleri hangi sahâbîlere nispet ettiğini bu başlık altında ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu bilgileri verirken kendilerinden kıraat rivâyet edilen sahâbenin isimlerini metinde, bu isnatların hangi sûre ve âyetin tefsirinde ele alındığını ise dipnot kısmında ifade edeceğiz.

2. 1. 3. Sahâbe Kıraatlerini Naklederken Kullandığı Kavramlar

Fahreddin Râzî'nin sahâbe kıraatlerini naklederken kullanmış olduğu ifade ve kalıpları genel olarak malûm ve meçhûl olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. O, naklettiği kıraatlerin bazılarını *"...filan kişi şöyle okudu/falanca şöyle okudu..."*[110] şeklindeki malûm ifade ve kalıplarla; bazılarını ise *"...filancadan şöyle rivâyet edildi/edilir, olunur..."*[111] tarzında meçhûl (temrîz) sigalarla nakletmiştir. Bunun yanında Fahreddin Râzî eserinde, âyetlerin açıklanmasına, yapılan tercih ve yorumlarla aktarılan kıraatlere destek mahiyetinde farklı bazı ifadelere de yer vermiştir.

2. 1. 4. Malûm Kalıplarla Yaptığı Nakiller

Fahreddin Râzî'nin tefsirinde "*...filan kişi şöyle okudu...*"[112] şeklinde nakledilen sahâbe kıraatlerinde Muâz b. Cebel,[113] Ömer b. el-Hattâb,[114] Abdullah

[110] "وقرأ..."
[111] "رُوِيَ- يُرْوَى عن..."
[112] "وقرأ..."
[113] el-Enbiyâ 21/57.
[114] el-Bakara 2/148, 255.

b. Mes‘ûd,[115] Übey b. Kâ‘b,[116] Osman b. Affân,[117] Ali b. Ebî Tâlib,[118] Ebû Mûsâ el-Eş‘arî,[119] Muâviye b. Ebî Süfyân,[120] Abdullah b. Abbas,[121] Abdullah b. Ömer[122] ve Enes b. Mâlik’in[123] isimleri zikredilmektedir. Bu ifade biçimi, Fahreddin Râzî’nin tefsirinde sahâbe kıraatlerini naklederken en fazla kullandığı ifade şeklidir.

Fahreddin Râzî, sahâbe kıraatlerini bazen de “*…ve filancanın şöyle okuduğu nakledildi…”*[124] kalıbını kullanarak nakletmiştir. Bu kalıpla yapılan nakillerde Abdullah b. Mes‘ûd,[125] Übey b. Kâ‘b,[126] Abdullah b. Abbas[127] ve Abdullah b. Zübeyr’in[128] isimlerine yer verilmektedir.

Müfessirimiz, sahâbe kıraatlerini bazen ise *“…filancadan şöyle nakledildi…”*[129] ifadesiyle vermekte ve bu kısımda Ömer b. el-Hattâb,[130] Abdullah b. Mes‘ûd,[131] Übey b. Kâ‘b[132] ve Abdullah b. Abbas’tan[133] nakillerde bulunmaktadır.

---

[115] el-Bakara 2/158, 196, 226, 259; Âl-i İmrân 3/161; en-Nisâ 4/6, 34, 53, 89; el-Mâide 5/38, 60, 69, 95; Yûsuf 12/32; el-Kehf 18/86; Meryem 19/8, 79; Tâhâ 20/63, 96; el-Hac 22/27, 35; el-Furkân 25/24, 68; en-Neml 28/37, 82; el-Kasas 28/9, 15, 17; es-Saffât 37/12; Sâd 38/23; eş-Şûrâ 42/1; ez-Zuhruf 43/77; el-Haşr 59/19; el-Kalem 68/24, 50; el-Hâkka 69/11; Nûh 71/4, 25; el-İnsan 76/31; el-Mürselât 77/32; en-Nâzi‘ât 79/36; et-Tekvîr 81/11; el-Leyl 92/3; el-Alak 96/15; ez-Zilzâl 99/4; el-Mâ‘ûn 107/1.

[116] el-Bakara 2/106, 249; en-Nisâ 4/24, 89; el-Mâide5/60, 69; et-Tevbe 9/58; Meryem 19/8; Tâhâ 20/13; en-Neml 27/82; el-Hâkka 69/11.

[117] el-Bakara 2/280; Meryem 19/5.

[118] el-Bakara 2/196; el-A‘lâ 87/1.

[119] el-Hâkka 69/11.

[120] el-Kehf 18/86.

[121] el-Bakara 2/187, 226, 232; Âl-i İmrân 3/18, 97, 184; en-Nisâ 4/6, 101, 143; el-Mâide 5/3; el-A‘râf 7/20; Meryem 19/8; el-Enbiyâ 21/47, 96; en-Neml 28/31; Fussilet 41/44; ez-Zuhruf 43/57; el-Ahkâf 46/15; el-Kalem 68/50; el-Mürselât 77/33.

[122] el-Bakara 2/165; en-Nûr 24/58; el-A‘lâ 87/1.

[123] et-Tevbe 9/58; el-Müzzemmil 73/6.

[124] “وعن أنه قرأ...”

[125] el-Bakara 2/177, 213.

[126] Tâhâ 20/63; el-Furkân 25/62.

[127] en-Nûr 24/60.

[128] et-Tevbe 9/47.

[129] “وعن ...”

[130] el-Bakara 2/148.

[131] el-Bakara 2/20, 61, 213; Meryem 19/26; Tâhâ 20/97; el-İnşikâk 84/19.

[132] el-Bakara 2/20.

[133] el-Kehf 18/66.

Fahreddin Râzî'nin, sahâbe kıraatlerini malûm siga ile aktardığı bazı yerlerde ise *"...filancanın kıraati..."*[134] şeklinde bir ifade ile bu kıraatleri naklettiği görülmektedir. Bu ifadenin geçtiği yerlerde ise Ömer b. el-Hattâb,[135] Abdullah b. Mes'ûd,[136] Übey b. Kâ'b,[137] Ali b. Ebî Tâlib,[138] Abdullah b. Abbas[139] ve Abdullah b. Ömer'e[140] atıfta bulunmaktadır.

O, sahâbe kıraatlerini naklederken bazen de *"...(bu âyet/kelime) filancanın kıraatinde şöyledir..."*[141] ifadesini kullanmakta ve bu kalıbın geçtiği yerlerde, Ömer b. el-Hattâb,[142] Abdullah b. Mes'ûd,[143] Übey b. Kâ'b,[144] Ali b. Ebî Tâlib,[145] Zeyd b. Sâbit[146] ve Abdullah b. Abbas'tan[147] nakillerde bulunmaktadır.

Fahreddin Râzî, tefsirinde sahâbe kıraatlerine yer verirken bazen de bir önceki ifade ile aynı manada olan *"...ve (bu âyet/kelime) filancanın harfinde şöyledir:"*[148] tarzında bir kalıp kullanmakta ve bu kalıpla yaptığı rivâyetlerde ise Abdullah b. Mes'ûd[149] ile Übey b. Kâ'b'ın[150] isimlerine yer vermektedir.

Fahreddin Râzî, sahâbe kıraatlerini naklederken bir yerde de *"...filancanın kıraati üzere..."*[151] ifadesini kullanmakta ve burada Abdullah b. Mes'ûd'un[152] ismini zikretmektedir.

---

134 "...قراءة"

135 el-Bakara 2/283; et-Tevbe 9/111.

136 es-Sâffât 37/12; el-Mürselât 77/17.

137 el-Kehf 18/76; en-Neml 28/25.

138 el-İsrâ 17/103; el-Kehf 18/102; el-A'lâ 87/1.

139 el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/117; el-İsrâ 17/102; es-Sâffât 37/12;

140 el-A'lâ 87/1.

141 "...وفي قراءة"

142 el-Fâtiha 1/7.

143 el-Bakara 2/37, 129, 132, 217, 259; Âl-i İmrân 3/39; en-Nisâ 4/15, 19; el-Mâide 5/89; et-Tevbe 9/117; Hûd 11/81; Yûsuf 12/17, 77; İbrâhîm 14/7; el-Hicr 15/66; el-Hac 22/46; el-Mü'minûn 23/35; ez-Zümer 39/53; el-Cum'a 62/8; el-Müddessir 74/6; el-Ğâşiye 88/24; el-Fecr 89/18; el-Kâri'a 101/5.

144 el-Bakara 2/132, en-Nisâ 4/129, 135; el-Mâide 5/89; et-Tevbe 9/35; el-İsrâ 17/76; en-Nûr 24/27; el-Câsiye 45/4; el-Müddessir 74/6.

145 en-Nahl 16/42.

146 el-Mâide 5/115.

147 Âl-i İmrân 3/36; ez-Zümer 39/53; ed-Duhân 44/31.

148 "...و في حرف"

149 el-Bakara 2/61; en-Nisâ 4/128; el-Enfâl 8/59; Tâhâ 20/15, 97; el-Hac 22/5, 13; el-Kasas 28/17.

150 el-Bakara 2/61; Meryem 19/36; el-Mü'minûn 23/109.

151 "...على قراءة"

152 Âl-i İmrân 3/30.

Mefâtîhu'l-gayb tefsirinde sahâbe kıraatleri ifade edilirken kullanılan kalıplardan biri de *"...bu okuyuş, filancanın kıraatidir..."*[153] ifadesidir. Bu ifadenin kullanıldığı yerlerde Hz. Fâtıma,[154] Abdullah b. Mes'ûd,[155] Ali b. Ebî Tâlib,[156] Osman b. Affân,[157] Hz. Âişe,[158] Abdullah b. Abbas[159] ve Abdullah b. Zübeyr'in[160] isimleri zikredilmektedir.

Fahreddin Râzî sahâbe kıraatlerinden bahsederken, bazen de sahâbe mushaflarında bulunan kıraatlere değinmiştir. Bunun için *"...(âyet/kelime)filancanın mushafında şu şekildedir"*[161] şeklinde bir kalıp kullanmıştır. Bu ifadenin geçtiği yerlerde ise Abdullah b. Mes'ûd,[162] Übey b. Kâ'b,[163] Osman b. Affân[164] ve Hz. Hafsa'nın[165] mushaflarına atıfta bulunmuştur.

2. 1. 5. Meçhûl Kalıplarla Yaptığı Nakiller

Fahreddin Râzî sahâbe kıraatlerini naklederken her zaman malûm siga kullanmamış, bunun yanında meçhûl sigalar da kullanarak sahâbe kıraatlerini nakletmiştir. O, meçhûl kalıplarla naklettiği sahâbe kıraatleri için çoğunlukla *"...filancadan şöyle rivâyet edildi/edilir, olunur..."*[166] kalıbını kullanarak, Ömer b. el-Hattâb,[167] Abdullah b. Mes'ûd,[168] Übey b. Kâ'b,[169] Ali b. Ebî Tâlib[170] ve Abdullah b. Abbas'tan[171] kıraat nakletmiştir.

---

153 "وهو-هي قراءة..."
154 et-Tevbe 9/128.
155 el-İsrâ 17/23.
156 el-En'âm 6/99; el-İsrâ 17/23; ez-Zuhruf 43/57.
157 Tâhâ 20/63.
158 et-Tevbe 9/128; Tâhâ 20/63.
159 el-Bakara 2/61, 148; en-Nisâ 4/24; el-En'âm 6/105; el-Kehf 18/86; Sâd 38/45; el-Mü'min 40/32; ez-Zuhruf 43/19, 57; el-Münâfikûn 63/4.
160 Tâhâ 20/63.
161 "في مصحف..."
162 el-Mâide 5/119; Yûsuf 12/109; Meryem 19/26; Tâhâ 20/35; ed-Duhâ 93/8.
163 Tâhâ 20/15; el-Furkân 25/10, 129.
164 Âl-i İmrân 3/133, 178; Sâd 38/3.
165 Tâhâ 20/35; el-Asr 103/1.
166 "رُوِيَ- يُرْوَى عن..."
167 el-Bakara 2/255.
168 el-Bakara 2/61, 177; Âl-i İmrân 3/80; es-Sâffât 37/123; el-Hâkka 69/11.
169 el-Bakara 2/61; el-Hâkka 69/11.
170 Hûd 11/42.
171 el-Hac 22/78.

Mefâtîhu'l-gayb tefsirinde sahâbe kıraatleri nakledilirken kullanılan meçhûl sigalardan biri de *"...ve filancadan şöyle (okuduğu) naklolundu..."*[172] ifadesi olup, bu kalıpla sadece Abdullah b. Abbas'tan[173] kıraat nakledilmektedir.

Meçhûl siga ile nakledilen rivâyetler sıhhat bakımından genellikle zayıf kabul edilmekte ve değerlendirilmektedir. Ancak Fahreddin Râzî'nin tefsirinde sahâbe kıraatlerini naklederken kullandığı meçhûl kalıplar incelendiğinde bu ifadeyi zayıflığı belirtmek amacıyla değil bazen bir görüşe destek mahiyetinde,[174] bazen bir okuyuş vechini ifade etmede,[175] bazen tefsirine anlam zenginliği ve genişliği kazandırmak gayesiyle[176] bazen ise bir kapalılığı gidermek[177] için kullandığı görülmektedir.

2. 1. 6. Tefsirine Destek Olarak Kullandığı Kalıplar

Fahreddin Râzî'nin sahâbe kıraatlerini, âyete getirdiği bir yorumu veya zikrettiği kıraati desteklemek amacıyla naklettiği görülmektedir. Fahreddin Râzî'nin, kendilerinden yararlanmak için sahâbe kıraatlerini naklederken farklı ifadeler/kalıplar kullandığı da görülmektedir. Onun gerek yaptığı yorumları ve tefsirleri, gerekse aktardığı kıraatlere destek bağlamında kullandığı ifadelerden biri, *"...filancanın kıraati bunu teyit etmektedir..."*[178] ifadesidir. Bu kalıpla yaptığı nakillerde Abdullah b. Mes'ûd[179] ve Abdullah b. Abbas'ın[180] isimlerine yer vermiştir.

Mefâtîhu'l-gayb tefsirinde yapılan tefsir ve zikredilen kıraatleri destek amacıyla kullanılan ifadelerden biri de *"...filancanın kıraati bu yorumu/kıraati destekler..."*[181] şeklindeki kalıptır. Bu ifadenin kullanıldığı yerlerde Abdullah b.

---

[172] "ونقل عن..."
[173] en-Nahl 16/81; en-Nûr 24/61.
[174] el-Bakara 2/177; Âl-i İmrân 3/80.
[175] en-Nahl 16/81.
[176] el-Hac 22/78.
[177] Hûd 11/42; es-Sâffât 37/123.
[178] "ويؤيده قراءة..."
[179] el-Müddessir 74/6; Tebbet 111/1.
[180] el-Me'âric 70/1.
[181] "ويعضده قراءة..."

Mes‘ûd,[182] Übey b. Kâ‘b,[183] Osman b. Affân[184] ve Abdullah b. Abbas[185] isimlerine yer verildiği görülmektedir.

Zikredilen amaçlar doğrultusunda sahâbe kıraatlerini nakletmede kullanılan bir diğer ifade ise *"...filancanın kıraati onu pekiştirir..."*[186] şeklindedir. Bu ifade ile Abdullah b. Mes‘ûd[187] ve Ali b. Ebî Tâlib'e[188] kıraat isnat edilmektedir.

Tefsirde kullanılan diğer bir kalıp *"...(âyeti) şöyle okuyanın kıraati ona destek olmaktadır..."*[189] ifadesidir. Bu şekildeki ifadelerle de Abdullah b. Mes‘ûd[190] ve Übey b. Kâ‘b'dan[191] kıraat nakledilmektedir.

Fahreddin Râzî'nin mezkûr gayelerle kullandığı bir diğer ifade ise *"...filancanın kıraati buna delalet etmektedir..."*[192] kalıbı olup, bu şekilde Abdullah b. Mes‘ûd,[193] Übey b. Kâ‘b,[194] Ali b. Ebî Tâlib[195] ve Abdullah b. Zübeyr'e[196] kıraat atfetmektedir. Tefsirde kullanılan bir diğer kalıp *"...filancanın kıraati bu yorumun doğruluğuna delalet etmektedir..."*[197] ifadesidir ki bu ifadeyle Hz. Âişe'nin[198] ismine yer verilmektedir.

Onun tefsir ve kıraat vecihlerine destek olarak aktardığı sahâbe kıraatlerini ifade ederken kullandığı başka ifade kalıpları da vardır. Bu bağlamda, *"filancanın kıraati buna delildir..."*[199] ifadesi ile Ebû Hüreyre'nin[200] kıraatine; *"...filancanın*

---

[182] el-Bakara 2/121.
[183] el-Bakara 2/121.
[184] el-Kıyâme 75/1.
[185] Yûnus 10/2, 18; Meryem 19/8.
[186] "و يؤكده قراءة..."
[187] el-En‘âm 6/27; el-A‘râf 7/ 105, 187; Hûd 11/71; el-Hâkka 69/11.
[188] Muhammed 47/24; el-Mutaffifîn 83/26.
[189] "وينصره قراءة..."
[190] el-Bakara 2/83; Yûnus 10/12.
[191] el-Bakara 2/83.
[192] "ويدل عليه قراءة..."
[193] Âl-i İmrân 3/175; el-En‘âm 6/154; es-Saff 61/14.
[194] Âl-i İmrân 3/175, 190; en-Nisâ 4/19, 159; el-Hac 22/78; en-Neml 27/8.
[195] Meryem 19/79.
[196] el-Fecr 89/6.
[197] "ويدل على صحة هذا التأويل قراءة ..."
[198] en-Nisâ 4/117.
[199] "و الدليل عليه قراءة ..."
[200] Yûsuf 12/72.

kıraati bunu takviye eder…"[201] kalıbı ile Abdullah b. Zübeyr'in[202] kıraatine; *"…filancanın harfinde rivâyet edilen buna delildir…"*[203]ifadesi kullanılarak Abdullah b. Mes'ûd'un[204] kıraatine; *"…filancanın kıraati bu tefsire şahittir.."*[205], *"…filancanın kıraati bu yönü takviye eder…",*[206] *"…bu kıraate filancanın kıraati yakındır…",*[207] *"…bunu filancanın harfinde olan kıraat takviye eder…"*[208] ifadeleri ile Übey b. Kâ'b'ın kıraatine; *"… bunu filancadan rivâyet edilen (kıraat) pekiştirir…"*[209] ifadesi ile de Übey b. Kâ'b ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kıraatlerine atıf yapılmıştır.

Görüldüğü üzere Fahreddin Râzî, tefsirinde çeşitli sebeplerle birçok sahâbe kıraatini farklı kalıplar kullanmak suretiyle rivâyet etmektedir. Bu durum, ifade ettiğimiz gibi müfessirin tefsirinde sahâbe kıraatlerinden fazlaca istifade ettiğini ortaya koymaktadır.

2. 2. TEFSİRDE SAHÂBE KIRAATLERİNİN NAKLEDİLMESİNDEKİ GAYELER

Fahreddin Râzî'nin, tefsirinde sahâbe kıraatlerinden istifade etmesindeki amaçlar farklıdır. Tefsirinde naklettiği sahâbe kıraatlerinden bir kısmını sadece zikretmekle yetinmiş, bir kısmının ise manaya ve tefsire olan katkılarını açıkça ortaya koymuştur. Kıraat ihtilaflarından bazılarının âyetlerin manasına farklı şekillerde etki ettiği âşikardır. Bu nedenle o, kimi zaman tefsirine zenginlik katmak, kimi zaman da tercih ettiği görüşü desteklemek için; bazen fıkhî bir hükmün dayanağı olarak, bazen de kelimenin kökenine işaret etmek, nahvî tercihleri temellendirmek veya zikredilen bir kıraate şahit göstermek gibi farklı gayeler için sahâbe kıraatlerini nakletmiştir. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, müfessirin sahâbe kıraatlerine tefsirinde yer vermesinin gayeleri ele alınacaktır. Yine daha önceki ifadelerimiz doğrultusunda, fazla örneği bulunan

[201] "و يقويه قراءة ..."
[202] et-Tevbe 9/19.
[203] "و الدليل عليه ما روي في حرف..."
[204] el-Enfâl 8/27.
[205] "... ويشهد لهذا التفسير قراءة"; el-Fecr 89/27.
[206] "... و يقوي هذا الوجه قراءة"; el-En'âm 6/109.
[207] "... وقريب من هذه القراءة قراءة"; Yûnus 10/58.
[208] "... و يقوي هذه القراءة ان في حرف"; ez-Zuhruf 43/35.
[209] "... و يؤكد هذه القراءة ما روي"; el-Hâkka 69/11.

başlıklarda yeterli sayıda örnek zikredilecek ve örneklerde müfessirin eserinde âyetin tefsiri bağlamında yaptığı açıklamaların tamamını değil, konumuzla ilgili olan kısmı ifade edilerek müfessirin sahâbe kıraatlerine tefsirinde yer vermesinin gayeleri izah edilmeye çalışılacaktır.

2. 2. 1. Sahâbe Kıraatlerinin Tefsir Amacıyla Nakledilmesi

Sahâbeden rivâyet edilen kıraatlerin bir kısmı müdrec kıraat olarak isimlendirilen ve Kur'ân kıraatlerine tefsir amaçlı eklenen rivâyetlerdir. Bu kıraatler, sahâbenin âyetleri anlayışını ortaya koyması, bazı kapalı kısımları açıklaması ve tefsire anlam zenginliği kazandırması bakımından önemlidir.

Fahreddin Râzî de tefsirinde, bazen âyetlerde bulunan kapalı ifade ve kısımları açıklamak, bazen de tefsirini genişletip anlam zenginliği ortaya koymak gayesiyle sahâbeden nakledilen müdrec kıraatlerden yararlanmıştır. Bu durum birkaç örnekle aktarılacak, konu ile ilgili diğer örnekler dipnot kısmında gösterilecektir.

Örnek 1:

Âl-i İmrân sûresindeki ...فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ *"Onda (Kâbe'de) apaçık deliller vardır…"*[210] ifadesindeki delillerin hangi hususta olduğu noktasında bir kapalılık söz konusudur. Fahreddin Râzî bu kapalılığı sahâbeden Abdullah b. Abbas'ın kıraatinden istifade ederek açıklamıştır. Bu bağlamda Fahreddin Râzî, âyetin bu kısmını Abdullah b. Abbas'ın آيَةٌ بَيِّنَةٌ عَلَى التَّوْحِيد "Tevhîde (delâlet eden) apaçık bir delil vardır" şeklinde okuduğunu ifade etmektedir.[211] Fahreddin Râzî burada müdrec olarak değerlendirilen sahâbî kıraatiyle Kâbe'de bulunan delilin tevhîde delâlet eden bir delil olduğunu açıklamıştır.

Örnek 2:

...فَتُكْوى بِها جِباهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ *"... O kimselerin (mal biriktirip zekâtını vermeyenlerin) alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak…"*[212] Fahreddin Râzî, âyette geçen bu kısmın, Übey b. Kâ'b'ın kıraatinde وَبُطُونُهُمْ "ve

---

[210] *Kur'ân-ı Kerim Meâli,* çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), Âl-i İmrân 3/97.

[211] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 8/302.

[212] et-Tevbe 9/35.

karınları” kelimesinin ilave edilmesiyle okunduğunu haber vermektedir.[213] Bu örnekte de müdrec sahâbe kıraatlerinin tefsir mahiyetinde anlama katkı sağladığı görülmektedir.

Örnek 3:

قالَ بَصُرْتُ بِما لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَر الرَّسُولِ فَنَبَذْتُها وَكَذلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي

“Sâmirî, şöyle dedi: “Ben onların görmediği şeyi gördüm. Elçinin izinden bir avuç avuçladım da onu attım. Böyle yapmayı bana nefsim güzel gösterdi.”[214] Fahreddin Râzî’nin ifade ettiğine göre Abdullah b. Mes‘ûd, âyette geçen ... مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ... “... Elçinin (Peygamberin) izinden…” kısmını مِنْ أَثَرِفَرَسِ الرَّسُولِ “Elçinin (Peygamberin) atının izinden…”[215] şeklinde okumaktadır. Fahreddin Râzî nakletmiş olduğu bu sahâbe kıraatiyle müdrec kıraatlerin tefsire kattığı anlam zenginliğinden yararlanmıştır.

Örnek 4:

وَجاهِدُوا فِي اللهِ حَقَّ جِهادِهِ *“Allah uğrunda hakkıyla cihad edin…”*[216] Fahreddin Râzî âyeti tefsir ederken bu âyette bahsedilen cihâdın ne olduğu sorusuna karşılık, verilen cevaplardan birinin; onların (Müslümanların) başlangıçta savaştıkları gibi, sonunda da aynı şekilde savaşmaları hedeflenmiştir şeklinde olduğunu söylemektedir. Müslümanların ilk dönemlerdeki savaşlarında daha güçlü ve kararlı olduğu ifade edilerek Bedir Savaşı buna örnek gösterilmektedir. Bu manada Ömer b. el-Hattâb’ın Abdurrahman b. Afv’a, “Sen bizim كَمَاجَاهَدْتُمُوهُ فِي أَوَّلِهِ وَجاهِدُوا فِي اللهِ حَقَّ جِهادِهِ فِي آخِرِالزَّمَان “Allah yolunda zamanın başlangıcında cihâd ettiğiniz gibi, sonunda da hakkıyla cihâd ediniz” şeklinde okuduğumuzu bilmiyor musun?” şeklindeki rivâyetine yer verilmektedir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf’ın, “Ey mü’minlerin emiri bu ne zamandır?” diye sorduğu, Ömer b. el-Hattâb’ın da “Ümeyye oğulları emir, Muğire oğulları da vezir oldukları zaman” şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir. Fahreddin Râzî devam eden açıklamalarında, Kur’ân-ı Kerim’de böyle bir fazlalığın olmasının mümkün olamayacağından bahsederek, müdrec kıraatlerin Kur’ân-ı Kerim’in metninden olmadığını ifade etmekte, eğer bu müdrec ifadeler âyetler gibi olsaydı

[213] Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 16/39.
[214] Tâhâ 20/96.
[215] Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 22/95.
[216] el-Hac 22/78.

benzerlerinin nakledildiği gibi bunların da nakledilmesinin gerektiğini söylemektedir. Fahreddin Râzî bu rivâyetin ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.), âyeti tefsir için söylediğine hamletmekle sahih olabileceğine dikkat çekerek Abdullah b. Abbas'ın bu âyeti; وَجَاهِدُوا فِي اللهِ حَقَّ جِهَادِهِ كَمَا جَاهَدْتُمْ أَوَّلَمَرَّةٍ "Allah yolunda ilk başta cihâd ettiğiniz gibi hakkıyla cihâd ediniz" şeklinde okuduğunu nakletmektedir. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb'ın "kendileri ile cihâd etmemiz emredilenler kimlerdir?" dediği vakit Abdullah b. Abbas'ın, Kureyş'den iki kabile olan Mahzûm ve Abd-i Şems'in isimlerini belirttiğini, Ömer b. el-Hattâb'ın da "doğru söyledin" dediğini rivâyet etmektedir.[217]

Bu örnekte Fahreddin Râzî'nin sahâbeye ait olsa bile müdrec kıraatler karşısındaki tutumu açıkça görülmektedir. O, bu şekildeki kıraatlerin Kur'ân-ı Kerim'in metninden olmadığını, eğer böyle olsaydı bu rivâyetlerin de Kur'ân-ı Kerim'in diğer âyetleri gibi nakledilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak bununla birlikte bu kıraatlerden tefsir amaçlı yararlanmakta bir sakınca olmadığı da anlaşılmaktadır.

Örnek 5:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصارَ اللهِ *"Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun…"*[218] Fahreddin Râzî âyetin bu kısmını tefsir ederken, bu ifadenin; bu nusreti (yardımı) sürdürmeyi ve ona devam etmeyi emrettiğini ifade etmektedir. Bunun ise "yapmakta olduğunuz yardıma devam edin" anlamında olduğunu, bunun böyle olduğuna da Abdullah b. Mes'ûd'un كُونُوا أَنْتُمْ أَنْصَارَ اللَّه "Sizler Allah'ın yardımcıları (Allah'ın dininin yardımcıları) olun" şeklindeki kıraatinin delalet ettiğini söylemektedir.[219] Bu örnekte Fahreddin Râzî'nin müdrec sahâbe kıraatlerinin, bazı ifadelerin anlaşılmasına olan katkısından istifade ettiği görülmektedir.

Neredeyse her müfessirin tefsirinde başvurduğu yöntemlerden biri, yapmış oldukları tefsirlerini kıraatlerle zenginleştirmek ve desteklemek yoluna gitmeleridir. *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde de bu yöntem kullanılmakta ve diğer kıraat rivâyetleriyle birlikte sahâbe kıraatlerinin de nakledilmesiyle müfessirin

[217] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 23/255.
[218] es-Saff 61/14.
[219] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/532.

tefsirine zenginlik kattığı dikkate değer hususlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda eserde şu örnek yer almaktadır.

لَتَرْكَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ *"Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz."*[220] Fahreddin Râzî âyette geçen "لَتَرْكَبُنَّ" kelimesindeki kıraat farklılıklarını[221] zikrettikten sonra, bu kıraatler için uygun olabilecek tefsiri görüşlere de yer vermektedir. Bu bağlamda, kelimenin "لَتَرْكَبَنَّ" şeklinde okunması halinde söylenebilecek görüşlerden bahsederek bunun, "Hz. Muhammed'in (s.a.v.) göklerin melekûtunu müşahede etmesi ve meleklerinde orada kendisine tâzimde (övgüde) bulunması için, onun göklere yükseltileceğinin müjdesi" olduğu görüşüne yer vermektedir. Buna göre manayı da "Ey Muhammed! (s.a.v.) Sen, göklerin bütün katlarında gezdirileceksin" şeklinde takdir etmektedir. Allah (c.c.) الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ طِباقاً *"O (Allah), yedi göğü tabaka tabaka yaratandır"*[222] âyetinden hareketle, Allah'ın (c.c.) bunu (Hz. Peygamber'in (s.a.v.) göğün katlarında dolaştırılmasını) İsrâ gecesinde yaptığını ifade etmektedir. Bu tercihin Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbas'tan[223] rivâyet edilmiş olduğunu da nakleden Fahreddin Râzî, böylece yapmış olduğu tefsirini sahâbe kıraatiyle de teyit etme yoluna gitmektedir. Fahreddin Râzî bu kıraat vechine yönelik görüşler arasında, muhakkak ki bu âyet göklerin halden hale değişimi hakkındadır şeklindeki görüşü de zikrederek bu tercihe göre mananın da takdirini; "Kıyamet gününde gökler halden hale geçecektir" şeklinde yapmaktadır. Bu görüşü de Kur'ân-ı Kerim'den âyetlerle desteklemektedir. Bu cihetle göklerin, önce Allah'ın (c.c.) إِذَا السَّماءُ انْشَقَّت *"Gök yarıldığı zaman"*[224] dediği gibi, yarılacağını; sonra Allah'ın (c.c.) إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ *"Gök çatladığı zaman"*[225] buyurduğu gibi çatlayacağını; sonra da وَرْدَةً كَالدِّهانِ

---

[220] el-İnşikâk 84/19.

[221] Bu kelimedeki farklı kıraatler için bk. Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh,* thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 3/305; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'*, 677; Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-bedî',* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 171; Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* (Dımeşk: Dâru Sa'di'd-Dîn, 2002), 10/361-362.

[222] el-Mülk 67/3.

[223] Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât,* thk. Saîd el-Efğânî, (Beyrût: Dârü'r-Risâle, 1982), 756; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 10/361-362.

[224] el-İnşikâk 84/1.

[225] el-İnfitâr 82/1.

"Yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül"[226] âyetinde buyurduğu üzere, böyle bir şekilde olacağına dikkat çekmektedir. Bu takdire göre de sanki Allah'ın (c.c.) sûrenin başında göklerin yarıldığını zikrederek, sûrenin sonunda da göklerin halden hale dönüşeceğine yemin ettiğinin anlaşıldığını söylemektedir. Fahreddin Râzî, bu görüşünü de Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen " لَتَرْكَبَنَّ السَّمَاءُ حَالاً بَعْدَ حَالٍ تَكُونُ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ" şeklindeki[227] rivâyetle desteklemektedir.[228] Görüldüğü gibi Fahreddin Râzî, yaptığı tefsiri sahâbeden yaptığı rivâyetlerle destekleme yoluna gitmektedir.

Ayrıca örneklerin tamamından bu şekildeki kıraatlerin, Fahreddin Râzî'nin de beyan ettiği gibi Kur'ân-ı Kerim'in sahih kıraatinden olmadığı, ancak müfessirlerin bu kıraatlerden tefsir anlamında faydalandıkları anlaşılmaktadır.[229]

Sahâbe kıraatlerinin tefsir amaçlı nakledilmesi bağlamında Fahreddin Râzî'nin, sahâbenin yapmış olduğu açıklamayı yine sahâbe kıraatiyle desteklediği de görülmektedir. Zikredilen hususta tefsirde aşağıdaki örnek nakladilmektedir.

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلاَّ لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً *"Kitab ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (İsa'ya) iman edecek olmasın. Kıyamet günü, o (İsa) onların aleyhine şahit olacaktır."*[230] Âyetin başında geçen "إِنْ" kelimesinin olumsuzluk ifade eden "مَا" manasında olduğunu söyleyen Fahreddin Râzî, bu görüşüne çeşitli deliller getirmektedir. Bu durumun Allah'ın (c.c.) وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وارِدُها *"(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur"*[231] âyetiyle aynı olduğunu ve buna göre takdirinin de وَمَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ "Kitap ehlinden ona iman etmeyecek hiçbir kimse yoktur" şeklinde olması gerektiğini söylemektedir. Fahreddin Râzî, âyette durum bu şekilde olmasına rağmen Yahudilerin çoğunluğunun Hz. İsa'ya (a.s.) iman etmeden öldüklerinin görülmesine de iki yönden cevap verilebileceğini söylemektedir. Bunlardan biri de Abdullah b. Abbas'ın bu âyet için yaptığı tefsirdir. Onun âyeti,

---

[226] er-Rahmân 55/37.

[227] İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât,* 756.

[228] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 31/102-103.

[229] Çalışmaya alınamayan diğer örnekleri görmek için bk. el-Bakara 2/226; en-Nisâ 4/19, 24; Hûd 11/71; el-İsrâ 17/92; Tâhâ 20/15, 97; el-Furkân 25/24; el-Ahzâb 33/33; Sâd 38/23; ez-Zümer 39/53.

[230] en-Nisâ 4/159.

[231] Meryem 19/71.

Ehl-i kitaba ölümleri esnasında meleklerin kendilerine Hz İsa'yı (a.s.) yalanladıklarını veya onun Allah'ın (c.c.) oğlu olduğunu iddia ettiklerini söyledikleri zaman onların iman ettiklerini söylemeleri ile âyette ifade edilen imanın gerçekleşeceği, ancak bunun bir faydasının olmayacağı şeklinde tefsir ettiği söylenmektedir. Bu tefsire binaen İkrime b. Abdillâh (ö. 105/723) tarafından kendisine, onların bir evin çatısından düşerek veya yanarak ölmeleri ya da yırtıcı bir hayvan tarafından öldürülmeleri durumundaki halleri hatırlatılınca o, onların yine de iman etmeden ölmeyeceklerini söylemektedir. Fahreddin Râzî bu yoruma, Übey b. Kâ'b'ın إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ "Mutlaka ölmeden önce ona iman edecekler" şeklindeki kıraatini de delil göstermektedir.[232] Bu açıklamalarda, Fahreddin Râzî'nin Abdullah b. Abbas'ın tefsirini yine bir sahâbî olan Übey b. Kâ'b'ın kıraatiyle desteklediği görülmektedir.

2. 2. 2. Sahâbe Kıraatlerini Belirtmekle Yetinmesi

Fahreddin Râzî'nin sahâbe kıraatlerini naklettiği birçok yerde bu rivâyetler hakkındaki açıklamalarından, onun bu kıraatleri farklı sebeplerle naklettiği anlaşılmaktadır. Ancak Fahreddin Râzî, tefsirinde bazı yerlerde naklettiği sahâbe kıraatleri hakkında herhangi bir yorum yapmayıp, sadece sahâbenin okuyuşlarını göstermekle yetinmiştir. Tezde takip edilen yönteme uygun olarak konu belli sayıda örneklerle işlenecektir.[233]

Örnek 1:

Bakara sûresinde bulunan لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ... *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay beklemele süresi vardır ..."*[234] âyetinde muzâri kalıbında geçen "يُؤْلُونَ" fiilini, Fahreddin Râzî Abdullah b. Mes'ûd'un, mâzî olarak "آلَوْا مِنْ نِسَائِهِمْ" şeklinde okuduğunu nakletmektedir.[235]

---

[232] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 11/263.

[233] *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde yer alan ancak çalışmaya dâhil edilemeyen konu ile ilgili diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/61, 165, 259; Âl-i İmrân 3/184; en-Nisâ 4/162; el-Mâide 5/3, 55, 95, 114; el-En'âm 6/153; et-Tevbe 9/57; Yûsuf 12/84; el-Kehf 18/66; Meryem 19/8, 36; Tâhâ 20/45, 63, 97; el-Enbiyâ 21/57, 77, 96; el-Hac 22/5, 13, 27, 35; en-Nûr 24/58; el-Furkân 25/10; eş-Şu'arâ 26/129; en-Neml 27/25, 37, 82; el-Kasas 28/15; es-Sâffât 37/123; Sâd 38/45; eş-Şûrâ 42/1; ez-Zuhruf 43/61; el-Hadîd 57/18; el-Cum'a 62/9; el-Münâfikûn 63/4; el-Kalem 68/49; Nûh 71/1; el-Mürselât 77/32; en-Nâzi'ât 79/17, 36; et-Tekvîr 81/11; el-Mutaffifîn 83/26; el-Ğâşiye 88/24; el-Alak 96/15; el-Beyyine 98/5; ez-Zilzâl 99/4; el-Mâ'ûn 107/1.

[234] el-Bakara 2/226.

[235] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/429.

Örnek 2:

Fahreddin Râzî, ...فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ... *''...İyi kadınlar itaatkârdırlar. Allah'ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da ''gayb''ı korurlar...''*[236] âyetini, Zemahşerî'den nakille Abdullah b. Mes'ûd'un "فَالصَّوَالِحُ قَوَانِتُ حَوَافِظُ لِلْغَيْبِ" şeklinde okuduğunu söylemektedir.[237]

Örnek 3:

Mâide sûresindeki ...وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ... *''...Onlar Allah'ın içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir...''*[238] âyetini Fahreddin Râzî, Übey b. Kâ'b'ın, "وَعَبَدُوا الطَّاغُوتَ"; şeklinde Abdullah b. Mes'ûd'un ise "وَمَنْ عَبَدُوا" şeklinde okuduklarını söylemektedir.[239]

Örnek 4:

Fahreddin Râzî, لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ… *''Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı...''*[240] âyetini Zemahşerî'den nakille Abdullah b. Zübeyr'in "وَلَأَوْقَصُوا" şeklinde okuduğunu söylemektedir.[241]

Örnek 5:

Kehf sûresindeki ...حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ *''Güneşin battığı yere varınca, onu (güneşi) siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu...''*[242] âyetini Fahreddin Râzî, Abdullah b. Mes'ûd'un, " فَإِنَّهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَامِيَةٍ" şeklinde; Abdullah b. Abbas'ın ise "فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ" şeklinde okuduklarını haber vermektedir.[243]

---

[236] en-Nisâ 4/34.

[237] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 10/71. Ayrıca bk. Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizi't-tenzîl ve 'Uyûni'l-ekâvîl fî Vücûhi't-te'vîl,* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, h. 1407), 1/506; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 2/62.

[238] el-Mâide 5/60.

[239] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 12/390.

[240] et-Tevbe 9/47.

[241] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 16/64. Bu kısım Zemahşerî'nin *el-Keşşaf*'ında "ولأرقصوا" şeklinde geçmektedir. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 2/277.

[242] el-Kehf 18/86.

[243] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21/496.

Verilen örneklerde Fahreddin Râzî'nin naklettiği sahâbe kıraatleri hakkında her hangi bir yorum yapmadığı gibi bu kıraatleri bir görüşü desteklemek, başka bir kıraate şahit göstermek veya tefsirinde yararlanmak gibi bir amaç için de nakletmediği görülmektedir. Böylece müfessirin bu kıraatleri nakletmesindeki amacın sadece bu âyetlerdeki sahâbe kıraatlerini belirtmek olduğu anlaşılmaktadır.

2. 2. 3. Sahâbe Kıraatlerinin Mushafa Uygunluğunu Belirtmesi

Mefâtîhu'l-gayb tefsirinde yer alan sahâbe kıraatlerini incelediğimizde, bazı kıraat örneklerinin, mushaflarda yer alan kıraatlerle aynı olduğu görülmektedir. Böyle olan yerlerde müfessirimiz, sahâbe kıraatlerini nakletmekle yetinmiş, bu kıraatler hakkında başka bir tasarrufta bulunmamıştır. Bu başlık altında zikredilen şekle uygun, sahâbeye ait kıraat örneklerine yer verilecektir.

Örnek 1:

فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللهُ لَكُمْ... *"...Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın..."*[244] Fahreddin Râzî, âyette geçen "وَابْتَغُوا" kelimesini, Abdullah b. Abbas'ın mushaftaki şekli ile aynen okuduğunu nakletmektedir.[245]

Örnek 2:

Fahreddin Râzî, ...فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا *"Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür..."*[246] âyetinin "وَاللهُ أَرْكَسَهُمْ" kısmını Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın bu şekilde mushaftaki ile aynı okuduklarını haber vermektedir.[247]

Örnek 3:

أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ *"O, öldüğünüz, toprak ve kemik hâline geldiğiniz zaman sizin tekrar mutlaka (diriltilip) çıkarılacağınızı mı vaad*

---

[244] el-Bakara 2/187.

[245] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/272.

[246] en-Nisâ 4/88.

[247] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 10/169. Fahreddin Râzî burada "ركس" ve "أركس" kelimelerinin aynı manada iki farklı kulanım olduğunu ve bunu daha önce zikrettiğini söylemektedir.

ediyor?"[248] âyeti Fahreddin Râzî'nin naklettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinde de mushaftaki şekli ile aynı okunmaktadır.[249]

Örnek 4:

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا... *"...Kim bunları yaparsa ağır (şiddetli) azaba uğrar"*[250] âyetindeki "أَثَامًا" kelimesinde farklı kıraat vecihleri[251] bulunmasına rağmen Fahreddin Râzî, Abdullah b. Mes'ûd'un bu kelimeyi mushafta bulunduğu şekilde okuduğunu söylemektedir.[252]

Örnek 5:

Fahreddin Râzî, إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ *"Şüphesiz o (mektup) Süleyman'dandır ve şüphesiz 'Bismillâhirrahmânirrahîm' diye başlamaktadır"*[253] âyetini Abdullah b. Mes'ûd'un önceki âyette geçen "إِنِّي" kelimesine atfederek, mushaftaki ile aynı okuduğunu rivâyet etmektedir.[254]

Örneklerde Fahreddin Râzî'nin mushaftaki kıraatlerle aynı olan sahâbe kıraatlerini belirterek bu kıraatler hakkında bir açıklama yapmadığı görülmektedir. Müfessirin ilgili örneklerde sahâbe kıraatlerine işaret etmesi aynı zamanda mushaftaki veçhi tercih ettiği veya bunun dışındaki okumaları uygun bulmadığı şeklinde de yorumlanabilir.

2. 2. 4. Sahâbeden Nakledilen Müterâdif Kıraatlere İşaret Etmesi

Fahreddin Râzî'nin tefsirinde yer verdiği sahâbe kıraatlerinin bir kısmı, âyetlerde ifade edilen mananın başka bir kelimeyle yani o kelimelerin eş

---

[248] el-Mü'minûn 23/35.

[249] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 23/276.

[250] el-Furkân 25/68.

[251] Bu kelimenin Abdullah b. Mes'ûd tarafından "أياماً" ve "أيامى" şeklinde okunduğu da rivâyet edilmektedir. Bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 106-107; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 3/294; Ebû Saîd Nâsıruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl,* thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşelî, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997), 4/130; Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît,* thk. Sıdkı Muhammed Cemîl, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420/1999), 8/130;Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhim Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn fî Ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn,* thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1986), 8/503; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 6/379-380.

[252] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 24/483-484.

[253] en-Neml 27/30.

[254] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 24/554.

anlamlıları olan kelimelerle verildiğine örneklik teşkil etmektedir. *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde konu hakkındaki örnekler şu şekildedir:

Örnek 1:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ... *"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler..."*[255] Fahreddin Râzî, âyette geçen "يُتِمَّ" kelimesini Abdullah b. Abbas'ın bu kelime ile aynı anlama gelen "يُكْمِلَ" fiiliyle okuduğunu söylemektedir.[256]

Örnek 2:

Fahreddin Râzî, "إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا *"Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur'ân ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır."*[257] âyetinde bulunan "وَأَقْوَمُ" fiilini; Enes b. Mâlik'in, daha doğrudur anlamına gelen "وَأَصْوَبُ" fiili ile okuduğunu söylemektedir. Ayrıca Fahreddin Râzî, Enes b. Mâlik'in bu şekilde okuması üzerine kendisine, "Ey Ebû Hamza! Bu (âyet) "وَأَقْوَمُ" şeklindedir" denilince, Enes b. Mâlik'in de "أَصْوَبُ-أَقْوَمُ-أَهْيَأ" kelimeleri aynı anlamdadır" şeklinde cevap verdiğini söylemektedir.[258]

Örnek 3:

Leyl sûresindeki وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى *"Erkeği ve dişiyi yaratana andolsun ki,"*[259] âyetini Fahredin Râzî'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Mes'ûd, aynı manaya karşılık gelen "وَالَّذِي خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى" şeklinde okumaktadır.[260]

Örnek 4:

Fahreddin Râzî, وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ *"Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır."*[261] âyetindeki "الْمَنْفُوشِ" kelimesinin, yünün birbirinden iyice ayrılıncaya kadar çırpılıp ayrılması, kabarması anlamına geldiğini ve bunun da

---

[255] el-Bakara 2/233.

[256] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/460.

[257] el-Müzzemmil 73/6.

[258] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 4/639; Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmâm b. Atıyye el-Endülüsî, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî, (Beyrût: Darü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 5/388; Râzî, *Mefâtîhu'l*-gayb, 30/685.

[259] el-Leyl 92/3.

[260] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/182.

[261] el-Kâri'a 101/5.

Abdullah b. Mes‘ûd’un kıraatinde “كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ” şeklinde okunduğunu söylemektedir.[262]

Örnek 5:

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ *“Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: Andolsun eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”*[263] Fahreddin Râzî, İbrahim sûresinde bulunan bu âyetin Abdullah b. Mes‘ûd’un kıraatinde “ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لَئِنْ شَكَرْتُمْ” şeklinde olduğunu naklatmektedir. Ayrıca müfessir buradaki “تَأَذَّنَ وَآذَنَ” kelimelerinin aynı anlamda olup, bunların benzerlerinin “تَوَعَّدَ وَأَوْعَدَ وَتَفَضَّلَ وَأَفْضَلَ” fiilleri olduğunu ifade etmektedir. “تَفَعَّلَ” kalıbında “أَفْعَلَ” vezninde olmayan fazladan bir mananın olması gerektiğine değinen Fahreddin Râzî, buna göre sanki; “Rabbiniz size, kendisinde şek ve şüphe bulunmayan çok kesin bir bildiri ile bildirmiştir ki” denilmektedir. Dolayısıyla âyetin anlamı “Rabbiniz size bildirdi ve buyurdu ki; “eğer şükrederseniz…” şeklinde olur ve buradaki “تَأَذَّنَ” fiili, قَالَ “dedi” anlamında söylenmiştir. Çünkü bildirmek, “demek” anlamına gelir şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır.[264]

Verilen örneklerde Fahreddin Râzî’nin, Kur’ân-ı Kerim’de aynı mananın müterâdîf (eş anlamlı) kelimelerle ifade edilmesine sahâbe kıraatinden örnekler naklettiği görülmektedir.

2. 2. 5. Sahâbe Kıraatlerini Nahiv Tercihlerini Açıklamada Kullanması

Mefâtîhu’l-gayb tefsirinde yer alan sahâbe kıraatlerinin bir kısmı nahvî tercihleri açıklamaya katkı sunmaktadır. Bu konuda tefsirde çok sayıda örnek yer almaktadır.[265]

---

[262] Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 32/267.

[263] İbrahim 14/7.

[264] Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 19/66.

[265] Çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/83, 177, 217, Âl-i İmrân 3/175; en-Nisâ 4/53; el-Mâide 5/2, 69, 114; el-En‘âm 6/99; el-Enfâl 8/59; Yûnus 10/2; Hûd 11/81; Yûsuf 12/105; el-Hicr 15/66; el-İsrâ 17/76; el-Kehf 18/102; el-Hac 22/46; el-Mü’minûn 23/35; en-Neml 27/30; el-Kasas 28/9, 17; Fussilet 41/44; ez-Zuhruf 43/35, 77; el-Câsiye 45/4; el-Haşr 59/17; el-Müddessir 74/6, 36; el-İnsan 76/30; el-Mürselât 77/17; el-Fecr 89/6;

Örnek 1:

وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَابَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ *"İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Ya'kûb da öyle: "Ey oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün" dedi."*[266] Bu âyetteki "يَعْقُوبُ" kelimesi hakkında farklı okuyuşlar bulunmaktadır.[267] Fahreddin Râzî bu kelime hakkında iki görüş bulunduğunu, meşhur olan görüşe göre bu kelimenin, "إِبْرَاهِيمُ" kelimesi üzerine atfedildiğini ve mananın da; "İbrahim'in vasiyet ettiği gibi o da vasiyet etti" şeklinde olduğunu söylemektedir. Bu kelimenin "بَنِيهِ" kelimesine atfedilerek, "يَعْقُوبَ" şeklinde mansûb olarak da okunduğundan bahseden müfessir, bu takdirde ise mananın; "İbrahim, oğullarına ve torunu Ya'kûb'a vasiyet etti" şeklinde olacağını ifade etmektedir. "يَابَنِيَّ" kelimesinin Basralılar'a göre, gizli bir "قالَ" fiilinin mefûlü, Kûfeliler'e göre ise; "قالَ" manasında olduğunu ve "وَصَّى" fiiline müteallik olduğunu söyleyen Fahreddin Râzî, Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın kıraatinde de bu kelimenin "أَنْ يَا بَنِيَّ" şeklinde okunduğunu nakletmektedir.[268] Fahreddin Râzî'nin burada Kûfeliler'in tercihine destek olan sahâbe kıraatlerini naklettiği görülmektedir.

Örnek 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهاً وَلا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلاَّ أَنْ يَأْتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ *"Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın."*[269] Fahreddin Râzî, bu âyetteki "وَلا تَعْضُلُوهُنَّ" kelimesinin i'rabtaki yeri hususunda iki görüş olduğunu söylemektedir. Birinci görüş; bu kelimenin "أَنْ" harfine atfedilerek mansûb olmasıdır. Bu durumda âyetin takdirinin, Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinde de olduğu gibi وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا أَنْ تَعْضُلُوهُنَّ "Kadınlara zorla mirasçı

---

[266] el-Bakara 2/132.

[267] Söz konusu kelimenin farklı okunuşlarını görmek için bk. Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* thk. Ahmed Yûsuf en-Necâti, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdü'l-Fettâh İsmail eş-Şelebî, (Mısır: Dârü'l-Mısriyye, ts.), 1/80; İbn Hâleveyh, *Muhtasar,* 17; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât,* 115; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/191; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* 1/213.

[268] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 4/64.

[269] en-Nisâ 4/19.

olmanız ve onları zorlamanız size helâl olmaz" şeklinde olacağı ifade edilmektedir. İkinci görüşe göre kelime, âyetin başında geçen nehye atfen meczûm okunmaktadır. Böyle olursa takdirin de وَلَا تَرِثُوا وَلَا تَعْضُلُوا "Onlara zorla mirasçı olmayın ve onları men etmeyin" şeklinde olacağı ifade edilmektedir.[270]

Örnek 3:

وَالَّذِينَ هاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz"*[271] âyetindeki "لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً" kısmı hakkında bazı görüşlerin olduğunu söyleyen Fahreddin Râzî, birinci görüşün "حَسَنَةً" kelimesinin "لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيا" fiilinin mastarının (mef'ûlü mutlakın) sıfatı olup, takdirinin de; "لَنُبَوِّئَنَّهُمْ تَبْوِئَةً حَسَنَةً" şeklinde olduğunu söylemektedir. Bu görüşe müfessir, Ali b. Ebî Tâlib'in "لَنُبَوِّئَنَّهُمْ إِبْوَاءَةً حَسَنَةً" şeklindeki kıraatini delil göstermektedir.[272] Fahreddin Râzî'nin, naklettiği bu sahâbe kıraatiyle tercih edilen nahvî bir görüşü açıkladığı görülmektedir.

Örnek 4:

مِمَّا خَطِيئاتِهِمْ أُغْرِقُو *"Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular"*[273] Fahredddin Râzî bu âyetle ilgili bazı meseleler olduğunu söylemektedir. Bu meselelerden birinin, âyetin başında geçen "مَا" edatının, Nisâ sûresindeki "فَبِما نَقْضِهِمْ"[274] ve Âl-i İmrân sûresindeki "فَبِما رَحْمَةٍ"[275] kelimelerindeki gibi sıla (zâit) olarak kabul edilmesi olduğunu dile getiren müfessir mananın da; "günahları yüzünden, günahları sebebiyle…" şeklinde olacağını ifade etmektedir. Abdullah b. Mes'ûd'un "من خطيئاتهم مَا أُغْرِقُوا" şeklinde okuyarak "مَا" ifadesini sona bıraktığını söyleyen Fahreddin Râzî, bu kıraate göre "مَا"nın sıla (zâit) olamayacağını çünkü "مَا"nın kendisinden sonra gelen kısımla beraber mastar takdirinde olduğu görüşünü öne sürerek[276] konu hakkındaki meseleleri açıklamaktadır.

---

[270] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 10/11.
[271] en-Nahl 16/41.
[272] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/209.
[273] Nûh 71/25.
[274] en-Nisâ 4/155.
[275] Âl-i İmrân 3/159.
[276] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/658.

Örnek 5:

وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ *"Onların hepsi de mutlaka toplanıp (hesap için) huzurumuza çıkarılacaklardır."*[277] Fahreddin Râzî âyetteki "إِنْ" edatı hakkında iki görüş olduğunu söylemektedir. Görüşlerden birincisi, şeddeli olan "إِنَّ"nin tahfîflenmiş (sakin) hali olduğu ve "لَمَّا"daki "lâm"ın ise, bu "nûn" ile olumsuzluk "nûn"unu (in'i nâfiye) birbirinden ayıran lâmu'l-fârika olduğu; "لَمَّا"daki "mâ"nın ise zâit olup manayı kuvvetlendirdiği, bu şekilde "لَمَّا"nın şeddesiz olarak okunması gerektiği yönündedir. İkinci görüş için "إِنْ"edatının olumsuzluk ifade ettiği "لَمَّا"nın da, "إِلَّا" manasında olduğu söylenerek Sibeveyh'in (ö. 180/796) Arapça'da نَشَدْتُكَ بِاللَّهِ لَمَّا فَعَلْتَ "Senden Allah için ne istedimse, sen de onu hemen yaptın" şeklindeki kullanıma yönelik açıklaması bu duruma delil olarak gösterilmektedir. Bu şekilde de "لَمَّا"nın şeddeli olarak okunacağı, bunu da Übey b. Kâ'b'dan rivâyet edilen "وَمَا كُلٌّ إِلَّا جَمِيعٌ" şeklindeki kıraatin teyit ettiği dile getirilmektedir.[278]

Açıklanan örneklerde sahâbe kıraatlerinin müfessir tarafından, nahiv tercihlerini açıklama ve bu görüşlere delil mahiyetinde rivâyet edildiği görülmektedir.

Mefâtîhu'l-gayb tefsirinde bulunan sahâbe kıraatleri, bazen de kelimeler arasındaki bağlantıları açıklamak gayesiyle rivâyet edilmektedir. İfade ettiğimiz bu hususla ilgili şu örnek bulunmaktadır.

قالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسَرَّها يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِها لَهُمْ قالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكاناً وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِما تَصِفُونَ *"Dediler ki, "Eğer o çalmışsa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı." Yûsuf, bunu içinde sakladı ve onlara belli etmedi. İçinden, "Siz kötü bir durumdasınız, anlattığınızı Allah çok daha iyi biliyor" dedi."*[279] Fahreddin Râzî'nin âyet için yaptığı izahların bir kısmı da âyetteki "فَأَسَرَّها" kelimesindeki zamirin mercii (nereye ait olduğu) hakkındadır. Âlimlerin, "فَأَسَرَّها" kelimesinde bulunan zamirin mercii konusunda ihtilaf ettiğinden haber veren Fahreddin Râzî, Zeccâc'ın bunu, "إِضْمَارٌ عَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ bir şeyi, daha sonra açıklamak üzere,

[277] Yâsîn 36/32.
[278] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 26/271.
[279] Yûsuf 12/77.

zamirle ifade etmektir" şeklinde açıkladığını söylemektedir.[280] Bunun (zamirin) açıklaması olarak da أَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا "Sizin durumunuz daha kötü" cümlesini göstermektedir. Ancak bu ifadenin bir kelime veya cümle hükmünde olduğu için zamirin "ها" şeklinde müennes yapıldığını söyleyen Fahreddin Râzî, bu durumun Araplar'ın söz dizesini kelime diye isimlendirmelerinden kaynaklandığını dile getirmektedir. Böylece sanki Allah (c.c.), Yûsuf "Sizin durumunuz daha kötü" cümlesini içinden geçirdi buyurmuştur. Bu kelime Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinde ise söz, kelam manası kastedilerek "فَأَسَرَّه" şeklinde müzekker kalıbında okunmuştur.[281] Bu açıklamalardan Fahreddin Râzî'nin kelimeler arasında olan bağlantıları izah ederken sahâbe kıraatinden de yararlandığı anlaşılmaktadır.

Müfessir tarafından zikredilen sahâbe kıraatlerinin nakledildiği bir kısım rivâyetlerde, bu kıraatlerin Arapça'da mevcut olan bazı kullanımlara işaret ettiği görülmektedir. Bu kısımda bu hususa örnek olan sahâbe kıraatleri ele alınacaktır.

Örnek 1:

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لَئِنْ جاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِها قُلْ إِنَّمَا الْآياتُ عِنْدَ اللَّهِ وَما يُشْعِرُكُمْ أَنَّها إِذاجاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Eğer kendilerine (başka) bir mucize gelirse, mutlaka ona inanacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: 'Mucizeler ancak Allah katındadır.' O mucizeler geldiği vakit de inanmayacaklarını siz ne bileceksiniz?"*[282] Fahreddin Râzî âyette geçen "أَنَّ" edatı ile ilgili kıraat farklılıklarına[283] değindikten sonra, kelimenin "أَنَّ" olarak okunması halinde, bu kıraatin tefsirinde birkaç yön olduğunu söylemektedir. Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) buradaki "أَنَّ"nin "لَعَلَّ" manasında olduğunu söylediğinden bahseden müfessir, Araplar'ın ائْتِ السُّوقَ أَنَّكَ تَشْتَرِي لَنَا شَيْئًا "Çarşıya gel, belki bizim için bir

[280] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* 3/123.

[281] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/490; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 4/316.

[282] el-En'âm 6/109.

[283] Kıraat farklılıkları için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 12/41-42-43; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* 2/282; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 45-46; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nîsâbûrî eş-Şâfiî Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-mecît,* thk. Âdil Ahmed Abdülmevcût, Ali Muhammed Muavviz, Ahmed Muhammed Sîra, Ahmed Abdülğanî Cemel, Abdurrahman Avîs, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1994), 2/311; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 2/57-58; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* 2/333; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân,* thk. Ahmed el-Berdûnî, (Kâhire: Dâru'l- Kütübü'l-Mısrıyye, 1384/1964), 7/64-65; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît,* 4/614-615; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn,* 5/101-102; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 2/519-520-521.

şeyler satın alırsın” şeklindeki kullanımlarını aktarmaktadır. Yani buradaki “أَنَّ” edatı “لَعَلَّ” manasındadır. Sanki Allah’ın (c.c.), لَعَلَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ “Belki de (mucizeler kendilerine) geldiğinde iman etmezler” şeklinde buyurduğunun anlaşıldığından bahseden Fahreddin Râzî, Vâhidî’nin (ö. 468/1076) de “أَنَّ”nin “لَعَلَّ” manasında kullanılmasının Araplar’ın kelâmında çok karşılaşılan bir durum olduğunu söylediğini naklederek bu hususa şiirlerden örnekler vermektedir. Nitekim bir şair, أَرِينِي جَوَادًا مَاتَ هَوْلًا لِأَنَّنِي ... أَرَى مَا تُرِينِي أَوْ بَخِيلًا مُخَلَّدَا “(Ey sevgili!) Bana, zayıflıktan ölen bir cömert veya (cimrilik yaptığı için) ebedileşmiş bir cimri göster belki ben de –sizin gördüğünüzü görürüm-” demiştir. Bir diğeri de هَلْ أَنْتُمْ عَاجِلُونَ بِنَا لِأَنَّا ... نَرَى الْعَرَصَاتِ أَوْ أَثَرَ الْخِيَامِ “Siz bizi sıkıştırabileceğinizi mi (düşünüyorsunuz?) Belki biz, meydanları veya çadırların izlerini görüyoruz” demiştir. Adiy b. Hâtim (ö. 67/686) ise أَعَاذِلَ مَا يُدْرِيكِ أَنَّ مَنِيَّتِي ... إِلَى سَاعَةٍ فِي الْيَوْمِ أَوْ فِي ضُحَى الْغَدِ “Ey sevgili! Ne bileceksin belki ben bu günün bir saatinde veya yarın kuşluk vaktinde gelebilirim” demiştir. Yine bu manada Zemahşerî İmruü’l-Kays’ın (ö. m. 540 dolayları) şu sözünü rivâyet etmiştir: ... عُوجًا عَلَى الطَّلَلِ الْمُحِيلِ لِأَنَّنَا نَبْكِي الدِّيَارَ كَمَا بَكَى ابْنُ خِذَام “Üzerinden çok haller geçmiş olan harabeler üzerine eğilerek, belki biz o diyarlara İbn Hizâm’ın ağladığı gibi ağlıyoruz.”[284] Zemahşerî ayrıca bu yönü, Übey b. Kâ‘b’ın şu kıraatinin güçlendirdiğini söylemiştir: لَعَلَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ “Belki de (mucizeler kendilerine) geldiğinde iman etmezler.”[285] Burada Fahreddin Râzî’nin Arapça’da mevcut olan bir kullanımı hem Zemahşerî’den yapmış olduğu nakille hem de sahâbe kıraati ve şiirler vasıtasıyla açıkladığı görülmektedir.

Örnek 2:

حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلاَّ الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرائِيلَ

“Bana Allah’a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size Rabbinizden açık bir delil (mucize) getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle beraber gönder.”[286]

Fahreddin Râzî âyetteki “حَقِيقٌ عَلَى” lafzını kıraat imamlarından sadece Nâfî’nin

[284] “أَنَّ”nin “لَعَلَّ” manasında kullanıldığı diğer şiirler için bk. Ebû Ali el-Hasen b. Abdi’l-Ğaffâr Fârisî, *el-Hucce li’l-Kurrâi’s-seb‘,* thk. Bedreddin Kahveci, Beşir Cuvîcâtî, (Beyrût: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1991) 3/378-380; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru’l-mesûn,* 5/102-103.

[285] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 2/57; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb,* 13/113.

[286] el-A‘râf 7/105.

"حَقِيقٌ عَلىّ" şeklinde, diğerlerinin ise metinde ilk geçtiği şekilde okuduğunu[287] ifade ettikten sonra, diğer kıraat imamlarının kıraatleri hususunda bazı yönlerin olduğunu söylemektedir. Araplar'ın "بِ" harfi cerrini "عَلىَ" anlamında kullanarak رَمَيْتَ عَلَى الْقَوْسِ وَبِالْقَوْسِ وَجِئْتُ عَلَى حَالٍ حَسَنَةٍ وَبِحَالٍ حَسَنَةٍ "Yay ile attım, güzel bir hal ile geldim" şeklinde söylediklerini kaydeden müfessir, Ahfeş'in (ö. 177/793) de bunu, وَلا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِراطٍ تُوعِدُونَ *"Bir de, tehdit ederek her yol üstüne oturmayın"*[288] âyeti gibi değerlendiriğini öne sürmektedir. Bu âyette "بِ"nin "عَلىَ" yerinde kullanıldığı gibi, söz konusu âyette de "عَلىَ" harfi cerrinin "بِ"nin yerine kullanıldığı, bu izahı da Abdullah b. Mes'ûd'un "حَقِيقٌ بِأَنْ لَا أَقُولَ" şeklindeki kıraatinin tekid ettiği ifade edilmektedir.[289]

Örnek 3:

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغاراتٍ أَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ *"Eğer sığınacak bir yer veya (gizlenecek) mağaralar yahut girilecek bir delik bulsalardı, hemen koşarak oraya kaçarlardı."*[290] Fahreddin Râzî, âyette geçen "يَجْمَحُونَ" kelimesini sahâbeden Enes b. Mâlik'in يَجْمِزُونَ "hızlıca koşarlar" şeklinde okuduğunu, kendisine bunun sebebi sorulduğunda ise "يَجْمَحُونَ وَيَجْمِزُونَ وَيَشْتَدُّون" aynı anlamdadır dediğini söylemektedir.[291] Bu örnekte Fahreddin Râzî'nin Arapça'da birbirlerinin yerine kullanılan bazı kelimeleri, sahâbe kıraatinden yaptığı rivâyetle açıkladığı görülmektedir. Özetle verilen örneklerde Fahreddin Râzî'nin tefsirinde, sahâbe kıraatlerinden faydalandığı konulardan birinin de Arapça'daki kuralları açıklaması olduğu anlaşılmaktadır.

Kıraatlerle lehçeler arasında sıkı bir ilişki vardır. Kelimelerin manasına bir etkisi olmayan ve kıraatlerin neredeyse yüzde seksenine tekabül eden usûl farklılıkları lehçelere dayanmaktadır.[292] Fahreddin Râzî de tefsirinde sahâbe kıraatlerini naklettiği bazı yerlerde, bu kıraatleri değerlendirerek lehçelere ve kelimelerin kökenlerine işaret etmektedir.

---

[287] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* 1/306; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'ı,* 301; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 2/136-137; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* 2/435; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn,* 5/401.

[288] el-A'râf 7/86.

[289] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 14/326.

[290] et-Tevbe 9/57.

[291] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 16/75.

[292] Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü,* 105, 131.

Örnek 1:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ... *"Allah kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyûmdur…"*[293] Âyet hakkında açıklamalarda bulunan Fahreddin Râzî, "الْقَيُّومُ" kelimesi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmakta ve bu kelimenin lügatte kâim olan kelimesinin mübalağalı şekli olduğundan söz etmektedir. Bu kelime hakkında "قَيُّومٌ وَقَيَّامٌ وَقَيِّمٌ" şeklinde üç lügat (kullanış şekli) olduğunu söyleyen müfessir, Ömer b. el-Hattâb'ın "الْحَيُّ الْقَيَّامُ" şeklindeki okuyuşunu nakletmektedir. Bazı kişilerin lafzın Arapça değil, İbranice olduğunu iddia etmelerini kabul etmeyen Fahreddin Râzî, bu durumu kelimenin lügatteki kullanılış örnekleriyle açıklamaktadır.[294]

Örnek 2:

وَقُلْنَ حاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَراً إِنْ هَذَا إِلاَّ مَلَكٌ كَرِيمٌ… *"Hâşâ! Allah için bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler".*[295] Fahreddin Râzî âyet hakkındaki meseleleri izah ederken âyetin bu bölümü hakkındaki açıklamalarının bir kısmında, Hicaz ehlinin lehçesinde "مَا"nın, bu âyette olduğu gibi "لَيْسَ" gibi amel ettiğini, yine مَا هُنَّ أُمَّهاتِهِمْ "…Onlar (eşleri), onların anneleri değildir…"[296] âyetinin de böyle olduğunu ifade etmektedir. Bu âyeti Benî Temîm lehçesine göre okuyanların "مَا هَذَا بَشَرٌ" şeklinde okuduklarını, bunun ise Abdullah b. Mes'ûd'un kıraati olduğunu rivâyet etmektedir."[297]

Örnek 3:

كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ…

"…Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!"[298] Fahreddin Râzî, âyette bulunan "خُشُبٌ" kelimesinin tahfîfli (sâkin) olarak "بَدَنَةٍ وَبُدْنٍ وَأَسَدٍ وَأُسْدٍ" gibi "خُشْبٌ" şeklinde ve harekeli olarak "ثَمَرَةٍ، وَثُمُرٍ، وَخَشَبَةٍ وَخُشُبٍ، وَمَدَرَةٍ وَمُدُرٍ" gibi "خُشُبٌ" şeklinde

[293] el-Bakara 2/255.
[294] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/9.
[295] Yûsuf 12/31.
[296] el-Mücâdele 58/2.
[297] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/450.
[298] el-Münâfikûn 63/4.

okunduğunu,[299] "خُشْبٌ" şeklindeki birinci okuyuşun Abdullah b. Abbas'ın kıraati olduğunu, "خُشُبٌ" şeklindeki ikinci okuyuşun ise Hicaz ehlinin lehçesi olduğunu söylemektedir.[300]

Örnek 4:

فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْناً فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَداً فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمنِ صَوْماً فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا *"Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini görecek olursan, "Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım" de."*[301]

Âyetle ilgili meseleleri açıklayan Fahreddin Râzî, Zemahşerî'den nakille, İbnu'r-Rûmî'nin (ö. 283/896) Ebû Amr'dan rivâyetle âyetteki "تَرَيِنَّ" kelimesini "تَرَئِنَّ" şeklinde ('yâ' harfi yerine hemze ile) okuduğunu söylemektedir. Bu okuyuşun, لَبَّأْتُ بِالْحَجِّ وَحَلَّأْتُ السَّوِيقَ "Hacda telbiye yaptım ve kavuta (kavrulmuş una) şerbet kattım" şeklinde söyleyenlerin lehçesi olduğunu ve 'yâ' harfi yerine hemzenin telaffuz edildiğini zikreden müfessir, hemze ile lîn harfi (yâ) arasında (mahreçlerindeki) yakınlık sebebiyle ibdâl (bir harfin, başka bir harfe dönüşmesi) durumunun "صَوْماً صَمْتًا" kelimelerinde de görüldüğünü söylemektedir. Buna âyetteki "صَوْماً" lafzının Abdullah b. Mes'ûd'un Mushafında "صَمْتًا" şeklinde olması ve Enes b. Mâlik'ten de aynı şekilde rivâyet edilmesi örnek gösterilmektedir.[302]

Örneklerde, Fahreddin Râzî'nin nakletmiş olduğu bazı sahâbe kıraatlerini lehçelerle beraber ya da Arapça kelimelerin kökenlerini açıklarken zikrettiği görülmektedir.

Fahreddin Râzî'nin sahâbe kıraatleri için değerlendirme ve yorum yapması da *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde görülen husulardan biridir. Bu mevzuda tefsirde şu örnek yer almaktadır.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَراً وَما عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَها وَبَيْنَهُ أَمَداً بَعِيداً وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ *"Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını*

[299] Kıraat farklılıkları için bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* 5/176; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'*, 636; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 4/540; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn,* 10/337-338; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 9/469-470.

[300] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 30/547.

[301] Meryem 19/26.

[302] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 3/14; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 21/529.

ister. Yine Allah, sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Allah, kullarını çok esirgeyicidir."[303] Âyet hakkında açıklamalarda bulunan Fahreddin Râzî, sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd'a ait olan "تَوَدُّ" kelimesinin "وَدَّتْ" şeklindeki kıraatini[304] de değerlendirmektedir. Fahreddin Râzî, yaptığı açıklamada bu kıraate binaen, "مَا"nın şartiyye olarak kabul edilmesinin doğruluğu konusunda herhangi bir söz olmayacağını söylemektedir. Ancak manayı mübteda ve haber cümlesine hamlederek vermenin daha tutarlı ve etkili olacağı görüşünü savunmaktadır. Çünkü bu durumun, Kâfirlerin o gündeki hallerinin anlatılması olduğunu, takdirin bu şekilde yapılmasının meşhur olan kıraate de daha muvâfık olacağını ifade etmektedir.[305]

2. 2. 6. Sahâbe Kıraatlerinin Mana Amaçlı Nakledilmesi

Fahreddin Râzî'nin, tefsirinde zikrettiği sahâbe kıraatlerinden, mana yönünden de istifade ettiği ve bu kıraatler vesilesiyle tefsirine katkıda bulunduğu görülmektedir.[306]

Örnek 1:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا راعِنا وَقُولُوا انْظُرْنا وَاسْمَعُوا وَلِلْكافِرِينَ عَذابٌ أَلِيمٌ *"Ey iman edenler! "Râ'inâ (bizi gözet)" demeyin, "unzurnâ (bize bak)" deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır."*[307] Müfessir âyet hakkında yaptığı açıklamalarda "اُنْظُرْنا" kelimesinin اُنْظُر إِلَيْنَا "bize bak" manasında olduğu, ancak burada وَاخْتارَ مُوسى قَوْمَهُ "Ve Mûsâ kavmini seçti"[308] âyetindeki "مِنْ قَوْمِهِ" kavminden kelimesinden "مِنْ"in hazfedildiği gibi "إِلَى" harfinin hazfedildiği ifadelerine yer vermektedir. Fahreddin Râzî, Übey b. Kâ'b'ın bu kelimeyi " مِنَ النَّظِرَةِ" kelimesinden أَنْظِرْنَا "Bize mühlet ver" şeklinde okuduğunu da rivâyet

[303] Âl-i İmrân 3/30.

[304] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* 1/207; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/352; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* 1/421; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 1/474.

[305] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 8/196.

[306] Diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/61, 144, 148, 226; Âl-i İmrân 3/188; en-Nisâ 4/6, 117; et-Tevbe 9/19; ez-Zuhruf 43/57; el-Hâkka 69/9; el-Cin 72/21.

[307] el-Bakara 2/104.

[308] el-A'râf 7/155

etmektedir.[309] Örnekte Fahreddin Râzî'nin, sahâbeden Übey b. Kâ'b'ın kıraatini naklederek mana yönüyle sahâbe kıraatinden yararlandığı görülmektedir.

Örnek 2:

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّساءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوها كَالْمُعَلَّقَةِ *"Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın."*[310] Fahreddin Râzî, âyette yer alan "فَتَذَرُوها كَالْمُعَلَّقَةِ" kısmının "diğer kadın, askıda olan şeyin nasıl ki ne tam yerde, ne de tam havada olması gibi, ne tam kocalı, ne de tam kocasız olmuş olur" anlamında olduğunu ve bu kelimenin Übey b. Kâ'b'ın kıraatinde فَتَذَرُوهَا كَالْمَسْجُونَةِ "ötekini hapsedilmiş gibi bırakmayın" şeklinde okunduğunu nakletmektedir.[311]

Örnek 3:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ *"Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır."*[312] Fahreddin Râzî âyet hakkında bazı âlimlerin, "Allah'ın gerçekte herhangi bir şeyi satın alması söz konusu değildir. Çünkü müşteri, sahip olmadığı şeyi satın alır" şeklindeki açıklamalarını zikretmektedir. Bu anlamda Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728), Allah'ın yarattığı bazı canları satın aldığını, yine rızık olarak verdiği bazı malları satın aldığını ifade eden görüşüne yer veren müfessir, bunun hakikatinin Müslümanın Allah yolunda savaşıp öldürülmesi ile malının Allah yolunda harcanmasına karşılık Allah'ın cenneti vermesi şeklinde açıklandığını ifade etmektedir. Böylece bunun, bir değiş-tokuş ve bir alış-veriş olduğunu, âyetteki "Allah karşılığını vererek canlarını ve mallarını satın almıştır" ifadesinin de bu manada olduğunu, yani بِالْجَنَّةِ "cennet karşılığında" manasına geldiğini savunan Fahreddin Râzî, bu görüşünü Ömer b. el-Hattâb'ın "بِالْجَنَّةِ" şeklindeki kıraatiyle de desteklemektedir.[313]

[309] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/635.
[310] en-Nisâ 4/129.
[311] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 11/237.
[312] et-Tevbe 9/111.
[313] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 16/150.

Örnek 4:

...وَجَعَلَ لَكُمْ سَرابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ

"...Allah sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. Böylece Allah, Müslüman olasınız diye üzerinizde olan nimetini tamamlıyor."[314] Fahreddin Râzî âyette bulunan ve farklı şekillerde kıraat edilen "لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ"[315] kelimesi ile ilgili bazı izahlar yapmaktadır. Abdullah b. Abbas'ın buna "Ey Mekke halkı! Böylece sizler rubûbiyyeti (rablığı) sırf Allah'a has kılasınız ve bu tür nimetleri vermeye O'ndan başka hiç kimsenin kâdir olamayacağını bilesiniz diye" şeklinde mana verdiğini ve âyetin bu kısmını da "لَعَلَّكُمْ تَسْلِمُونَ" şeklinde okuduğunu nakleden Fahreddin Râzî, buna göre mananın da; "Biz size bu elbiseleri (gömlekleri), harbin şiddetinden uzak ve salim olmanız için verdik" şeklinde olacağını ifade etmektedir. Yine bu kıraate göre mananın, "Biz size bu nimetleri, üzerlerinde iyice tefekkür edip iman edesiniz ve böylece de Allah'ın azabından sâlim (korunmuş) olasınız diye verdik" şeklinde olduğunu savunan bir görüşün olduğu da müfessir tarafından dile getirilmektedir.[316]

Örnek 5:

وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوالِيَ مِنْ وَرائِي وَكانَتِ امْرَأَتِي عاقِراً فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا *"Gerçek şu ki ben, benden sonra gelecek akrabalarım(ın isyankâr olmaların)dan korkuyorum. Karım ise kısırdır. Bana kendi tarafından; bir çocuk bağışla..."*[317] âyetindeki "خِفْتُ" kelimesi Fahreddin Râzî'nin naklettiğine göre, sahâbeden Osman b. Affân, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Abbas tarafından "خَفَّتِ" şeklinde okunmuştur. Bu da şu iki manaya delalet etmektedir: Birincisi, "وَرائِي" kelimesinin بَعْدِي "Benden sonra" manasında olmasıdır. Buna göre mana; "Onlar azaldılar ve benden sonra dini ikâme etmekten âciz oldular" şeklinde olur. Bu sebeple Hz. Zekeriyyâ Rabbinden, onları rızıklandıran bir dost (velî) ile takviye etmesini istemiştir. İkincisi, "وَرائِي" kelimesinin قُدَّامِي "Ön" anlamında olmasıdır. Buna göre mana da; "Onlar, onun

[314] en-Nahl 16/81.

[315] Kıraat farklılıklarını görmek için bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/216; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 77.

[316] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/254.

[317] Meryem 19/5.

önünde azaldılar ve yok oldular. Öyle ki, kendisi ile kuvvetlenilecek ve desteklenilecek hiç kimse kalmadı" şeklinde olmaktadır.[318]

Zikrettiğimiz örneklerde müfessirin naklettiği sahâbe kıraatlerinden tefsirine anlam zenginliği katarak faydalandığı görülmektedir.

Örnek 6:

وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِما يُوحى *"Ben seni (peygamber olarak) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle."*[319] Fahreddin Râzî âyetin "وَأَنَا اخْتَرْتُكَ" kısmını Übey b. Kâ'b'ın وإني اخترتك "Şüphesiz ben seni seçtim" şeklinde okuduğunu söyledikten sonra bazı açıklamalara yer vermektedir. Bu ifadenin "Ben seni, hem peygamberlik hem de sana vereceğim o kelâmım için seçtim" anlamına geldiğini söyleyen müfessir, bu âyeti, peygamberliğin çalışma ile elde edilemeyeceğine delil olarak göstermektedir.[320] Örnekte görüldüğü üzere Fahreddin Râzî peygamberlik makamının kişisel tercihler ve şahsî gayretler neticesinde değil, yalnızca Allah'ın (c.c.) dilemesi ve takdiri sonucunda elde edilebileceğini sahâbe kıraatini de delil göstermek suretiyle açıklamaktadır.

Mefâtîhu'l-gayb tefsirinde nakledilen sahâbe kıraatlerinde görülen hususlardan biri de bu kıraatlerin kıraat-anlam ilişkisi bağlamında tefsire konu edilmesidir.[321]

Örnek 1:

وَإِنْ كانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır."*[322] Fahreddin Râzî, âyetteki "كانَ" fiilinin "وَقَعَ وَحَدَثَ" manasında olabileceğini, buna göre mananın; وَإِنْ وُجِدَ ذُو عُسْرَةٍ "Eğer darlıkta bulunursa" şeklinde olduğunu, bunun benzerinin وَإِنْ وَقَعَتْ تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ "Peşin bir ticaret bulunursa" manasında Allah'ın (c.c.), إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجارَةً حاضِرَةً "Yapılan peşin bir ticaret olması müstesna"[323] âyeti olduğunu söylemektedir. Âyetin maksadının ancak bu lafız üzere doğru olacağını

[318] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21/507.
[319] Tâhâ 20/13.
[320] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 22/19.
[321] Diğer örnekleri görmek için bk. Âl-i İmrân 3/18; en-Neml 27/31; el-Furkân 25/62; el-Fecr 89/18.
[322] el-Bakara 2/280.
[323] en-Nisâ 4/29.

iddia eden müfessir, eğer "وَإِنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ" denilseydi mananın, وَإِنْ كَانَالْمُشْتَرِي ذَا عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ "Eğer müşteri sıkıntı içinde olursa…" şeklinde olacağını, bu durumda da mühlet verme işinin sadece müşteriye hasredilmiş olacağını; oysaki durumun böyle olmadığını ister müşteri, ister başkası darlık içinde olduğunda, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verileceğini söylemektedir. Fahreddin Râzî, "كانَ" fiilinin haberi hazfedilmiş nâkıs fiil olması halinde âyetin takdirinin, وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ غَرِيمًا لَكُمْ "Eğer sıkıntıda olan kimse, size borçlu olursa" şeklinde olacağını, Osman b. Affân'ın ise "ذَا عُسْرَةٍ" şeklinde okuduğunu, mananın da إِنْ كَانَ الْغَرِيمُ ذَا عُسْرَةٍ "Eğer borçlu sıkıntı içinde olursa" şeklinde olacağını ifade etmektedir.[324]

Örnek 2:

فَلَمَّا وَضَعَتْها قالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُها أُنْثى وَاللهُ أَعْلَمُ بِما وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثى *"Onu doğurunca, "Rabbim!" dedi, "Onu kız doğurdum." –Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir- Erkek, kız gibi değildir…"*[325] Fahreddin Râzî, Abdulah b. Abbas'ın kıraatinde Allah'ın (c.c.) ona (Meryem'in annesine) bir hitabı olarak âyetin "وَاللهُ أَعْلَمُ بِما وَضَعَتْ" şeklinde olduğunu, yani "Sen, sana bağışlanan bu şeyin kıymetini bilemezsin. Ondaki harikulade halleri ve mucizeleri ancak Allah (c.c.) bilir" manasında olduğunu söylemektedir.[326]

Örnek 3:

...هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ *"...Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur'ân'da Müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız…"*[327] Fahreddin Râzî, âyet hakkında yaptığı açıklamaların bir kısmında âyetteki "هُوَ" zamirinin Allah'a (c.c.) râcî olduğunu, Abdullah b. Abbas'ın "Allah (c.c.) sizi daha önce yani bütün semâvî kitaplarda ve bunda yani Kur'ân-ı Kerim'de size Müslümanlar ismini vermiştir" şeklindeki rivâyetiyle desteklemekte ve bu açıklamanın doğruya daha yakın olduğundan bahsetmektedir. Nitekim Allah (c.c.), ...لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ *"Peygamber*

[324] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/85.
[325] Âl-i İmrân 3/36.
[326] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 8/204.
[327] el-Hac 22/78.

sizin üzerinize şahit olsun, siz de insanlar üzerine şahitler olasınız diye…"[328] buyurmuştur. Böylece onları bu maksatla isimlendirdiğini beyan buyurmuştur ki, bu ancak Allah (c.c.) için uygun olur. (Zamirin mercîinin Allah'tan (c.c.) başkası olması uygun değildir.) şeklindeki izahlarına müfessir, Übey b. Kâ'b'ın اللَّه سَمَّاكُمْ "Allah (c.c.) size bu adı verdi" şeklindeki kıraatini delil olarak zikretmektedir. Buna göre manayı da; "Allah (c.c.) hem Kur'ân'dan önceki diğer kitaplarda, hem de Kur'ân-ı Kerim'de sizi diğer ümmetlere üstün kıldığını ve bu âyette bahsedilen şehadetten dolayı da bu güzel ismi size ad olarak verdiğini buyurmuştur" şeklinde takdir etmektedir.[329]

Örnek 4:

إِنَّها تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ *"Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar."*[330] Fahreddin Râzî, âyet için yaptığı izahların bir kısmında Zemahşerî'den nakille "كَالْقَصَرِ" kelimesinin "كَالْقَصْرِ" şeklinde iki fetha ile okunduğunu ve bunun, develerin veya atların boynu olduğunu söylemektedir. Bunun "شَجَرَةٍ وَشَجَرٍ" kelimelerindeki gibi olduğunu ifade eden müfessir, Abdullah b. Mes'ûd'un da bu kelimeyi "كَرَهْنٍ وَرُهُنٍ" kelimelerindeki gibi, الْقَصْرِ "saray" anlamında "كَالْقُصُرِ" şeklinde okuduğunu rivâyet etmektedir.[331]

Örnek 5:

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى *"Yüce Rabbinin adını tesbih et. O, yaratıp şekillendiren, âhenk veren ve düzene koyandır."*[332] Bu âyetleri, sahâbeden Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ömer'in سُبْحَانَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى "Yaratıp düzene koyan yüce Rabbini her türlü noksanlıklardan tenzih et" şeklinde okuduğunu nakleden Fahreddin Râzî, bu hususta "سَبِّحْ" lafzının, tesbih etmeyi emreden bir kelime olduğunu buna göre bu tesbihin ne olduğunun da mutlaka zikredilmesi gerektiğini dile getirerek bunun da, ancak "سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى" tesbihi olacağını söylemektedir.[333]

---

[328] el-Hac 22/78.
[329] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 23/256-257.
[330] el-Mürselât 77/32.
[331] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 4/680; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/775.
[332] el-A'lâ 87/1, 2.
[333] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/127.

Örneklerde de görüldüğü üzere Fahreddin Râzî tefsirinde naklettiği sahâbe kıraatlerinden kıraat-anlam ilişkisi bağlamında istifade etmektedir.

Müfessirin tefsirinde yer verdiği sahâbe kıraatlerinin bir kısmının da bazı kelimelerin manalarını açıklamak gayesiyle zikredildiği müşahede edilmektedir. Bahsedilen konu hakkında eserde şu örnek bulunmaktadır.

وَالْقَواعِدُ مِنَ النِّساءِ اللاَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكاحاً فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُناحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجاتٍ بِزِينَةٍ *"Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve nifastan (doğumdan) kesilmiş yaşlı kadınların zinetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur…"*[334] Fahreddin Râzî âyetin tefsiri bağlamında, Allah'ın (c.c.), avret yerleri tamamen açılacağı için, kadınların elbiselerinin tamamını çıkarmalarına izin vermediğinin kesin olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı müfessirlerin âyetteki "ثِيابَ" kelimesinden muradın (kastedilenin) başörtüsünün üstündeki çarşaf, dış elbise (manto) ve peçe olduğunu söyledikleri anlaşılmaktadır.[335] Ayrıca Abdullah b. Abbas'ın bu âyeti ...أَنْ يَضَعْنَ جَلَابِيبَهُنَّ "Çarşaflarını (dış elbiselerini) çıkarmalarında…" şeklinde okuduğu da rivâyetler arasında zikredilmektedir.[336] Örnekte Fahreddin Râzî'nin kelimenin ifade etmiş olduğu anlamı açıklama noktasında diğer müfessirlerin görüşlerinden istifade etmesinin yanında, kendisinin de benimsediği manayı sahâbe kıraatinden de delillendirmek suretiyle açıkladığı görülmektedir.

2. 2. 7. Sahâbe Kıraatiyle Bazı Görüş ve Tercihleri Desteklemesi

Mefâtîhu'l-gayb tefsirinde bulunan sahâbe kıraatlerinden bir kısmının müfessir tarafından tefsirde nakledilen bazı görüş ve tercihleri destekleyici mahiyette zikredildiği görülmektedir.[337]

Örnek 1:

وَإِذْ قُلْتُمْ يَامُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَاوَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا *"Hani, "Ey Mûsâ biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O hâlde Rabbine yalvar da, O bize yerden biten sebze, salatalık (kabak),*

[334] en-Nûr 24/60.

[335] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/216; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* 4/53; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 3/255; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 4/195; Kurtubî, *el-Câmi',* 12/309.

[336] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 24/420.

[337] Çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/20, 282; el-En'âm 6/27, 154; el-Enfâl 8/27; et-Tevbe 9/128; Yûsuf 12/72; en-Neml 27/8.

sarımsak, mercimek ve soğan versin demiştiniz.''[338] Fahreddin Râzî âyette zikredilen "فُومِهَا" kelimesinin bilinen okunuşunun "ف" harfi ile olduğunu söylemektedir. Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbas'ın ise bu kelimeyi "وَثُومِهَا" şeklinde okudukları rivâyet edilmektedir.[339] Fahreddin Râzî'nin ifade ettiğine göre âlimler, âyette "بَصَل" zikredildiği için bu kıraatin daha uygun olduğunu söylemişler, ancak "فُوم" lafzının manasında ihtilaf etmişlerdir. Abdullah b. Abbas'tan onun 'buğday' ve 'ekmek' manasında olduğu rivâyet edilmiştir. "فُوم" kelimesinin 'sarımsak' anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu, Abdullah b. Abbas ve Mücâhid'den de rivâyet edilmiştir. Kisâî'nin de bu manayı tercih ettiğini söyleyen müfessir, bu kelimenin 'sarımsak' manasında olduğuna birkaç yönden delil getirildiğini, delillerden birinin de bu kelimenin Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinde "وَثُومِهَا" şeklinde okunması olduğunu ifade etmektedir.[340] Örnekte, Fahreddin Râzî'nin hem kelimelerin okunuş tercihleri hem de manaları hakkında yapılan tercihlere sahâbe kıraatlerinden deliller zikrettiği görülmektedir.

Örnek 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلى أَهْلِها ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor.''*[341] Fahreddin Râzî âyete yönelik olarak bazı soruların olabileceğini ifade ettikten sonra konu hakkında bazı izahlar yapmaktadır. Bu bağlamda, 'isti'nâs'ın "karşılıklı oturup, kalkma ile elde edilen, ünsiyet, yakınlık, tanışıklık" anlamına geldiğinden bahseden müfessir, Allah'ın (c.c.), وَلا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ *"Sohbet için beklemeyin.''*[342] buyurduğunu, bunun da ancak girip selam verdikten sonra olabileceğini, evlâ olanın selamın isti'nâsdan önce olmasıyken âyette bunun aksi olmasına da çeşitli yönlerden cevap verilebileceğini öne sürmektedir. Cevaplardan birinin de Abdullah b. Abbas ve Saîd b. Cübeyr'den (ö. 94/713) rivâyet edilen âyetin aslında "حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا" şeklinde olduğu, fakat âyeti yazan vahiy kâtibinin hata

[338] el-Bakara 2/61.
[339] İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 14; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 1/112.
[340] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/532.
[341] en-Nûr 24/27.
[342] el-Ahzâb 33/53.

yaptığı[343] yönündeki görüş olduğunu dile getiren Fahreddin Râzî, nitekim bu kısmın Übey b. Kâb'ın kıraatinde حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا لَكُمْ وَالتَّسْلِيمُ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ تَحِيَّةِ الْجَاهِلِيَّةِ وَالدُّمُورِ "Selam vermeden (girmeyin), selam vermeniz sizin için, Câhiliyye'nin selamından ve dumurdan daha hayırlıdır" şeklinde olmasını da bu görüşe delil olarak zikretmektedir.[344] Burada da yine Fahreddin Râzî'nin tercih edilen bir görüşü sahâbe kıraatinden delillendirdiği görülmektedir.

Örnek 3:

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ *"(Allah, şöyle der:) "Ey huzur içinde olan nefis!"*[345] âyetindeki emîn (mutmaîn) nefis hakkında açıklamalarda bulunan Fahreddin Râzî, emîn olan nefsin; "kendisine güvenen, hiçbir korku ve kederin kendisini tedirgin etmediği nefis" olduğunu hatırlatarak, bu şekildeki tefsire Übey b. Kâb'ın şu kıraatinin şahitlik ettiğini söylemektedir: يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْآمِنَةُ الْمُطْمَئِنَّةُ "Ey emîn, mutmaîn nefis!"[346] Bu örnekte ise Fahreddin Râzî'nin, yapmış olduğu bir açıklamaya sahâbe kıraatinden şahit getirdiği görülmektedir.

Örnek 4:

وَوَجَدَكَ عائِلاً فَأَغْنى *"Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi?"*[347] Fahreddin Râzî, âyette geçen "عائِل" kelimesinin tefsiri hakkında iki görüş bulunduğunu söyleyerek, meşhur olan görüşe göre, bununla "fakir" anlamının kastedildiğini, bunun delilinin ise Abdullah b. Mes'ûd'un mushafında âyetin وَوَجَدَكَ عَدِيمًا "Seni yokluk içinde bulmadı mı?" şeklinde bulunması olduğunu söylemektedir.[348]

---

[343] Bu rivâyet hakkında farklı açıklamalar mevcuttur. Bazı âlimler Fahreddin Râzî gibi bu rivâyeti naklederken, bazıları bunun doğru olmadığını açıklamışlardır. Geniş bilgi için bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* 2/249; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/145-146; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, h. 1409), 4/516; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 103; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 3/227; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 4/175-176; Kurtubî, *el-Câmi',* 12/213-214; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 8/396; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 6/252-253.

[344] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 23/356.

[345] el-Fecr 89/27.

[346] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/161.

[347] ed-Duhâ 93/8.

[348] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/199.

Örnek 5:

تَبَّتْ يَدا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ *"Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu."*[349] Âyette geçen "وَتَبَّ" kelimesi hakkında görüşler olduğunu ifade eden Fahreddin Râzî, Allah'ın (c.c.) birinci "تَبَّ" ifadesini, قُتِلَ الْإِنْسانُ مَا أَكْفَرَهُ *"Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!"*[350] âyetinde olduğu gibi bedduâ üslûbunda buyurduğunu, ikinci ifadeyi ise haber verme makamında buyurmuş olduğunu söylemekte, takdirinin de "Bu oldu ve gerçekleşti" şeklinde olacağını ifade ederek, Abdullah b. Mes'ûd'un وَقَدْ تَبَّ "Ve kurudu" şeklindeki kıraatinin de bunu teyit ettiğini ifade etmektedir.[351] Hem bu örnekte hem de diğer örneklerde görüldüğü üzere Fahreddin Râzî, ifade etmiş olduğu bir görüşü ya da yapılan bir tercihi sahâbe kıraatinden naklettiği rivâyetlerle desteklemektedir.

2. 2. 8. Sahâbe Kıraatlerini Başka Kıraatlere Şahit Göstermesi (İstişhad)

Naklettiği sahâbe kıraatleriyle tefsirine birçok yönden katkı yapan Fahreddin Râzî, bazen sahâbe kıraatlerinden, başka bir kıraate şahit göstermek suretiyle istifade yoluna gitmiştir.[352]

Örnek 1:

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِماتٍ فَتابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ *"Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır"*[353] âyetinde geçen "كَلِماتٍ" lafzının, تَلَّقَى كَلِمَاتٌ "Allah'tan (c.c.) bazı kelimeler geldi" şeklinde merfû okunmasının da caiz olduğunu ifade eden Fahreddin Râzî, bu görüşünü de sahâbe kıraatinden verdiği örnekle delillendirmektedir. Bunun bir benzerinin لَا يَنالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ "Ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz"[354] âyeti olduğunu zikreden müfessir, buradaki "الظَّالِمِينَ" kelimesinin Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinde "الظَّالِمُونَ" şeklinde

[349] Tebbet 111/1.
[350] Abese /17.
[351] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 32/350.
[352] Konu hakkındaki diğer örnekleri görmek için bk. Âl-i İmrân 3/80; Yûnus 10/16; es-Sâffât 37/12.
[353] el-Bakara 2/37.
[354] el-Bakara 2/124.

olmasını da bu kıraate şahit olarak göstermektedir.[355] Görüldüğü üzere Fahreddin Râzî, mevcut olan bir kıraatin caiz olduğuna sahâbe kıraatinden delil göstermektedir.

Örnek 2:

إِنَّا أَرْسَلْناكَ بِالْحَقِّ بَشِيراً وَنَذِيراً وَلا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحابِ الْجَحِيمِ *" Şüphesiz biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin."*[356] Âyetteki "وَلا تُسْئَلُ" kelimesi hakkında iki kıraat vechi olduğunu söyleyen Fahreddin Râzî, bu kelimeyi cumhurun ihbâr anlamında mushaftaki şekilde okumalarına karşılık, kıraat imamlarından Nâfi'nin inşâ (nehiy) anlamında "وَلا تَسْئَلْ (cehennemlik olanlardan) sorma" şeklinde[357] okuduğunu söylemektedir. Ayrıca birinci kıraati (ihbâr anlamında okuyanları) Übey b. Kâ'b'ın "وَمَا تُسْأَلُ" ve Abdullah b. Mes'ûd'un "ولَنْ تُسأَلَ" şeklindeki kıraatlerinin desteklediğini ifade etmektedir.[358]

Örnek 3:

وَكَذلِكَ نُصَرِّفُ الْآياتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ *"Onlar "Sen iyi ders almışsın" desinler diye ve bir de bilen bir toplum için onu (Kur'ân'ı) açıklayalım diye âyetleri değişik biçimlerde işte böylece açıklıyoruz"*[359] âyetinde geçen "دَرَسْتَ" fiilini kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın "دَارَسْتَ" şeklinde[360] okuduğunu söyleyen Fahreddin Râzî, bunun Abdullah b. Abbas'ın kıraati olduğunu nakletmektedir.[361] Böylece Fahreddin Râzî'nin tefsirinde zaman zaman da kıraat imamlarının okuyuşlarına sahâbe kıraatlerinden deliller naklettiği görülmektedir.

Örnek 4:

قالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هؤُلاءِ إِلاَّ رَبُّ السَّماواتِ وَالْأَرْضِ بَصائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً *"Mûsâ ise "İyi biliyorsun ki, bunları ancak göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir. Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helâk olmuş bir kişi*

[355] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/465.
[356] el-Bakara 2/119.
[357] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'*,169.
[358] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/28-29.
[359] el-En'âm 6/105.
[360] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'*, 264.
[361] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 13/106.

olarak görüyorum" demişti."[362] Fahreddin Râzî, âyet hakkında bazı konuların olduğunu bunlardan birinin âyette bulunan "عَلِمْتَ" kelimesini, kıraat imamlarından Kisâî'nin عَلِمْتُ "Ben biliyorum" şeklindeki kıraati olduğunu, bunun ise "Ben onların Allah'ın (c.c.) ilminden olduğunu biliyorum. Eğer sen de bilip anlarsan ve ikrar edersen ne âlâ, aksi takdirde helâk olacaksın" manasına geldiğini söylemektetir. Bu kelimeyi Kisâî'nin dışındaki kıraat imamları ise "عَلِمْتَ" şeklinde okumaktadırlar.[363] Müfessir "عَلِمْتُ" kıraatinin Ali b. Ebî Tâlib'in, "عَلِمْتَ" kıraatinin ise Abdullah b. Abbas'ın kıraati olduğunu ifade etmektedir.[364] Bu örnekte Fahreddin Râzî'nin naklettiği her iki kıraate de sahâbe kıraatinden deliller naklettiği görülmektedir.

Örnek 5:

سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْكافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دافِعٌ *"Soran birisi, kâfirlere kesinlikle inecek olan ve hiç kimsenin uzaklaştıramayacağı azabı sordu."*[365] Fahreddin Râzî âyetteki "سَأَلَ" fiilinde iki kıraatin olduğunu söylemektedir. Cumhur bu kelimeyi "سَأَلَ" şeklinde hemzeli okurken; "سَالَ" şeklinde hemzesiz okuyanlar da olmuştur.[366] Müfessir ikinci kıraatte iki vechin söz konusu olduğunu öne sürerek, kelimenin السَّيَلَانِ "Akmak" anlamında olduğunu ifade eden ikinci vechi, Abdullah b. Abbas'ın "سَالَ سَيْلٌ" şeklindeki kıraatinin desteklediğini ifade etmektedir.[367]

Örneklerde, Fahreddin Râzî'nin bazı kelimelerdeki kıraat vecihlerini izah ederken sahâbe kıraatlerinden istişhadda bulunduğu görülmektedir.

2. 2. 9. Sâhâbe Kıraatlerini Şâz Olarak Nitelemesi

Fahreddin Râzî'nin, tefsirinde nakletmiş olduğu sahâbe kıraatlerinden sonra, bu kıraatler hakkında bazı değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Müfessirin kıraat-i seb'a imamlarından gelen okuyuşları genellikle sahih kabul ettiğini daha önce belirtmiştik. Sahâbenin şahsî mushaflarında yaptıkları müdrec türünden tefsiri açıklamalar ise şâz kategorisinde yer almaktadır. Bunun yanında

[362] el-İsrâ 17/102.
[363] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'*, 385-386.
[364] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 21/415.
[365] el-Me'âric 70/1, 2.
[366] Bu kelimedeki kıraat vecihleri için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'*, 650; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 10/75.
[367] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/637.

Fahreddin Râzî'nin tefsirinde sahâbe kıraatleri ile ilgili görülen diğer bir husus da müfessirin, bu kıraatleri naklederken şâz olduklarını belirtmiş olmasıdır.

Örnek 1:

إِنَّ الصَّفا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُناحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِما *"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişânelerindendir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur..."*[368] Âyet hakkında bazı meseleler olduğunu ifade ettikten sonra söz konusu hususları izah eden Fahreddin Râzî, Safa ile Merve arasında yapılan sa'y'in hükmünden bahsederken, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) konu hakkındaki görüşünü ve delillerini eleştirmektedir. Ebû Hanîfe'nin görüşüne bir delil olarak bu âyeti göstermesine birkaç şeyle cevap verilebileceğinden bahseden müfessir, Abdullah b. Abbas'tan nakilde bulunarak, Safa ve Merve üzerinde birer putun olduğunu, Câhiliyye dönemindeki insanların onları tavaf ettiklerini ve onlara dokunduklarını söylemektedir. İslam Dini gelince, Müslümanların bu iki put sebebiyle o iki tepe arasında tavaf (sa'y) etmeyi hoş görmediklerini, bunun üzerine Allah'ın (c.c.) bu âyeti indirdiğini nakletmektedir. Fahreddin Râzî, bu sa'y'in mübah olmasının o iki putun tavaf (sa'y) halinde orada bulunması sebebiyle olduğunu, yoksa tavafın kendisinden dolayı olmadığını söyleyerek bu hususa da mezheplerin görüşünden örnek vermektedir. Bunu Hanefîlerin elbisede az bir necâset, Şâfiîlerin ise pire kanı bulunduğu zaman o kimseye, "Bununla namaz kılmanda bir sakınca yoktur" demelerine benzetmektedir. Bu durumda günahın olmaması, pisliğin ve kanın bulunmasıyla beraber namazın kılınmasındandır, yoksa bizzat namazdan dolayı değildir. (Yani bizzat namaz kılmanın kendisinde zaten bir günah yoktur.) Müfessir, Hanefîlerin Abdullah b. Mes'ûd'un âyeti فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا "Onları (Safa ile Merve'yi) tavaf etmemekte insana bir günah yoktur" şeklinde okumasını delil gösterebileceklerini ifade etmektedir. Ayrıca buradaki lafzın, يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا *"Sapmayasınız diye Allah size (hükmünü) açıklıyor"*[369] yani sapmayasınız diye ve أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيامَةِ *"Kıyamet günü dersiniz diye"*[370] yani böyle demeyesiniz diye, âyetlerinde olduğu

[368] el-Bakara 2/158.
[369] en-Nisâ 4/176.
[370] el-A'râf 7/172.

gibi bu manada olması muhtemeldir" demelerinin de mümkün olduğunu dile getirmektedir. Buna karşılık vereceği cevabın; "Kur'ân-ı Kerim'deki şâz kıraatlere itibar etmek mümkün değildir. Çünkü şâz kıraatin doğruluğunu savunmak Kur'ân-ı Kerim'in mütevâtir oluşunu yaralar" şeklinde olacağını ifade etmektedir.[371] Görüldüğü üzere Fahreddin Râzî'nin şâz kıraatlere karşı tutumu oldukça açık ve nettir. Râzî sahabeye ait olsa bile, şâz kıraatlere itibar etmenin (bu şekildeki kıraatleri sahih kıraatler gibi değerlendirmenin) Kur'ân-ı Kerim'in mütevâtir oluşuna zarar vereceği endişesiyle bu kıraatlere itibar etmemektedir.

Örnek 2:

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ *"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın…"*[372]

Fahreddin Râzî, âyet hakkındaki açıklamalarında, umrenin farz olduğuna dair mensubu olduğu Şâfiî mezhebinin delillerinden bahsetmektedir. Birinci delilin âyetin bizzat kendisinin olduğunu ifade eden müfessir, tamamlama ile bir fiilin tam ve kâmil manada yapılmasının istendiği veya bir fiile başladığınız zaman onu tamamlayın manasının da kastedilebileceğini, bu ihtimal sebebiyle bu ifadenin manasının ilk şekildeki gibi olmasının gerekliliğinden söz etmektedir. Bu ihtimalin açıklamasına da Allah'ın (c.c.) وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ... *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de…"*[373] yani o kelimelerin ifade ettiği fiilleri tam ve kâmil manada yapmıştı ve ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ *"…Sonra da geceye (akşama) kadar orucu tamamlayın…"*[374] yani orucu geceye kadar tastamam yapın âyetlerini delil olarak göstermektedir. Lafzın bu manaya hamledilmesini, bundan maksat, "Oruca başlayınız sonra da onu geceye kadar tamamlayınız" manasıdır diyen kimsenin sözünden daha evla bulmaktadır. Fahreddin Râzî, lafzın söylediği manaya hamledilmesinin daha uygun olduğuna da birkaç şeyin delalet ettiğini belirtmektedir. Bunlardan birinin de Abdullah b. Abbas'tan nakledilen, "Allah'ın (c.c.) kitabında o (umre) onun (haccın) yakınıdır (arkadaşıdır). Yani Kur'ân-ı

[371] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/137-138; Ayrıca âyetteki şâz kıraatleri ve diğer kıraat vecihlerini görmek için bk. Ferrâ, M*eâni'l-Kur'ân,* 1/95; İbn Hâleveyh, *Muhtasar,* 18; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/208; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* 1/229; Kurtubî, *el-Câmi',* 2/182; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît,* 2/66; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 1/219.

[372] el-Bakara 2/196.

[373] el-Bakara 2/124.

[374] el-Bakara 2/187.

Kerim'de (bu âyette) bir emir olarak umre haccın arkadaşıdır (aynı hükümdedir)" şeklindeki rivâyet olduğunu söylemektedir. Böylece buradaki durumun Allah'ın (c.c.) أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَآتُوا الزَّكاةَ *"Namazı kılın ve zekâtı verin"*[375] âyetindeki gibi olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Fahreddin Râzî, eğer Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd ve Şa'bî'nin (ö. 104/722) وَالْعُمْرَةُ لِلَهِ "Umre Allah içindir" şeklinde merfû okudukları ve bunun da vücûbiyyet bakımından, umreyi haccın hükmünden çıkarmayı kastettiklerine delil olduğu söylenecek olursa, bunun şâz bir kıraat olduğunu ve mütevâtir kıraate muârız olamayacağını söyleyerek karşılık vereceğini ifade etmektedir.[376] Örnekten de anlaşılacağı üzere Fahreddin Râzî'nin, sahâbeye ait olsa dahi, hükümlere delil olması yönüyle de mütevâtir kıraatler karşısında şâz kıraatleri dikkate almadığı görülmektedir.

Örnek 3:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُما جَزاءً بِما كَسَبا نَكالاً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide (ceza) olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[377] Âyet hakkındaki meseleleri açıklarken mezheplerin cezanın uygulanmasına dair görüşlerine yer veren Fahreddin Râzî, Şâfiî mezhebinin delillerini izah ederken, "Allah'ın (c.c.), فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُما "O ikisinin (hırsız erkek ve kadının) ellerini kesin" buyurduğunu, "الْأَيْدِي" lafzının ise cemî (çoğul) bir lafız olduğuna vurgu yapmaktadır. Âyetin zahir hükmünün üçüncü defa hırsızlık yapıldığında ayak kesme cezasını gerektirdiğini savunan Fahreddin Râzî, eğer Abdullah b. Mes'ûd'un فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمَا "O ikisinin sağ ellerini kesin" şeklindeki kıraati söz konusu edilecek olursa şâz kıraatlerin mütevâtir kıraatlerin hükmünü iptal edemeyeceğini, mezhep olarak mütevâtir kıraatleri esas aldıklarını beyan etmektedir. Ayrıca müfessir, şâz kıraatlerin kesinlikle Kur'ân olmadığını, eğer böyle olsaydı bu kıraatlerinde mütevâtir olması gerektiğini iddia etmektedir."[378]

---

[375] el-Bakara 2/110.

[376] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/296-297. Ayrıca âyetteki şâz kıraatleri ve diğer kıraatleri görmek için bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* 1/117; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 19; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/239; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 1/266; Kurtubî, *el-Câmi',* 2/369; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 2/255; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 1/267.

[377] el-Mâide 5/38.

[378] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 11/355; Diğer kıraat vecihleri için bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* 1/306; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* 2/172; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 38; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hatîb Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn/Tefsîru'l-Mâverdî,* thk. Es-Seyyid b. Abdülmaksûd b.

Örnek 4:

قالُوا إِنْ هذانِ لَساحِرانِ يُرِيدانِ أَنْ يُخْرِجاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِما وَيَذْهَبا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلى *"Şöyle dediler: "Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar."*[379] Âyet hakkındaki hususları açıklayan Fahreddin Râzî, bazı kıraat imamlarının âyetin meşhur kıraatini (örnekteki şeklini) terk ederek, bu konuda farklı yönler zikretmelerini birinci mesele olarak görmektedir. Müfessir âyeti Übey b. Kâ'b'ın "إِنْ ذَانِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde ve "إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde "مَا هَذَانِ إِلَّا سَاحِرَانِ" şeklinde okuduğu rivâyetlerinin de bu âyetteki şâz kıraatler olduğunu söylemektedir.[380] Görüldüğü gibi Fahreddin Râzî, âyetle ilgili şâz kıraatlerden bahsederken, bu kıraatler arasında Übey b. Kâ'b'ın kıraatini de zikretmektedir.

Örneklerde Fahreddin Râzî'nin şâz kıraatlere karşı tavrı nettir. Zaman zaman bu katı tutumu sebebiyle eleştirilere maruz kalsa da müfessirin sahâbeye ait olsa dahi şâz kıraatler karşısındaki tutumunu devam ettirdiği görülmektedir.

2. 2. 10. Sahâbe Kıraatlerinin Fıkhî Hükümlere Delil Oluşu

Fahreddin Râzî'nin tefsirinde naklettiği bazı sahâbe kıraatlerinin, fıkhî hükümlere dayanak teşkil ettiği ve kıraatlerini bu hükümler bağlamında rivâyet ettiği görülmektedir.

Örnek 1:

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ *"Sizden kim hasta yahut yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutar"*[381] Fahreddin Râzî âyetin tefsirinde, orucunu bozan kişinin nasıl kaza edeceğine dair bazı görüşleri nakletmektedir. Müfessirimizin ifade ettiğine göre bu konuda Ali b. Ebî

Abdurrahîm, (Beyrût: Dâru'l- Kütübi'l-'İlmiyye, 1992), 2/35; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/631-632; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* 2/188; Kurtubî, *el-Câmi',* 6/166-167; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît,* 4/254; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 2/270.

[379] Tâhâ 20/63.

[380] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 22/65-66; Ayrıca âyetteki diğer kıraat vecihlerini ve şâz kıraatleri görmek için bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* 2/183-184; Taberî, *Câmiu'l-beyân,* 18/328; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* 3/361; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'*, 419; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân,* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 3/30-31; İbn Hâleveyh, *Muhtasar,* 91; Mâverdî, *en-Nüket,* 3/411; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 3/72; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* 4/50; Kurtubî, *el-Câmi',* 11/216; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît,* 7/350; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn,* 8/63; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 5/449-450-451-452-453.

[381] el-Bakara 2/184.

Tâlib'in, Abdullah b. Ömer'in ve Şa'bî'nin (ö. 104/722) görüşü, o kimsenin peş peşe kaza etmesi gerektiğidir. Diğerleri ise, kazaya kalan oruçların peş peşe tutulmasının müstehab olduğunu ve ayrı ayrı tutulmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşte olanlar iki delil getirmişlerdir. Birincisi, Übey b. Ka'b'ın فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ "Tutamadığı günler sayısınca peş peşe" şeklindeki kıraatidir. İkincisi ise kaza edanın benzeri olduğu için edada peş peşe olduğu gibi kazada da aynı olması gerektiğidir.[382]

Örnek 2:

فَكَفَّارَتُهُ إِطْعامُ عَشَرَةِ مَساكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ *"...Yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır..."*[383] Fahreddin Râzî yemin keffaretinin açıklandığı bu âyetle ilgili hususları izah ederken, keffaret olarak oruç tutulması halinde orucun ne şekilde tutulacağı konusunda, mezhep imamlarının görüşlerine yer vermektedir. İmamı Şâfiî'nin (ö. 204/820) iki görüşünden en sahih olanına göre bu durumda kişinin ister peş peşe, isterse ayrı ayrı günlerde üç gün oruç tutması gerektiği görüşü nakledilmektedir. Buna karşılık Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) bu kimsenin aralıksız üç gün oruç tutmasının farz olduğu görüşü aktarılmaktadır. Şafiî delil olarak; Allah (c.c.) üç gün oruç tutmayı farz kılmıştır. Ayrı ayrı günlerde üç gün oruç tutan kimsenin de bu borcu ödemiş olacağı görüşünü savunmaktadır. Ebû Hanîfe'nin delili olarak Übey b. Kâ'b ve Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet edilen فَصَوْمُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ "Peş peşe üç gün oruç tutması" şeklindeki kıraat nakledilmektedir. Ancak Fahreddin Râzî bu kıraatin şâz kıraat olduğunu ve bu sebeple kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir.[384]

Örnek 3:

...وَحَمْلُهُ وَفِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْراً... *"...Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır..."*[385] Fahreddin Râzî âyetin, hamileliğin en az süresinin altı ay olduğuna delalet ettiğini ifade etmektedir. Zira hamilelik

[382] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/247.
[383] el-Mâide 5/89.
[384] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 12/422.
[385] el-Ahkâf 46/15.

müddetiyle süt emme süresinin toplamı otuz ay olup, Allah (c.c.) süt emme süresi hakkında ...وَالْوالِداتُ يُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كامِلَيْنِ *''-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için-anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler...''*[386] buyurmaktadır. Bu süre otuz aydan çıkarıldığında geriye hamilelik müddetinin en kısa süresi olan altı ay kalmaktadır. Fahreddin Râzî Osman b. Affân'ın halifeliği döneminde altı ayda doğum yapan bir kadını zinadan dolayı recmetmeye karar verince Abdullah b. Abbas'ın bu âyeti okuduğunu haber vermektedir.[387]

Örneklerde Fahreddin Râzî'nin sahâbe kıraatlerini fıkhî görüşlere delil olarak rivâyet ettiği görülmektedir.

2. 2. 11. Sahabe Kıraatlerini Sarf Kuralları Açısından Tahlil Etmesi

Fahreddin Râzî tefsirinde sahâbe kıraatlerine bazen de kelimelerin aslını açıklamak için yer vermekte, bu esnada kıraatleri sarf ilmi açısından tahlil etmektedir. Bu konuda tefsirde şu örnek yer almaktadır.

كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا *''Hayır! (İş onun dediği gibi değil). Biz, onun söylediklerini yazacağız ve azabını arttırdıkça arttıracağız!''*[388] Fahreddin Râzî Meryem sûresindeki bu âyette bulunan "مَدَّ" fiilinin "أَمَدَّ" ile aynı manada olduğunu ve buna da Ali b. Ebî Tâlib'in "وَيُمَدُّ لَهُ" (if'âl babından olan) okuyuşunun delalet ettiğini söylemektedir.[389]

2. 2. 12. Sahâbe Kıraatiyle Sahih Kıraati Desteklemesi

Fahreddin Râzî'nin, tefsirinde nakletmiş olduğu sahâbe kıraatlerinin rivâyet edilmeleri bazen de kıraat imamlarından birine ait olan sahih bir kıraatin sahâbe kıraatiyle beraber zikredilerek, o kıraatin desteklenmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili şu örnek bulunmaktadır.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقاءَنا فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ *''Eğer Allah, insanlara onların hemen hayra kavuşmayı istedikleri gibi, şerri de acele verseydi, elbette onların ecellerine hükmolunurdu. İşte biz,*

[386] el-Bakara 2/233.
[387] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/15.
[388] Meryem 19/79.
[389] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21/563.

bize kavuşmayı ummayanları, kendi azgınlıkları içinde bocalar hâlde bırakırız.[390] Âyette geçen "لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ" ifadesi kıraat-i seb'a imamlarından İbn Âmir tarafından لَقَضَى إِلَيْهِمْ أَجَلَهُمْ "Elbette (Allah) onların ecellerine hükmederdi" şeklinde; diğer imamlar tarafından ise metinde geçtiği şekilde okunmaktadır.[391] Tefsirinde bu hususu da dile getiren Fahreddin Râzî, bu kıraati de sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd'un لقضينا إِلَيْهِمْ أَجَلَهُمْ "Elbette onların ecellerine hükmederdik" şeklindeki kıraatinin[392] desteklediğini ifade etmektedir.[393] Örnekte Fahreddin Râzî'nin sahâbeye ait bir kıraati, kıraat imamlarından rivâyet edilmiş olan sahih bir kıraatle birlikte zikrederek, o kıraatin sıhhatini sahâbe kıraatiyle de desteklediği görülmektedir.

2. 2. 13. Farklı Kıraatlerin Aynı Manada Olması

Fahreddin Râzî'nin tefsirinde naklettiği sahâbe kıraatlerini, kimi zaman bir kelimedeki farklı kıraatlerin, aynı manayı ifade ettiğini ortaya koymak gayesiyle zikrettiği görülmektedir. İfade edilen bu konuda eserde şu örnek yer almaktadır.

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذلِكَ لَا إِلى هؤُلاءِ وَلا إِلى هؤُلاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً *"Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (mü'minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah kimi sapıtırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın."*[394] Fahreddin Râzî, âyette bulunan "مُذَبْذَبِينَ" kelimesinin Abdullah b. Abbas tarafından "مُذَبْذِبِينَ" şeklinde okunduğunu ve buna göre de mananın, "Onlar kalplerini, dinlerini veya görüşlerini (iman ile küfür arasında) bocalatanlardır" şeklinde olacağını söylemektedir. Bu kelimedeki durumun, "صَلْصَلَ وَتَصَلْصَلَ" fiillerindekiyle aynı olup bu fiillerin aynı manayı ifade etmesi gibi bu kelimenin de "يَتَذَبْذَبُونَ" ile aynı anlamda olduğunu söyleyen Fahreddin Râzî, Abdullah b. Mes'ûd'un mushafında yer alan "مُتَذَبْذِبِينَ" şeklindeki kıraati de bu izahlarına

[390] Yûnus 10/11.

[391] İbn Âmir ve diğer kıraat imamlarının okuyuşlarını görmek için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'*, 323-324; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât,* 328.

[392] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 2/332; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 3/503.

[393] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 17/219.

[394] en-Nisâ 4/143.

örnek olarak göstermektedir.[395] Böylelikle Fahreddin Râzî'nin naklettiği iki sahâbe kıraatinin de aynı anlama geldiğini açıkladığı anlaşılmaktadır.

2. 2. 14. Kıraat Tercihinde Sahâbe Kıraatinden Yararlanması

Mefâtîhu'l-gayb tefsirinde bulunan sahih sahâbe kıraatleri arasında müfessirin farklı gerekçelerle tercihte bulunduğu görülmektedir. Bu hususta şu örnek karşımıza çıkmaktadır.

وَما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِما غَلَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *"Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir.*[396] Fahreddin Râzî âyet hakkında bazı meseleler bulunduğunu ifade ettikten sonra bu meselelerden bahisle âyette geçmekte olan "يَغُلَّ" kelimesini kıraat imamlarından İbn Kesîr, Âsım ve Ebû Amr'ın bu şekilde okuduklarını, bunun ise "Peygamberin hıyanet etmesi düşünülemez" anlamında olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu kelime kıraat-i seb'a imamlarından Nâfî, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî tarafından "يُغَلَّ" şeklinde okunmuştur.[397] Fahreddin Râzî bunun ise "Peygambere hainlik edilmesi düşünülemez" manasına geldiğini söylemektedir. Müfesssir, iki kıraat hakkındaki nuzûl sebeplerini ve bu konudaki hususları ifade ettikten sonra, zikrettiği kıraatler için de açıklamalarda bulunmaktadır. ona göre âyeti "يَغُلَّ" şeklinde okumanın iki şekilde izahını yapmak mümkündür.

Bunlardan birincisi, bundan kastedilen, peygamberlik ile hıyanetin beraber bulunmasının mümkün olmamasıdır. Çünkü hıyanet, dünyada ârın (utanmanın), ahirette de nârın (ateşin, azâbın) sebebi olmaktadır. Açıklamada peygamberlik

---

[395] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 11/249; Ayrıca bk. Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân,* 1/245; İbn Hâleveyh, *Muhtasar,* 36; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/580; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* 2/127; Kurtubî, *el-Câmi',* 5/424; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît,* 4/110-111; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn,* 4/127; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 2/171-172.

[396] Âl-i İmrân 3/161.

[397] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân,* 1/246; Ebü'l-Hasen el-Mücâşiî el-Belhî el-Evsat Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân,* thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a, (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1411/1990), 1/239; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* 1/483; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb',* 218; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân,* 1/187; Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-kırââti's-seb',* thk. Abdülâl Sâlim Mekrem, (Beyrût: Dâru'ş-Şurûk, 1401/1981), 116; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât,* 179-180; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/434; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* 1/535; Kurtubî, *el-Câmi',* 4/255; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît,* 3/412; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* 1/612.

makamının, insani makamların ve mertebelerin en yücesi olduğuna değinilerek bunun ancak son derece yüce ve şerefli nefisler için uygun olacağı dile getirilmektedir. Bir kişide bu iki zıt sıfatın bulunması mümkün olmayacağından hareketle hıyanet ile peygemberliğin bir arada bulunamayacağı da ispat edilmektedir. Bu açıklamaları destekleyen ...مَا كانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ *"Allah'ın çocuk edinmesi düşünülemez…"*[398] âyeti ise örnek olarak gösterilmektedir. Bu âyette de uluhiyyet ve çocuk edinmenin beraber bulunamayacağı ortadadır.

Bu kıraatin ikinci açıklaması için ise bir rivâyet zikredilmektedir. Bu rivâyete göre bir topluluk Hz. Peygamber'den (s.a.v.) kendilerine iltimas geçmesini (ayrıcalıklı davranmasını) ve ganimetlerden fazla vermesini istemişlerdi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bunu yapması halinde, bunun bir hıyanet olacağının ifade edildiği açıklamalarda, Allah'ın (c.c.), peygamberini bundan iyice nehyetmek için bu âyeti indirdiği söylenmektedir. Bu izahı destekleyen Kur'ân-ı Kerim'den âyetler de zikredilmektedir ki, bu âyetler Allah'ın (c.c.), لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ *"...Eğer Allah'a şirk koşacak olursan amellerin boşa gider…"*[399] ve وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنا بَعْضَ الْأَقاوِيلِ لَأَخَذْنا مِنْهُ بِالْيَمِينِ *"Eğer (Peygamber), bazı sözleri bizim adımıza kendiliğinden söylemiş (uydurmuş) olsaydı elbette onu kudretimizle yakalardık."*[400] âyetleridir. Açıklamalarda ...وَما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ "Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez…"[401] âyetinde, hıyanetin peygambere helal olmadığının, helal olmayınca da peygamberin bunu yapmayacağının anlatıldığı ifade edilirken bu ifadenin bir benzeri olarak da ...وَلَوْلا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهذا *"Bu iftirayı duyduğunuz zaman, "Böyle sözleri ağzımıza almamız bize yaraşmaz" deseydiniz ya!..."*[402] âyeti gösterilmektedir. Buna göre de (bu iftirayı söylemek) bize helal değildir manası anlaşılmaktadır. Kıraate göre âyetin açıklamasını yapan Fahraddin Râzî, bu kıraatin delillerine de değinmektedir.

[398] Meryem 19/35.
[399] ez-Zümer 39/65.
[400] el-Hâkka 69/44.
[401] Âl-i İmrân 3/161.
[402] en-Nûr 24/16.

Delillerin birincisi, bu âyetin sebebi nuzûlü hakkındaki rivâyetlerin çoğunda, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hıyanetle suçlanması üzerine Allah'ın (c.c.) bu âyetle, bu hasletin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yakışmayacağını beyan etmesidir.

İkinci delil olarak, Kur'ân-ı Kerim'de buna benzer âyetlerde, fiilin fâiline isnat edilmiş olması zikredilmektedir. ...مَا كانَ لَنا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ *"Bizim Allah'a herhangi bir şeyi şirk koşmamız (söz konusu) olamaz…",*[403] ما كانَ لِيَأْخُذَ أَخاهُ *"...(O) kardeşini (kendi yanında) tutabilecek (alıkoyabilecek) değildi…",*[404] وَما كانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ *"Allah'ın izni olmadan, hiçbir kimseye ölmek yoktur…",*[405] وَما كانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْماً بَعْدَ إِذْ هَداهُمْ... *"Doğru yola ilettikten sonra Allah bir toplumu saptıracak değildir…"*[406] ve ...وَما كانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ... *"...Allah size gaybı bildirecek de değildir…"*[407] âyetleri bu konuda zikredilen âyetlerdir. Bunun yanında Arapça'da مَا كَانَ زَيْدٌ لِيُضْرَبَ "Zeyd'in dövülmesi olacak şey değildir" şeklinde bir kullanımın az görülen bir durum olduğu ifade edilerek âyetin çoğunlukla bulunan kısma hamledilmesinin gerektiği söylenmektedir.

Bu kıraate getirilen üçüncü delil de bunun Abdullah b. Abbas'ın tercihi olmasıdır. Bu tercihi üzerine kendisine, Abdullah b. Mes'ûd *"يُغَلَّ"* şeklinde okuyor denildiğinde onun, "Onlar Hz. Peygamber'i (s.a.v.) öldürmek istiyorlardı. O halde nasıl hainlikle suçlamasınlar?" diyerek karşılık verdiği nakledilmektedir.[408] Fahreddin Râzî'nin yapmış olduğu bu açıklamalarından ve ortaya koyduğu delillerden kendisinin Abdullah b. Abbas'ın kıraatini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

2. 2. 15. Sahâbe Mushafındaki Kıraatle Sahih Kıraati Birlikte Değerlendirmesi

Fahreddin Râzî'nin, tefsirinde rivâyet etmiş olduğu sahâbe kıraatini, sahih bir kıraatle beraber değerlendirdiği ve sahih kıraatin daha uygun olduğuna dair

[403] Yûsuf 12/38.
[404] Yûsuf 12/76.
[405] Âl-i İmrân 3/145.
[406] et-Tevbe 9/115.
[407] Âl-i İmrân 3/179.
[408] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 9/412-413.

delilleri zikrederek sahâbe kıraati karşısında sahih kıraati uygun bulduğu görülmektedir. Bahsedilen hususla ilgili tefsirde şu örnek zikredilmektedir.

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Eğer onlara azap edersen şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin."*[409] Âyet hakkındaki meseleleri açıklayan Fahreddin Râzî, Vâhidî'den (ö. 468/1076) nakille bu âyetin Abdullah b. Mes'ûd'un mushafında; وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ "Eğer onları bağışlarsan şüphe yok ki sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin" şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Vâhidî'nin söz konusu âyetin Abdullah b. Mes'ûd'un mushafında yer alan şekli hakkında yaptığı bazı açıklamaları da nakledilmektedir. İfade ettiğine göre kendisine hocalık da yapan babası, âyetin sonunun الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ şeklinde olmasının, الْغَفُورِ الرَّحِيمِ şeklinde olmasından daha evlâ olduğunu söylemiştir. Bu tercihin sebebi ise Allah'ın (c.c.) 'ğafûr ve rahîm' oluşu, her muhtaca rahmet ve mağfiret etmeyi gerekli kılan bir manayı ve hali çağrıştırırken, 'izzet ve hikmet sahibi olması'nın mağfiret etmeyi gerektirmemesidir. Çünkü Allah'ın (c.c.) izzet (mutlak güç) sahibi olması, istediğini yapmasını ve dilediğine hükmetmesini gerekli kılar ve Allah'a (c.c.) kimsenin itiraz etmesi de mümkün olamaz. Böylece Allah (c.c.) izzet sahibi olup, hiç kimsenin kendisinden bir hak iddia etmesinin söz konusu olması da mümkün değilken mağfiretle hükmetmiş olması, buradaki keremin; bağışlamayı va rahmet etmeyi gerekli kılan durumdakinden daha tamamlayıcı ve kapsayıcı olduğunun anlaşıldığını ifade eden Vâhidî, bunun için hocasının da Allah'ın (c.c.) her şeyden yüce olmasına rağmen mağfiretle hükmetmesinin daha kâmil olacağını beyan ettiğini söylemektedir.[410] Bu açıklamalardan Fahreddin Râzî'nin nakletmiş olduğu sahâbe mushafındaki bir kıraatle ilgili, bu kıraatin çok uygun olmadığını anlatan Vâhidi'den nakletmiş olduğu sahih kıraat hakkındaki açıklamalarından onun da sahâbe mushafındaki kıraat karşısında sahih kıraati tercih ettiğini söyleyebiliriz.

[409] el-Mâide 5/118.
[410] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 12/468.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'i anlamada etkili olan hususlar arasında kıraat farklılıkları da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim ile kıraat arasında mevcut olan bu kuvvetli ilişki, Kur'ân-ı Kerim'i anlama çabasının bir ürünü olan tefsir eserlerini kaleme alan müfessirlerin de ilgi odağı olmuştur. Böylece tefsir eserlerine birçok yönden katkı sunan kıraatler neredeyse her tefsirde temas edilen konulardan biri olmuştur. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in kelimelerinde lafzî olarak ortaya çıkan her değişiklik çoğunlukla manaya da etki etmektedir. Bu gerçeği bilen müfessirler de çoğunlukla eserlerinde kıraatlere değinmişlerdir. Bu anlamda tefsirinde kıraatlerden fazlaca istifade etmiş olan müfessirlerden biri de Fahreddin Râzî'dir.

Fahreddin Râzî'nin tefsirinde yer alan sahâbe kıraatlerinin ele alındığı bu çalışmada ulaşılan sonuçları şu şekilde izah edebiliriz:

Fahreddin Râzî tefsirinde kıraat imamlarından nakledilen farklı kıraatlerin yanında sahâbe kıraatlerine de fazlaca yer vermiş ve bu kıraatlerden çeşitli şekillerde tefsirine katkı sağlamıştır. O, çoğunlukla kıraat-i seb'a imamlarının kıraatlerini esas alarak, bazen de kıraat-i aşere imamlarının kıraatlerini dikkate alarak, kendisinden önce yapılmış olan kıraat tasnifleri doğrultusunda kıraatleri değerlendirmiştir. Fahreddin Râzî'nin kıraatlere karşı olan tutumunda, sahih kıraatlere karşı hassasiyeti dikkat çekmektedir. Diğer alanlardaki akıl ve reye verdiği önemin aksine, kıraatler konusunda nakli ön plana çıkardığı görülmektedir. Sahih kıraatlere olan hassasiyeti sebebiyle bu kıraatlerden mümkün olduğunca istifade etmeye çalışmıştır.

Fahreddin Râzî'nin sahih kıraatlere olan yaklaşımı, şâz kıraatlere karşı olan tutumunu da etkilemiştir. Dini konularda şâz kıraatlerin delil olamayacağını açıkça ifade eden Fahreddin Râzî, bu kararlı ve katı tutumunu sahâbe kıraatlerine karşı da aynen korumuştur. Ancak dini konularda delil olmaması ve sahih kıraatlere muârız olmaması kaydıyla şâz kıraatlerden de istifade etmiştir. Tefsirinde çeşitli şekillerde şâz kıraatlerden faydalandığı görülen Fahreddin Râzî, müctehit imamların dahi delil olarak kabul ettiği şâz kıraatlere karşı olan tavrının

sebebini, bu şekildeki kıraatlere itibar etmenin Kur'ân-ı Kerim'in mütevâtir oluşunu yaralaması ve tahrifine yol açma endişesi olarak ifade etmektedir.

Sahâbe kıraatlerinin tefsire etkisini ortaya koyabilmek gayesiyle yaptığımız çalışmada sahâbe neslinin kıraatlerin sahih olarak bize kadar ulaşmasındaki etkileri açıkça görülmektedir. Ayrıca şâz ve müdrec kabilinden sahâbe kıraatlerinin sahih kıraatlere zıt bir mana içermedikleri, bilakis sahih kıraatleri destekleyici özellikte oldukları da müşahede edilmiştir. Bu tarz kıraatlerin kapalı ifadeleri açıklığa kavuşturmak ya da anlam zenginliği kazandırmak şeklindeki katkıları çalışmamızda incelediğimiz *Mefâtîhu'l-gayb* tefsirinde de rahatlıkla görülmektedir.

Fahreddin Râzî'nin en önemli eserlerinden biri olan *Mefâtîhu'l-gayb*, genel olarak kıraatler açısından zengin olduğu gibi, sahâbe kıraatlerinin çok olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Çalışmamızda bu eserde kendilerinden kıraat rivâyet edilen on yedi sahâbe olduğu tespit edilmiştir. Müfessir bu isimlere farklı kalıplarla iki yüz seksen dokuz rivâyet isnat etmektedir. Fahreddin Râzî'nin tefsirinde kendilerine kıraat isnat ettiği sahâbelerden Abdullah b. Mes'ûd, kendisinden en fazla kıraat nakledilen isim olarak dikkat çekmektedir. Fahreddin Râzî kendisinden yüz otuz dokuz kıraat rivâyet etmektedir. Ayrıca Übey b. Kâ'b elli üç rivâyetle ve 'tercümânü'l-Kur'ân' olarak anılarak müfessirlerin kaynağı konumunda olan Abdullah b. Abbas da elli rivâyetle Fahreddin Râzî'nin en fazla atıfta bulunduğu isimlerdir. Müfessir tefsirinde Ali b. Ebî Tâlib'e on dört, Osman b. Affân'a yedi, Ömer b. el-Hattâb'a beş, Abdullah b. Ömer'e dört, Abdullah b. Zübeyr'e dört, Hz. Âişe'ye üç, Enes b. Mâlik'e üç, Hz. Fâtıma, Muâz b. Cebel, Ebû Musâ el-Eş'arî, Hz. Hafsa, Zeyd b. Sâbit, Ebû Hüreyre ve Muâviye b. Ebî Süfyân'a birer tane kıraat isnat etmektedir. Ayrıca Fahreddin Râzî'nin tefsirinde kendilerinden kıraat rivâyet ettiği isimler arasında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra kıraat silsilesinin ikinci tabakasında bulunan ve kıraat imamlarının senet zincirinde yer alan isimler de mevcuttur.

Fahreddin Râzî, diğer kıraat vecihlerinde olduğu gibi sahâbe kıraatlerini de bazen malum bazen de meçhul kalıplarla nakletmiştir. Bunun yanında destek ifade eden kalıplarla yaptığı rivâyetler de olmuştur. Fahreddin Râzî'nin, tefsirinde sahâbe kıraatlerine yer vermesindeki sebeplerin farklı olduğu görülmektedir.

Genellikle rivâyet ettiği sahâbe kıraatleri hakkında çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Ancak bunun yanında sadece nakletmekle yetindiği sahâbe kıraatleri de bulunmaktadır. Fahreddin Râzî, sahâbe kıraatlerini de diğer kıraatler gibi bir kurrâ olarak değil, müfessir olarak değerlendirmiştir. Sahâbe kıraatlerinden mümkün olduğunca tefsirinde istifade etmeye çalışan Fahreddin Râzî, bu kıraatler içerisinde şâz olanları dile getirdiği de olmuştur. Bununla birlikte bazen eleştirdiği sahâbe kıraatleri olduğu gibi, bu kıraatler içerisinde tercih yaptığı da vakidir.

Çalışmamızın neticesinde, sahâbe kıraatlerinin tefsire etkisini bir tefsir eseri üzerinden açıklama hedefine kısmen de olsa ulaşmış olduğumuz söylenebilir. Aslında Fahreddin Râzî'nin tefsirinde yer alan sahabe kıraatlerini tespit etmekle, Fahreddin Râzî'den önceki tefsir birikiminin sahabe kıraatlerine yaklaşımını da bir nebze ortaya koymuş olduk. Bu çalışmanın, tefsirlerde yer alan sahabe kıraatlerinin çeşitli açılardan ele alınmasına da öncülük edebileceğini ve bu alanda yapılacak olan yeni çalışmaların ilim dünyasına katkı sunabileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

Adıgüzel, Mehmet. *Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsir-i Kebîri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Ahfeş, Ebü'l-Hasen el-Mücâşiî el-Belhî el-Evsat. *Me'âni'l-Kur'ân.* thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a. 2 cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1411/1990.

Akkuş, Murat. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü: "et-Tahrîr ve't-Tenvîr" Örneği,* Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir Dergisi* 2/3 (2015): 153.

Akkuş, Yıldız. *Kırâat Bağlamında Celâleyn Tefsiri ve Mefâtîhu'l-gayb Adlı Tefsirin Karşılaştırılması*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altuntaş, Halil & Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerim Meâli.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Baydemir, Hasan. *Celâleyn Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşım*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsıruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed. Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşelî. 5 cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Tabakâtu'l-müfessirin.* 2 cilt. Ankara: Diyanet İşleri BaşkanlığıYayınları, 1960.

Birışık, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 426. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Birışık, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi.* Bursa: Emin Yayınları, 2004.

Birışık, Abdülhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.*

40: 281. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh.* 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Cansız, Ahmet. *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Cebeci, Lutfullah. "Mefâtîhu'l-gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 348. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi.* 2 cilt. Ankara: Diyanet İşleri BaşkanlığıYayınları, 1988.

Çetin, Abdurrahman. *Kıraatlerin Tefsire Etkisi.* İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kıraati's-seb'a.* Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996.

Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu Fudelâi'l-beşer bi'l-kırââti'l-Erbe'ate Aşer.* thk. Şa'ban Muhammed İsmail. 2 cilt. Beyrût: 'Alemü'l-Kütüb, 1987.

Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 491. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Fârisî, Ebû Ali el-Hasen b. Abdi'l-Ğaffâr. *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'.* thk. Bedreddin Kahveci, Beşir Cuvîcâtî. 7 cilt. Beyrût: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1991.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî. *Meâni'l-Kur'ân.* thk. Ahmed Yûsuf en-Necâti, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdü'l-Fettâh İsmail eş-Şelebî. 3 cilt. Mısır: Dârü'l-Mısriyye, ts.

Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-i Aşere.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Hatîb, Abdüllatîf. *Mu'cemü'l-kırâât.* 11 cilt. Dımeşk: Dâru Sa'di'd-Dîn, 2002.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: Dârü't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endülüsî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî. 6 cilt. Beyrût: Darü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hücce fi'l-kırââti's-seb',* thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Beyrût: Dâru'ş-Şurûk, 1401/1981.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve Enbâu Ebnâi'z-zamân mimmâ Sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev Esbetehü'l-'ayân*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. 6 cilt. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1367/1948.

İbn Kesîr, Hafız İmadüddîn Ebû'l-Fidâ İsmai'l-ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Maarif, 1966.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrem. *Lisânu'l-arab*. 18 cilt. Beyrût: Dâru'l-İhyâ, 1995.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Musa. *Kitâbü's-seb' fi'l- kırâât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1400/1980.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. thk. Sıdkı Muhammed Cemîl. 10 cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Muncidu'l-mukri'în ve Murşidu't-tâlibîn*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1980.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr.* thk. Ali Muhammed Debba, 2 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-kırâât.* thk. Saîd el-Efğânî. Beyrût: Dârü'r-Risâle, 1982.

Karaçam, İsmail. *Kur'ân'ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâatı*. Konya: Nedve Yayınları, 1981.

Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Faklılıklarına Etkisi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi VakfıYayınları, 2018.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillah eş-Şehir Hacı Halife. *Keşfû'z-zunûn an Esami'l-kütüb ve'l-fünûn*, 7 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Kattân, Mennâ Halil. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân.* thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısrıyye, 1384/1964.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hatîb. *en-Nüket ve'l-'Uyûn/Tefsîru'l-Mâverdî.* thk. Es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm. 6 cilt. Beyrût: Dâru'l- Kütübi'l-'İlmiyye, 1992.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *Me'âni'l-Kur'ân.* thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 cilt. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1409/1990.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İ'râbu'l-Kur'ân.* 5 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.

Öz, Mustafa. "Kurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 445. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Pakdil, Ramazan. *Talim, Tecvid ve Kıraat.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi VakfıYayınları, 2017.

Râğıb, Muhammedel-İsfehânî. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân.* thk. Muhammed Seyyid Geylânî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Râzî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Teymî. *Mefâtîhu'l-gayb.* 32 cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999.

Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrahim. *ed-Dürru'l-mesûn fî Ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn.* thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1986.

Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrahim. *Umdetü'l-huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-elfâz.* Beyrût: 4 cilt. Alemu'l-Kutub, 1993.

Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân.* thk. Merkezü'd-Dirasati'l-Kur'âniyye. 7 cilt. Medine: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerif, ts.

Süslü, Mehmet Zeki. *Kur'ân Tefsîrinde Sahâbenin Görüş Farklılıkları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.

Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa. *Miftahu's-saâde ve Misbahu's-siyade fî mevduati'l-ulûm*. nşr. Kâmil Kâmil Bekrî, Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr. 3 cilt. Kahire: Matbaatü'l-İstiklali'l-Kübra, 1968.

Taşpınar, Kadir. *Ebussuud Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

Tetik, Necati. *Kıraat İlminin Talimi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Uludağ, Süleyman. *Fahrettin Râzî*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nîsâbûrî eş-Şâfiî. *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcût, Ali Muhammed Muavviz, Ahmed Muhammed Sîra, Ahmed Abdülğanî Cemel, Abdurrahman Avîs. 4 cilt. Beyrût: Dâru'l- Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin Râzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 89. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetu'n-neşr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Zehebî, Ebu Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr 'ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 2 cilt. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.

Zehebî, Muhammed Huseyn. *et-Tefsir ve'l-müfessirûn.* 2 cilt. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2000.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizi't-tenzîl ve 'Uyûni'l-ekâvîl fî Vücûhi't-te'vîl.* 4 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.

Zerkan, Muhammed Salih. *Fahreddîn Râzî ve Arauhu'l-kelâmiyye ve'l-felsefiyye.* Beyrût: Daru'l-Fikr, ts.

Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilu'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân.* thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. 2 cilt. Beyrût: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Yahya BALCI			
Doğum Yeri ve Yılı	Alucra/GİRESUN 10/05/1981			
Medeni Durumu	Evli			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça –Yök Dil: 71,25 C Düzeyi			
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı	
Lisans	2012	2014	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Yüksek Lisans	2018	2020	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	
Çalıştığı Kurum			Başlama - Ayrılma Yılı	
Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı			03/10/2005	Devam ediyor.
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar				
Katıldığı Proje ve Toplantılar				
Yayınlar				
Aldığı Ödüller				
Diğer	Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Kursu (3 Yıllık Eğitim) Kurum İçi; Yüz Yüze Vaaz Semineri			
İletişim (eposta)	yahya_bal_28@hotmail.com			